

ДЕРЖАВНИЙ НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ
ЕКСПЕРТНО-КРИМІНАЛІСТИЧНИЙ ЦЕНТР
МВС УКРАЇНИ

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Криміналістичний вісник

Науково-практичний збірник

Виходить двічі на рік
Заснований у 2003 р.

**Журнал індексується в таких базах даних
і пошукових системах:**

Research Bible (ResearchBib)

Google Scholar

The Vernadsky National Library of Ukraine

Electronic repository NAIA

Library of the NAIA

Maxymovych Scientific Library,

Taras Shevchenko Kyiv National University

Київ

№ 2 (36)
2021

Внесений до Переліку наукових фахових
видань України за категорією «Б»
(наказ МОН України від 02.07.2020 № 886)

*Рекомендовано до друку науковою радою Експертної служби МВС
(протокол від 04.11.2021 № 73)
Рекомендовано до друку вченою радою НАВС
(протокол від 30.11.2021 № 22)*

Редакційна колегія

- І. М. Охріменко**, доктор юридичних наук, професор – головний редактор
С. Г. Кримчук, доктор філософії – перший заступник головного редактора
Б. Б. Теплицький – заступник головного редактора
К. В. Дубонос, доктор філософії – заступник головного редактора
К. М. Ковальов – заступник головного редактора
Т. О. Татарнікова, кандидат юридичних наук – заступник головного редактора
Ю. О. Чечіль, доктор філософії – заступник головного редактора
Д. Бейноравічюс, доктор юридичних наук, професор
П. М. Баранов, доктор геологічних наук, професор
С. С. Бичкова, доктор юридичних наук, професор
Г. П. Власова, доктор юридичних наук, професор
А. І. Гордєєв, доктор технічних наук, професор
В. Г. Дрозд, доктор юридичних наук, професор
Р. Я. Заяць, доктор юридичних наук, професор
В. Я. Конопельський, доктор юридичних наук, професор
Р. Л. Степанюк, доктор юридичних наук, професор
В. Г. Хахановський, доктор юридичних наук, професор
Е. Б. Хачатуров, доктор юридичних наук, кандидат технічних наук, професор
В. В. Юсупов, доктор юридичних наук, професор
О. В. Кравчук, доктор наук з державного управління, кандидат юридичних наук, доцент
- І. В. Пиріг**, доктор юридичних наук, доцент
Р. С. Кірін, доктор юридичних наук, доцент
О. А. Сьомченков, доктор економічних наук, доцент
Ю. В. Циганюк, доктор юридичних наук, доцент
Д. В. Швець, доктор юридичних наук, доцент
А. С. Бичков, доктор технічних наук, кандидат юридичних наук
Б. Шална, доктор технічних наук
М. С. Беднарчук, кандидат технічних наук, професор
С. С. Косенко, кандидат юридичних наук, доцент
П. Ю. Кравчук, кандидат юридичних наук, доцент
С. М. Лозова, кандидат психологічних наук, доцент
О. А. Мищук, кандидат хімічних наук, доцент
В. А. Некрасов, кандидат юридичних наук, доцент
Т. А. Плугатар, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник
Д. П. Гуріна, кандидат юридичних наук
М. Гунгор, кандидат наук з державного управління
О. С. Климович, кандидат хімічних наук
Ю. Т. Лень, кандидат хімічних наук
С. С. Охріменко, кандидат юридичних наук
І. В. Павлюк, кандидат біологічних наук
М. Ю. Ромбовський, кандидат фізико-математичних наук
О. С. Соколов, кандидат юридичних наук
Ю. В. Щербакова, кандидат біологічних наук
О. В. Хахановська – відповідальний секретар

Криміналістичний вісник: наук.-практ. зб. / [редкол.: І. М. Охріменко (голов. ред.) та ін.]; ДНДЕКЦ МВС К82 України; НАВС. Київ: ДНДЕКЦ МВС України, 2021. № 2 (36). 136 с.: іл.

У науково-практичному збірнику висвітлено теоретичні, методичні, нормативно-правові, практичні, історичні, організаційні й інші проблеми криміналістики і судової експертизи. Відображено нові досягнення в галузі науки криміналістики, позитивний досвід судових експертиз та експертних досліджень.

Для фахівців із питань судово-експертного і техніко-криміналістичного забезпечення діяльності правоохоронних органів із запобігання правопорушенням, їх виявлення, розкриття та розслідування, а також науковців, викладачів, курсантів, слухачів і студентів закладів освіти юридичної спрямованості.

УДК 343.9

Редакційна колегія не завжди поділяє думку авторів статей.

Відповідальність за достовірність фактів, цитат, власних назв та іншої інформації несуть дописувачі.

У разі передруку матеріалів посилання на науково-практичний збірник «Криміналістичний вісник» обов'язкове

STATE SCIENTIFIC RESEARCH FORENSIC CENTER
OF THE MIA OF UKRAINE

NATIOANAL ACADEMY OF INTERNAL AFFAIRS

Forensic Herald

Scientific and practical collected volume

Issued biannually
Established in 2003

**The journal is indexed in the following databases
and search engines:**

Research Bible (ResearchBib)
Google Scholar
The Vernadsky National Library of Ukraine
Electronic repository NAIA
Library of the NAIA
Maksymovych Scientific Library,
Taras Shevchenko Kyiv National University

Kyiv

№ 2 (36)
2021

Included in the List of scientific professional publications of Ukraine in category «B» (order of the Ministry of Education and Science of Ukraine № 886, dated 02.07.2020)

*Recommended for publication by the Scientific Council of the Expert Service of the MIA
(record № 71, dated 04.11.2021)*

*Recommended for publication by Academic Council of the National Academy of Internal Affairs
(record № 22, dated 30.11.2021)*

Editorial board

I. Ohrimenko , DSc (Law), Professor – Chief Editor	R. Kirin , DSc (Law), Associate Professor
S. Krymchuk , PhD (Law) – First Deputy Editor-in-Chief	O. Somchenkov , DSc (Economics), Associate Professor
B. Teplytskyi – Deputy Editor-in-Chief	Yu. Tsyhaniuk , DSc (Law), Associate Professor
K. Dubonos , PhD (Law) – Deputy Editor-in-Chief	D. Shvets , DSc (Law), Associate Professor
K. Kovalov – Deputy Editor-in-Chief	A. Bychkov , DSc (Technical Sciences), PhD (Law)
T. Tatarnikova , PhD (Law) – Deputy Editor-in-Chief	B. Šalna , DSc (Technical Sciences)
Yu. Chechil , PhD (Law) – Deputy Editor-in-Chief	M. Bednarchuk , PhD (Technical Sciences), Professor
D. Beinoravichius , DSc (Law), Professor	S. Kosenko , PhD (Law), Associate Professor
P. Baranov , DSc (Geological Sciences), Professor	P. Kravchuk , PhD (Law), Associate Professor
S. Bychkova , DSc (Law), Professor	S. Lozova , PhD (Psychological Sciences), Associate Professor
G. Vlasova , DSc (Law), Professor	O. Mytsuk , PhD (Chemical Sciences), Associate Professor
A. Hordieiev , DSc (Technical Sciences), Professor	V. Nekrasov , PhD (Law), Associate Professor
V. Drozd , DSc (Law), Professor	T. Pluhatar , PhD (Law), Senior Researcher
R. Zaiats , DSc (Law), Professor	M. Gungor , PhD (Public Administration)
V. Konopelskyi , DSc (Law), Professor	D. Hurina , PhD (Law)
R. Stepaniuk , DSc (Law), Professor	O. Klymovych , PhD (Chemical Sciences)
V. Khakhanovskiy , DSc (Law), Professor	Yu. Len , PhD (Chemical Sciences)
E. Khachaturov , DSc (Law), PhD (Technical Sciences), Professor	S. Ohrimenko , PhD (Law)
V. Yusupov , DSc (Law), Professor	I. Pavliuk , PhD (Biological Sciences)
O. Kravchuk , DSc (Public Administration), PhD (Law), Associate Professor	M. Rombovskiy , PhD (Physical and Mathematical Sciences)
I. Pyrih , DSc (Law), Associate Professor	O. Sokolov , PhD (Law)
	Yu. Shcherbakova , PhD (Biological Sciences)
	O. Khakhanovska – Executive Secretary

Forensic Herald: scientific and practical collected volume / [Editorial Board: I. Ohrimenko (Chief Editor) etc.]; SSRFC of the MIA of Ukraine; National Academy of Internal Affairs. Kyiv: SSRFC of the MIA of Ukraine, 2021. № 2 (36). 136 p.: ill.

The scientific-practical collected volume covers theoretical, methodological, regulatory, legal, practical, historical, organizational and other issues of criminology and forensic examination. New achievements in the field of forensic science, good practices of forensic examinations and expert research have been reflected.

Targeted at specialists in forensic and technical forensic support of law enforcement agencies to prevent, detect, solve and investigate offenses; as well as scientists, teachers, cadets, students and trainees of legal educational institutions.

UDC 343.9

The editorial board does not always share the views of the authors of the articles.

The contributors are responsible for the accuracy of facts, quotations, proper names and other information.

In case of reprinting the materials, the reference to the scientific-practical collected volume «Forensic Herald» is obligatory

ЗМІСТ CONTENTS

МЕТОДОЛОГІЯ ТА ОРГАНІЗАЦІЯ ЕКСПЕРТНО-КРИМІНАЛІСТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БОРОТЬБИ ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ

THE METHODOLOGY AND EXPERT-FORENSIC MANAGEMENT ORGANIZATION FOR FIGHT AGAINST CRIME

М. Л. Грібов, А. А. Венедіктов, Ю. Є. Венедіктова

Контроль за вчиненням корупційних злочинів, пов'язаних із підкупом: питання законності 7

М. Hribov, A. Venediktov, Y. Venediktova

Monitoring of the commission of corruption crimes connected with a bribery: a question of legality

К. М. Ковальов

Генезис документа як засади криміналістичного документознавства та об'єкта дослідження
в технічній експертизі давності документа 31

K. Kovalov

Genesis of the document as a principle of criminal scientific documentation and the object
of research in the technical examination of the antiquity of the document

ВИКОРИСТАННЯ ДОСЯГНЕНЬ НАУКИ І ТЕХНІКИ В ЕКСПЕРТНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

THE APPLICATION OF THE SCIENCE AND TECHNOLOGY ACHIEVEMENTS IN FORENSIC ACTIVITY

П. М. Баранов, Р. С. Кірін, В. М. Коротаєв, С. В. Шевченко

Правові засади експертного забезпечення формування вартості
індивідуальних зразків бурштину 44

P. Baranov, R. Kirin, V. Korotaiev, S. Shevchenko

Legal principles of expert provision for value formation of individual amber samples

Ю. Ю. Нізовцев, О. С. Омелян

Щодо підготовки та призначення судових експертиз у межах розслідування кримінальних
правопорушень, пов'язаних із кібератаками 59

Yu. Nizovtsev, O. Omelian

On the preparation and appointment of forensic expertise within the investigation of criminal
offenses related to cyberattacks

ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ РЕЧОВИХ ДОКАЗІВ

THE ISSUES OF PHYSICAL EVIDENCE RESEARCH

О. В. Ковальова, С. П. Пекарський

Виявлення та розслідування кримінальних правопорушень проти моральності:
пошукові заходи та експертне забезпечення 69

O. Kovalova, S. Pekarskyi

Detection and investigation of criminal offenses against morality: search measures and expert support

I. A. Ботнарєнко

Домашнє насильство: початковий етап розслідування 82

I. Botnarenko

Domestic violence: the initial stage of the investigation

ПОЗИТИВНИЙ ДОСВІД В ЕКСПЕРТНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

POSITIVE EXPERIENCE IN FORENSIC ACTIVITY

O. Tarasenko

Investigation of the composition of liquid mixtures for smoking. Determination of synthetic cannabinoids and α -PVP 93

O. I. Тарасєнко

Дослідження складу рідких сумішей для куріння. Визначення синтетичних канабіноїдів та α -PVP

I. B. Сташевська, I. C. Петренко

Проведення товарознавчих експертиз із визначення кодів товару згідно з УКТ ЗЕД державними або громадськими інституціями 104

I. Stashevska, I. Petrenko

Conducting merchandising expertise for identification of the UCG FEA code by state or public institutions

НАУКОВЕ ЖИТТЯ

SCIENTIFIC LIFE

ВИДАТНІ ДІЯЧІ ТА ВИЗНАЧНІ ПОДІЇ В ГАЛУЗІ КРИМІНАЛІСТИКИ

EMINENT PERSONALITIES AND SIGNIFICANT EVENTS IN THE FORENSIC SCIENCE

B. B. Юсупов

Професор Андрій Володимирович Іщенко: спогади про Вчителя (до 70-річчя від дня народження) 115

V. Yusupov

Professor Andriy Ishchenko: memoirs of a Teacher (to the 70th anniversary of his birth)

B. H. Чисников

Елисеєв Александр Акимович – один из первых руководителей научно-технической части отдела уголовного розыска Главного управления милиции и розыска УССР 123

V. Chisnikov

Eliseev Alexander Akimovich –one of the first heads of the scientific and technical part of the department of the Criminal Investigation Department of the Main Directorate of Police and Investigation of the Ukrainian SSR

До уваги авторів 131

To the attention of authors 134

МЕТОДОЛОГІЯ ТА ОРГАНІЗАЦІЯ ЕКСПЕРТНО-КРИМІНАЛІСТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БОРОТЬБИ ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ

THE METHODOLOGY AND EXPERT-FORENSIC MANAGAMENT ORGANIZATION FOR FIGHT AGAINST CRIME

УДК 343.14:351.745.7:343.974

DOI: 10.37025/1992-4437/2021-36-2-7

М. Л. Грібов, доктор юридичних наук, професор,
старший науковий співробітник
наукової лабораторії з проблем протидії злочинності
навчально-наукового інституту № 1,
Національна академія внутрішніх справ, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2437-5598>
email: griboff007@gmail.com
тел.: +38(067)765-83-62

А. А. Венедіктов, кандидат юридичних наук,
адвокат, Полтавська обласна рада адвокатів,
м. Кременчук Полтавської обл.
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4476-5502>

Ю. Є. Венедіктова, адвокат,
Херсонська обласна рада адвокатів,
м. Генічеськ Херсонської обл.
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2532-7275>

КОНТРОЛЬ ЗА ВЧИНЕННЯМ КОРУПЦІЙНИХ ЗЛОЧИНІВ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ ПІДКУПОМ: ПИТАННЯ ЗАКОННОСТІ

Мета статті – визначення критеріїв і засобів забезпечення законності дій сторони обвинувачення під час контролю за вчиненням корупційних злочинів, пов'язаних із підкупом. **Методологія.** Методологічний інструментарій обрано відповідно до поставленої мети, специфіки об'єкта і предмета дослідження. Його основу становить загальний діалектичний метод наукового пізнання реальних явищ, а також їхніх зв'язків із практичною діяльністю оперативних підрозділів та органів досудового розслідування. Як спеціальні застосовані метод системного аналізу; порівняльно-правовий; моделювання. **Наукова новизна.** Систематизовано теоретичні знання й узагальнено практику забезпечення законності контролю за вчиненням корупційних злочинів, пов'язаних із підкупом. Доведено, що, по-перше, будь-який контроль за вчиненням корупційного злочину, пов'язаного з підкупом, являє собою соціальний експеримент (дослід) над людиною, який обмежує її права, передбачені ст. 28 Конституції України, по-друге, у будь-якому разі під час проведення контролю за вчиненням корупційного злочину, пов'язаного з підкупом, відбувається втручання у приватне спілкування, а тому такий контроль може проводитися винятково на підставі ухвали слідчого судді. **Висновки.** Сформульовано поняття корупційних злочинів, пов'язаних із підкупом; розкрито зміст і практичні аспекти реалізації контролю за вчиненням корупційних злочинів, пов'язаних із підкупом; визначено критерії розмежування такого контролю і провокації злочину; висвітлено типові порушення кримінального процесуального закону, які допускає сторона обвинувачення під час зазначеного контролю, а також пов'язаних із ним інших негласних слідчих (розшукових) і слідчих (розшукових) дій.

Ключові слова: злочин; контроль; підкуп; провокація; експеримент; законність; обвинувачення; захист.

Вступ

Від проголошення незалежності України й дотепер пріоритетним напрямом внутрішньої політики визначається запобігання і протидія

корупції. Відповідно трансформується й вдосконалюється антикорупційне законодавство, створюються й реформуються антикорупційні органи. Проте рівень корупційної злочинності в Україні,

засвідчують незалежні міжнародні організації, неухильно підвищується. При цьому боротьба з корупцією, зокрема з її найпоширенішою формою – хабарництвом (для спрощення окремих лексичних конструкцій під цим терміном розуміємо корупційні діяння, пов'язані з підкупом), часто перетворюється на гонитву за показниками та імітацію такої боротьби.

Загалом усі кримінальні провадження досліджуваної категорії кримінальних правопорушень можна розмежувати, виокремивши серед них «чисті» (вину обвинуваченого встановлено на підставі належних і допустимих доказів та доведено поза розумним сумнівом) і «брудні» (для доказування стороною обвинувачення використано недопустимі докази, застосовано провокацію, грубо порушено право підозрюваного, обвинуваченого на захист тощо). І в перших, і в других стороною обвинувачення активно застосовуються негласні слідчі (розшукові) дії (далі – НСРД). Дотримання законності під час їх провадження присвячено чимало праць вітчизняних (Cherniak, 2019; Kharaberiush, 2019; Khodanovych, 2019; Kniaziev, 2019; Yurchyshyn, 2020) і зарубіжних (Loftus, & Goold, 2012; Kruisbergen, 2013; Loftus, Goold, & Mac Giollabhui, 2015; Christopher, 2017; Maercker, & Guski-Leinwand, 2018; Schlembach, 2018) науковців. Проте наразі бракує ґрунтовних досліджень питань законності здійснення контролю за вчиненням корупційних кримінальних правопорушень, пов'язаних із підкупом, що й зумовлює актуальність обраної тематики, визначаючи напрями наших дальших розвідок.

Мета й завдання дослідження

Метою статті є визначення критеріїв і засобів забезпечення законності дій сторони обвинувачення під час контролю за вчиненням корупційних злочинів, пов'язаних із підкупом.

Для досягнення цієї мети необхідно вирішити такі завдання:

сформулювати поняття корупційних злочинів, пов'язаних із підкупом;

розкрити зміст і практичні аспекти реалізації контролю за вчиненням корупційних злочинів, пов'язаних із підкупом;

визначити критерії розмежування такого контролю та провокації злочину;

висвітлити типові порушення кримінального процесуального закону, які допускає сторона обвинувачення під час зазначеного контролю, а також пов'язаних із ним інших негласних слідчих (розшукових) і слідчих (розшукових) дій.

Виклад основного матеріалу

Законодавець широко використовує термін

«підкуп», при цьому не розтлумачуючи його. Водночас аналіз норм Особливої частини КК України, до складу назв яких він входить (ст. 160, 354, 368³, 368⁴, 369³, 370), дає підстави для однозначного висновку – щораз ідеться про пропозицію, обіцянку, надання, прохання надати або ж одержання неправомірної вигоди. Зокрема, у ч. 1 ст. 370 КК України провокація підкупу визначається як «дії службової особи з підбурення особи на пропонування, обіцянку чи надання неправомірної вигоди або прийняття пропозиції, обіцянки чи одержання такої вигоди, щоб потім викрити того, хто пропонував, обіцяв, надав неправомірну вигоду або прийняв пропозицію, обіцянку чи одержав таку вигоду». З цього випливає, що статті Особливої частини КК України, які встановлюють кримінальну відповідальність за пропозицію, обіцянку, прохання надати, надання та одержання неправомірної вигоди, також пов'язані з підкупом, хоча їх назви та диспозиції не містять цього терміна (ст. 368, 369, 369²).

Водночас не всі злочини, пов'язані з підкупом, є корупційними. Адже відповідно до примітки до ст. 45 КК України корупційними вважаються кримінальні правопорушення, передбачені ст. 191, 262, 308, 312, 313, 320, 357, 410, у разі їх вчинення шляхом зловживання службовим становищем, а також ст. 210, 354, 364, 364¹, 365², 368–369² цього Кодексу. Отже, підкуп виборця, учасника референдуму, члена виборчої комісії або комісії з референдуму (ст. 160), протиправний вплив на результати офіційних спортивних змагань (ст. 369³) не є корупційними діяннями. Тобто до корупційних, пов'язаних із підкупом, слід відносити кримінальні правопорушення, передбачені ст. 354, 368, 368³, 368⁴, 369, 369², 369³. Усі діяння, передбачені цими статтями (частинами статей), є злочинами, оскільки їх санкції, серед іншого, передбачають покарання, пов'язані з позбавленням волі. До корупційних злочинів, пов'язаних із підкупом, ми не відносимо діяння, передбачені ст. 364 (Зловживання владою або службовим становищем), ст. 364¹ (Зловживання повноваженнями службовою особою юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми), ст. 365² (Зловживання повноваженнями особами, які надають публічні послуги). Незважаючи на те, що всі ці кримінальні правопорушення вчиняють із метою одержання неправомірної вигоди, підкуп (пропозиція, обіцянка, прохання, надання та одержання неправомірної вигоди) відповідних осіб не є обов'язковою ознакою їх об'єктивної сторони.

Отже, корупційні злочини, пов'язані з підкупом, – це злочини, визначені приміткою ст. 45 КК України, до об'єктивної сторони яких входить пропозиція, обіцянка чи надання неправомірної вигоди, прийняття пропозиції, обіцянки чи одер-

жання неправомірної вигоди, прохання надати таку вигоду для себе або інших осіб.

Ця категорія злочинів є суто кримінологічною, оскільки на рівні Закону України про кримінальну відповідальність не розглядається. Водночас основною підставою для її виокремлення у нашому дослідженні постала ознака криміналістична: чи не головним елементом методики досудового розслідування корупційних злочинів, пов'язаних із підкупом, на практиці є контроль за їх вчиненням. Адже у кримінальних провадженнях щодо корупційних злочинів, пов'язаних із підкупом, як правило, застосовуються НСРД, передбачені ст. 271 КПК України, - контроль за вчиненням злочину. Але досить часто його провадять із порушенням вимог кримінального процесуального закону або взагалі поза межами кримінального провадження і без офіційного оформлення. Тому серед завдань цього дослідження – розкриття змісту та практичних аспектів реалізації контролю за вчиненням корупційних злочинів, пов'язаних із підкупом. Такий контроль є одним із найбільш ефективних засобів викриття не лише корупціонерів-хабарників, а й наркозлочинців, шпигунів, вимагачів, торговців людьми, замовників та організаторів убивств, терактів, інших тяжких та особливо тяжких злочинів.

Стаття 271 КПК України передбачає, що в разі наявності достатніх підстав вважати, що готується вчинення або вчиняється тяжкий чи особливо тяжкий злочин, може здійснюватися контроль за вчиненням злочину. При цьому законодавець виокремив чотири його форми (контрольована поставка; контрольована та оперативна закупка; спеціальний слідчий експеримент; імітування обстановки злочину), не визначивши жодної з них. Усунули цю прогалину розробники міжвідомчої Інструкції про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні, зазначивши, що «контрольована поставка полягає в організації і здійсненні слідчим та оперативним підрозділом контролю за переміщенням (перевезенням, пересиланням, передачею, ввезенням, вивезенням з України чи транзитним переміщенням її території) товарів, предметів і речовин, у тому числі заборонених до обігу, з метою виявлення ознак злочину та фіксації фактичних даних про протиправні діяння осіб, відповідальність за які передбачена Кримінальним кодексом України» (р. 1.12.1); «контрольована закупка полягає в імітації придбання або отримання, у тому числі безоплатного, у фізичних та юридичних осіб незалежно від форм власності товару, який перебуває у вільному обігу, з метою викриття і документування факту вчинення злочину та особи, яка його вчинила» (р. 1.12.2); «оперативна за-

купка полягає в імітації придбання або отримання, у тому числі безоплатного, у фізичних та юридичних осіб незалежно від форм власності товару, об'єкту якого обмежений чи заборонений чинним законодавством, з метою викриття і документування факту вчинення злочину та особи, яка його вчинила» (р. 1.12.3); «спеціальний слідчий експеримент полягає у створенні слідчим та оперативним підрозділом відповідних умов в обстановці, максимально наближеній до реальної, з метою перевірки дійсних намірів певної особи, у діях якої вбачаються ознаки тяжкого чи особливо тяжкого злочину, спостереження за її поведінкою та прийняттям нею рішень щодо вчинення злочину» (р. 1.12.4); «імітування обстановки злочину полягає в діях слідчого, уповноваженої особи, з використанням імітаційних засобів, які створять у оточуючих уяву про вчинення реального злочину, з метою його запобігання та викриття відомої чи невідомої особи (осіб), яка планувала чи замовляла його вчинення» (р. 1.12.5) (*Instruktsiia pro orhanizatsiuiu provedennia*, 2012).

А втім, пропонованим розробниками Інструкції формулюванням бракує, доводить аналіз цитованих норм, однозначності. Це зумовлено, серед іншого, вживанням незрозумілих термінів, як-от: «відповідні умови», «спостереження за прийняттям рішень», «обстановка, наближена до реальної», «створення уяви» (Hribov, 2016b), що спричинює їх широке тлумачення та неможливість чітко відмежувати різні форми контролю за вчиненням злочину. Так, ідентичні за змістом дії з викриття корупціонерів в одних випадках процесуально оформлюють як спеціальний слідчий експеримент, а в інших – як імітування обстановки злочину.

Практика засвідчує, що об'єктивно розмежування контролю за вчиненням злочину на окремі форми є суто умовним. Крім того, аналіз матеріалів численних кримінальних проваджень дозволяє стверджувати: фактично сам контроль за вчиненням злочину є проведенням комплексу НСРД із метою безпосередньої прихованої фіксації вчинення особою (групою осіб) готування тяжкого чи особливо тяжкого злочину та (або) замаху на такий злочин із подальшим затриманням цієї особи (осіб) у порядку, передбаченому ст. 208 КПК України, та невідкладним проведенням слідчих (розшукових) дій (далі – СРД), необхідних для закріплення доказової інформації (Hribov, 2016a).

Комплекс НСРД, проваджуваних у межах контролю за вчиненням злочину, вирізняється тим, що він сполучається з *інсценуванням* дій (подій, обстановки), які відповідають злочинному задуму певної особи (осіб) та (або) можуть свідчити про його виконання. Під час такого інсценування зазвичай використовують заздалегідь помі-

чені (ідентифіковані) та несправжні (імітаційні) засоби. При цьому «предметом інсценування може бути: прийняття замовлення на вчинення тяжкого або особливо тяжкого злочину; виконання замовлення зі вчинення такого злочину; його наслідки; виконання вимог осіб, які погрожують насильством над потерпілим чи його близькими родичами, обмеженням прав, свобод або законних інтересів цих осіб, пошкодженням чи знищенням їхнього майна або майна, що перебуває в їхньому віданні чи під охороною, або розголошення відомостей, які потерпілий чи його близькі родичі бажають зберегти в таємниці; надання неправомірної вигоди службовій особі; придбання або отримання, у тому числі безоплатного, у фізичних та юридичних осіб, незалежно від форм власності товару, який перебуває у вільному обігу, або товару, обіг якого обмежений чи заборонений чинним законодавством; типова поведінка та зовнішній вигляд потерпілих від кримінальних правопорушень, що мають тенденцію до повторення» (Hribov, 2016b, s. 250–251).

Щодо злочинів, пов'язаних із підкупом, то предметом інсценування, як правило, є дії особи, яка надає неправомірну вигоду службовій особі або особі, яка надає публічні послуги, висловлює пропозицію, обіцянку надати таку вигоду. При цьому зазвичай використовуються такі заздалегідь помічені (ідентифіковані) засоби, як паперові грошові кошти. Таке інсценування завжди межує з провокацією. Її наявність є безумовною підставою для закриття кримінального провадження щодо підозрюваного за відсутності складу злочину, виправдання обвинуваченого. Тому у справах досліджуваної категорії насамперед потрібно вжити заходів щодо недопущення провокації.

Про сутність поліцейської провокації та критерії її відмежування від правомірних дій правоохоронних органів із негласного розслідування йдеться у рішеннях Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ).

Наприклад, у справах: «Тейксейра де Кастро проти Португалії» від 9 червня 1998 р. (винесення вироку засудженому за перевезення наркотиків, що ґрунтується на показаннях двох поліцейських, які спровокували його на вчинення злочину); «Баннікова проти Російської Федерації» від 4 листопада 2010 р. (проведення співробітниками органів федеральної служби безпеки оперативно-розшукового заходу у вигляді перевіркової закупки, що призвело до скоєння громадянкою злочину, пов'язаного з незаконним збутом наркотичного засобу); «Веселов та інші проти Російської Федерації» від 2 жовтня 2010 р. (порушення п. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод щодо заявників у зв'язку з ви-

знанням їх винними у вчиненні злочинів, що були спровоковані); «Раманаускас проти Литви» від 5 лютого 2008 р. (справа про забезпечення справедливого судового розгляду. Заявник скаржився, що використання у кримінальній справі доказів, отриманих унаслідок підбурювання з боку поліції, порушило його право на справедливий судовий розгляд справи щодо нього) та ін.

Положення, сформульовані ЄСПЛ у зазначених та інших справах, сьогодні в Україні вже проаналізовані та узагальнені Верховним Судом (ВС) та широко використовуються у судовій практиці. Останніми роками ВС ухвалив низку рішень, що стосуються досліджуваної проблематики. Зокрема, у Постанові Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 6 березня 2018 р. у справі № 727/6661/15-к зазначено: «відповідно до вимог ЄСПЛ для відмежування провокації від допустимої поведінки правоохоронних органів є низка критеріїв, тобто під змістовним критерієм розуміється наявність / відсутність суттєвих змістовних ознак, притаманних провокації правоохоронних органів, а під процесуальним критерієм – наявність у суду можливостей перевірити відомості про ймовірну провокацію під час судового засідання з дотриманням рівності змагальності та рівності сторін.

Тобто будь-яка інформація, що стосується існуючого наміру вчинити злочин або вчинюваного злочину, має бути такою, що може бути перевіреною, та державне обвинувачення повинно мати змогу продемонструвати на будь-якій стадії, що в його розпорядженні наявні достатні підстави для проведення оперативного заходу».

Щодо змістовного критерію провокації злочину, то положення, вироблені з цього приводу ЄСПЛ, знайшли свій прямий відбиток і концентрований вираз у нормах кримінального процесуального законодавства України, окресливши, що «під час підготовки та проведення заходів з контролю за вчиненням злочину забороняється провокувати (підбурювати) особу на вчинення цього злочину з метою його подальшого викриття, допомагаючи особі вчинити злочин, який вона би не вчинила, якби слідчий цьому не сприяв, або з цією самою метою впливати на її поведінку насильством, погрозами, шантажем. Здобуті в такий спосіб речі і документи не можуть бути використані у кримінальному провадженні» (*Kriminalnyi protsesualnyi kodeks*, 2012, st. 271, ch. 3). Аналіз цього положення, відповідних рішень ЄСПЛ та ВС дозволяє виокремити такі складники змістовного критерію провокації: початково особа не мала наміру на вчинення злочину та не готувала його; такий намір з'явився та реалізовувався лише внаслідок впливу на особу працівників правоохоронних

органів або їх конфідентів; метою впливу є подальше викриття особи у вчиненні злочину; засобами впливу є будь-які дії, що вживають стосовно особи із зазначеною метою (прохання, вмовляння, переконання, навіювання, обман тощо), серед яких особливо небезпечними є погрози, шантаж і насильство.

Аналіз рішень ЄСПЛ у зазначених вище справах дозволяє визначити такі істотні змістовні ознаки, притаманні провокації: а) прояв ініціативи в контактах з особою (правоохоронці або особи, що діють за їх дорученням, самі звернулися з пропозицією незаконної обладки); б) повторні пропозиції, незважаючи на початкову відмову особи; в) наполегливі нагадування; г) підвищення ціни вище середньої; г) відсутність вагомих причин проведення контролю за вчиненням злочину (відсутність у правоохоронних органах підтверджених відомостей про те, що особа була втягнута у злочинну діяльність і ймовірність вчинення нею злочину була суттєвою. Навіть якщо в минулому заявник був притягнутий до кримінальної відповідальності, це саме по собі не є ознакою того, що він наразі провадить будь-яку злочинну діяльність).

Щодо забезпечення процесуального критерію, згаданого у Постанові Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 6 березня 2018 р. у справі № 727/6661/15-к, то для того, щоб відрізнити провокацію вчинення злочину, яка суперечить ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, від дозволеної поведінки під час законних негласних заходів у кримінальних розслідуваннях, можуть бути використані такі правові позиції ЄСПЛ:

1. Якщо заява обвинуваченого про підбурювання є явно необґрунтованою, для визнання доказів допустимими суд має з'ясувати, чи було слідство «по суті пасивним», чи був би злочин вчинений, якщо б не втручалася влада, чи мало місце з боку влади спонукання особи до вчинення злочину.

2. Відсутність підбурення має доводити сторона обвинувачення (згідно з доктриною міжнародного права ЄСПЛ покладає на сторону обвинувачення беззаперечний обов'язок доведення в національному суді, що розглядає справу, відсутності підбурювання як ключової ознаки провокації злочину. Держава в особі прокуратури повинна довести в суді відсутність протиправних дій щодо обвинуваченого в контексті відповідних статей державного обвинувачення. Обов'язок суду полягає у здійсненні належного судового контролю за належним виконанням прокуратурою цього обов'язку).

3. Кожен факт і кожна обставина в разі здійснення контролю за вчиненням злочину повинні

мати відповідне документальне підтвердження. Відсутність належної фіксації контролю за вчиненням злочину є підставою для визнання одержаних доказів недопустимими.

Ці положення відповідно до їх змісту є процесуальними гарантіями унеможливлення використання у доказуванні фактичних даних, здобутих унаслідок провокації злочину. Саме так розглядають їх науковці, які досліджують порушену проблематику. Так, М. А. Погорецький зазначає, що «проведення заходів, пов'язаних, наприклад, із використанням негласних агентів, має супроводжуватися відповідними гарантіями. У цій частині ЄСПЛ виділяє дві групи гарантій. Перша стосується заходів, що вживаються безпосередньо на етапі здійснення контролю за вчиненням злочину. Друга – це процесуальні гарантії на стадії судового розгляду кримінального провадження» (Pohoretskyi, 2016, s. 40).

Отже, змістовний критерій відмежування провокації злочину від правомірних дій правоохоронців складається з **переліку істотних ознак** провокації, а процесуальний – становить систему гарантій, що зобов'язують суд вжити заходів для виявлення та належного оцінювання таких ознак, сторону обвинувачення – довести відсутність провокації (у разі відповідної заяви сторони захисту). При цьому для встановлення факту провокації має бути застосована вся система процесуальних гарантій, але достатньо підтвердження лише однієї з її істотних ознак.

У своїй практиці ВС неухильно керується позиціями ЄСПЛ щодо критеріїв розмежування провокації правоохоронних органів і контролю за вчиненням злочину, чому є численні приклади.

Показова у цьому сенсі Постанова ВС від 8 квітня 2020 р. у справі № 164/104/18, що розглядалася за обвинуваченням селищного голови у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 3 ст. 368 КК України. За версією сторони обвинувачення, у своєму службовому кабінеті він одержав від Лисиці С. К. (тут і далі особи, які були учасниками наведених до прикладу кримінальних проваджень, означені вигаданими прізвищами та ініціалами) неправомірну вигоду 2 тис. грн за видачу довідки про реєстрацію місця проживання на ім'я Вовка С. В. 15 серпня о 20:00 за фактом вимагання селищним головою неправомірної вигоди від Лисиці С. К. внесено відомості до ЄРДР за ч. 3 ст. 368 КК України. Але ще 2 серпня об 11:20 у його службовому кабінеті селищної ради свідок Лисиця С. К. уже мала із собою спеціальний технічний засіб оперативної відеофіксації, яким негласно фіксувала і записувала свою розмову з обвинуваченим. Крім того, до внесення відомостей про злочин, передбачений ч. 3 ст. 368

КК України, до ЄРДР оперативним працівником 15 серпня з 07:10 до 07:40 було оглянуто грошові кошти, банкноти номіналом 200 грн на суму 2 тис. грн, які вручено Лисиці С. К. для подальшої передачі їх селищному голові як неправомірну вигоду. Також встановлено, що Лисиця С. К. у липні за домовленістю та усним дорученням знайомого Вовка С. В., діючи в його інтересах, за власною ініціативою п'ять разів зустрічалася із селищним головою з приводу видачі довідок на ім'я довірителя Вовка С. В. про реєстрацію його місця проживання і про дату будівництва житлового будинку. Суд дійшов умотивованого висновку про те, що в кримінальному провадженні щодо обвинувачення селищного голови має місце підбурювання до кримінального правопорушення з метою подальшого його викриття, оскільки правоохоронний орган: спеціально залучив свідка Лисицю С. К. для викриття селищного голови; надав Лисиці С. К. засоби аудіо-, відеофіксації, які були використані для документування дій селищного голови – до внесення відомостей до ЄРДР (з дозволу слідчого судді на аудіо-, відеоконтроль особи в межах оперативно-розшукової справи); надав Лисиці С. К. помічені гроші для надання селищному голові – до внесення відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР (без дотримання вимог щодо проведення контролю за вчиненням злочину, встановлених КПК України).

Перевіряючи зазначені вище оперативно-розшукові заходи на предмет проведення їх відповідно до закону, Суд наголосив на такому: види оперативно-розшукових заходів, які за наявності законних підстав мають право здійснити оперативні підрозділи, визначено у ст. 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність». Здійснивши огляд, ідентифікацію та вручення Лисиці С. К. грошових коштів із метою подальшого їх використання під час проведення заходів щодо підтвердження даних про вимагання та одержання неправомірної вигоди селищним головою, оперативний працівник фактично розпочав реалізацію оперативно-розшукового заходу, передбаченого п. 7¹ ч. 1 ст. 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», згідно з яким визначено право з метою виявлення та фіксації діянь, передбачених, зокрема, ст. 368 і 369² КК України, проводити операції з контрольованого вчинення відповідних діянь.

Порядок отримання дозволу, строк його дії та порядок проведення операції з контрольованого вчинення корупційного діяння визначаються КПК України. Ці дії не охоплюються поняттям здійснення аудіо-, відеоконтролю особи, санкціонованого щодо селищного голови. Одна із загальних умов проведення контролю за вчиненням

злочину як НСРД, відповідно й операції з контрольованого вчинення корупційного діяння як оперативно-розшукового заходу, що спрямована на гарантування дотримання прав і свобод особи, запобігання провокації, міститься у положеннях ч. 3 ст. 271 КПК України. Отже, як провокацію односторонньо потрібно розцінювати ті випадки, коли оперативний працівник навмисно залучає потенційного свідка до проведення оперативно-розшукових заходів щодо особи до відкриття кримінального провадження, надає такому свідку до першої зустрічі з особою засоби прихованого звукозапису і відеофіксації подій, а також ідентифіковані помічені грошові кошти для організації їх передачі як неправомірної вигоди особі, фактично проводячи в такий спосіб контроль за вчиненням злочину в межах оперативно-розшукової справи.

Аналізуючи матеріали цього провадження, зазначимо, що ключовим, відправним елементом провокації злочину тут стало спеціальне залучення Лисиці С. К. оперативним підрозділом для проведення оперативно-розшукових заходів. Вона не зверталася із заявами про вимагання з неї неправомірної вигоди та не повідомляла про вимагання селищним головою хабарів з інших людей. Інакше б вона отримала статус заявника або викривача у кримінальному провадженні, розпочатому за фактом такої заяви. Оперативні підрозділи апriori не можуть використовувати потенційних свідків для викриття хабарників, як тільки самостійно їх залучати до конфіденційного співробітництва. Ініціатива такого співробітництва може виходити не від оперативного підрозділу, а від цих осіб. Проте залучають їх саме оперативні підрозділи спеціально, аби викрити особу, щодо якої вони вважають потрібно провести оперативно-розшукові заходи. Отже, до внесення відомостей до ЄРДР у межах реалізації п. 7¹ ч. 1 ст. 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» будь-яке контрольоване вчинення корупційного діяння можна вважати провокацією.

Не менш показовим судовим рішенням у площині викриття вчинення провокації правоохоронними органами є Постанова ВС від 12 травня 2021 р. у справі № 166/1199/18 за обвинуваченням Куниці Л. В. у вчиненні злочину, передбаченого ч. 1 ст. 368 КК України.

Куниця Л. В. обвинувачувалась в одержанні службовою особою неправомірної вигоди, а так само проханні надати таку вигоду для себе за таких обставин. 25 червня у приміщенні комунального закладу районного центру первинної медико-санітарної допомоги, у службовому кабінеті, до Куниці Л. В., яка обіймала посаду головного лікаря, звернулася фізична особа – підприємець Ведмідь В. В. із приводу надання йому дозволу

на проведення комп'ютерної діагностики організму людини за методом Фолля у приміщеннях сільських фельдшерсько-акушерських пунктів структурних підрозділів зазначеного комунального закладу, що на території Ратнівського району Волинської області. Головний лікар згодилась надати такий дозвіл, зажадавши за це 10 тис. грн. 5 липня Куниця Л. В. із метою схилити Ведмедя В. В. до надання їй неправомірної вигоди зателефонувала на мобільний телефон до завідувача фельдшерсько-акушерського пункту с. Броди Сови О. Р. і надала їй усну вказівку тимчасово не допускати Ведмедя В. В. до проведення діагностичного обстеження громадян через відсутність в останнього відповідної ліцензії на проведення діагностики. У другій половині цього самого дня, маючи за певнення Ведмедя В. В. про надання Куниці Л. В. неправомірної вигоди, остання під час телефонної розмови із Совою О. Р. дала усну вказівку щодо допуску Ведмедя В. В. до проведення діагностичного обстеження громадян. 10 липня 2018 р. об 11:00 у приміщенні комунального закладу районного центру первинної медико-санітарної допомоги, під час зустрічі у службовому кабінеті головного лікаря, Ведмідь В. В. передав Куниці Л. В. частину грошових коштів у розмірі 6 тис. грн як неправомірну вигоду за надання письмового дозволу на проведення комп'ютерної діагностики організму людини за методом Фолля у приміщеннях сільських фельдшерсько-акушерських пунктів району. Після цього Куниця Л. В. посвідчила своїм підписом, завірила печаткою та надала Ведмедю В. В. письмовий дозвіл від 10 липня на проведення зазначеної діагностики, а отриману неправомірну вигоду, яку Куниця Л. В. поклала на стіл, грошові кошти у розмірі 6 тис. грн, вона прикрила журналом реєстрації амбулаторних звернень. В основу обвинувачення Куниці Л. В. було покладено дані: протоколу заяви Ведмедя В. В. про вимагання Куницею Л. В. у нього неправомірної вигоди; протоколів СРД і НСРД; дані відеозапису із SD-карти; показання свідка Сови О. Р. Так, під час огляду місця події 10 липня, проведеного у приміщенні районного центру первинної медико-санітарної допомоги, у кабінеті головного лікаря Куниці Л. В. на робочому столі під документами було виявлено і вилучено оброблені спеціальною речовиною грошові кошти в розмірі 6 тис. грн. Проте цього самого дня під час освідування Куниці Л. В. ні на руках, ні на інших відкритих частинах тіла та одязі спеціальною речовиною, якою були оброблені та помічені зазначені грошові кошти, не виявлено.

Верховний Суд зауважує, що правоохоронний орган: по-перше, спеціально залучив Ведмедя В. В. для проведення НСРД; по-друге, передавав йому ідентифіковані (помічені) грошові кошти

для організації кримінального правопорушення, а саме передачі грошей Куниці Л. В. як неправомірну вигоду. Крім того, як встановлено судами першої та апеляційної інстанцій, Ведмідь В. В., який звернувся із заявою про вимагання Куницею Л. В. у нього неправомірної вигоди, раніше мав прізвище Гризлі В. В., але в червні змінив його та працював під підкриттям правоохоронних органів. До цього він був заявником у значній кількості кримінальних проваджень, пов'язаних із корупційними злочинами в період 2011–2017 рр. Зазначене також підтверджується показаннями свідка Зайця О. О., який є головним лікарем сусіднього районного центру первинної медико-санітарної допомоги, про те, що в лютому 2018 р. до нього звернувся Гризлі В. В. із проханням надати йому дозвіл на проведення комп'ютерної діагностики організму людини за методом Фолля у приміщеннях сільських фельдшерсько-акушерських пунктів Ківерцівського району. За надання такого дозволу Гризлі В. В. пропонував віддячити Зайцю О. О. грошовою винагородою, тим самим підбурюючи до отримання неправомірної вигоди. Але в наданні такого дозволу йому було відмовлено. Крім того, згідно з відеозаписом подій 10 липня Ведмідь В. В., перебуваючи в кабінеті головного лікаря у приміщенні районного центру первинної медико-санітарної допомоги, діяв активно, наполегливо, швидко, щоб залишити в службовому кабінеті Куниці Л. В. задалегідь помічені спеціальною речовиною грошові кошти, при цьому проігнорував репліки останньої про оформлення цих грошей через бухгалтерію як благодійну допомогу медичному закладу, що передбачено Статутом районного центру первинної медико-санітарної допомоги та не заборонено.

Верховний Суд зазначає, що суд першої інстанції дійшов обґрунтованого висновку, з яким погодився й суд апеляційної інстанції, що в кримінальному провадженні щодо Куниці Л. В. мала місце провокація з боку Ведмедя В. В., який за підтримки правоохоронних органів впливав на Куницю Л. В., призначаючи зустрічі та телефонними розмовами. При цьому під час судового розгляду, незважаючи на встановлений у ст. 92 КПК України обов'язок доказування, жодних даних для спростування доводів сторони захисту щодо провокації злочину прокурором не було надано. Зважаючи на викладене, колегія суддів ВС вказала на правильність висновків суду першої та апеляційної інстанцій про те, що отримані в результаті проведення НСРД докази є недопустимими в розумінні ст. 86, 87 і 94 КПК України, оскільки отримані за допомогою провокації, тобто внаслідок істотного порушення прав і свобод людини. Інших доказів, які би беззаперечно підтверджува-

ли винуватість Куниці Л. В. в інкримінованому їй злочині, матеріали кримінального провадження не містять. Отже, за результатами судового розгляду це обвинувачення не знайшло свого підтвердження, а Куницю Л. В. визнано невинуватою у вчиненні злочину, передбаченого ч. 1 ст. 368 КК України, та виправдано у зв'язку з відсутністю в її діях складу кримінального правопорушення.

У цьому випадку Суд наголошує, що, вирішуючи питання про достатність встановлених під час судового розгляду доказів для визнання особи винуватою, суди мають керуватися стандартом доведення (стандартом переконання), визначеним чч. 2 та 4 ст. 17 КПК України, що передбачають: ніхто не зобов'язаний доводити свою невинуватість у вчиненні кримінального правопорушення і має бути виправданим, якщо сторона обвинувачення не доведе винуватість особи поза розумним сумнівом. Усі сумніви щодо доведеності вини особи тлумачаться на користь такої особи.

Одночасно суд зауважив, що зазначене також узгоджується з практикою ЄСПЛ, зокрема у справах «Тейксейра де Кастро проти Португалії» від 9 червня 1998 р., «Нечипорук і Йонкало проти України» від 21 квітня 2011 р. та «Барбера, Мессеґе і Ябардо проти Іспанії» від 6 грудня 1998 р. У своїх рішеннях ЄСПЛ неодноразово наголошував, що допустимість доказів є прерогативою національного права і, за загальним правилом, саме національні суди повноважні оцінювати надані їм докази. Оцінюючи докази, суд має керуватися критерієм доведеності винуватості особи «поза будь-яким розумним сумнівом» і така «доведеність може впливати із сукупності ознак чи неспростовних презумпцій, достатньо вагомих, чітких і узгоджених між собою».

На відміну від попередньої справи цього разу все здійснювалося у межах кримінального провадження. Оперативно-розшукових заходів не вживалося, проводилися лише НСРД. Проте серед цих дій де-юре не знайшов свого місця контроль за вчиненням злочину у формі спеціального слідчого експерименту, що відбувся де-факто. Отже, крім викладених ВС положень варто звернути увагу й на проведення НСРД без наявності відповідного процесуального рішення і без дотримання вимог щодо запобігання провокації вчинення злочину.

Не менш знаковою є Постанова ВС від 21 квітня 2021 р. у справі № 522/9869/16-к.

За версією обвинувачення, перебуваючи на посаді прокурора Одеської місцевої прокуратури, Покурорчук В. С. мав можливість впливати на службових осіб Приморського ВП м. Одеси та процесуальних керівників. Завдяки своїй посаді Покурорчук В. С. дізнався про обставини кримінального провадження за фактом смерті грома-

дянина Померлого С. Б. у його квартирі, а також про накладення арешту на цю квартиру в порядку ст. 170 КПК України, який унеможливило набуття її у власність за спадщиною Спадкоємицею А. А. Тоді ж у нього виник злочинний умисел на одержання від Спадкоємиці А. А. неправомірної вигоди для себе за вплив на прийняття рішення особами, уповноваженими на виконання функцій держави – знайомими йому службовими особами органу досудового розслідування Приморського ВП м. Одеси ГУНП в Одеській області та процесуальними керівниками – прокурорами Одеської місцевої прокуратури щодо закриття кримінальних проваджень за ст. 115 і ст. 190 КК України, а також зняття арешту з квартири Померлого П. П., що уможливить Спадкоємиці А. А. оформлення у спадщину зазначеного житла. Реалізуючи задумане, Покурорчук В. С., достовірно знаючи, що досудове розслідування раніше здійснював знайомий йому особисто слідчий Рудак С. С., який особисто знайомий зі Спадкоємицею А. А., 15 березня, перебуваючи у приміщенні Одеської місцевої прокуратури, висловив пропозицію Спадкоємиці А. А. про те, що за надання йому (Покурорчуку В. С.) неправомірної вигоди в розмірі 5 тис. дол. США він здійснить вплив на службових осіб Приморського ВП м. Одеси ГУНП в Одеській області та процесуальних керівників щодо прийняття рішення про закриття кримінальних проваджень, скасування арешту квартири Померлого П. П., усунення перешкод оформлення Спадкоємицею А. А. у спадщину зазначеної квартири та нестворення таких перешкод правоохоронними органами у майбутньому. Невдовзі, перебуваючи у транспортному засобі «Ніссан Максима», Покурорчук В. С. у визначений ним спосіб через Рудака С. С. одержав від Спадкоємиці А. А. неправомірну вигоду для себе в розмірі 5 тис. дол. США. Стороною обвинувачення дії Покурорчука В. С. були кваліфіковані за ч. 2 ст. 369² КК України – пропозиція здійснити вплив на прийняття рішення особою, уповноваженою на виконання функцій держави, за надання неправомірної вигоди для себе та одержання неправомірної вигоди для себе за вплив на прийняття рішення особою, уповноваженою на виконання функцій держави.

Суди усіх інстанцій дійшли висновку про те, що у кримінальному провадженні щодо Покурорчука В. С. мало місце підбурювання з метою подальшого викриття до кримінального правопорушення, якого він не мав наміру вчинити (провокація), про що свідчать: примушення до написання заяв про вчинення злочину Рудака С. С. та Спадкоємиці А. А.; відсутність у матеріалах кримінального провадження постанови про залучення осіб до конфіденційного співробітництва;

відсутність вимоги особи, залученої до конфіденційного співробітництва, про надання коштів органом, який провадить боротьбу з корупцією, та використання для викриття злочину коштів спеціального органу; ініціатива саме заявника в контактах (зустрічі та дзвінки телефоном), які відбувалися між ним та обвинуваченим.

У цій справі, як і у попередній, усі СРД проходилися у межах кримінального провадження та мав місце контроль за вчиненням злочину у формі спеціального слідчого експерименту без документального оформлення та, відповідно, без дотримання вимог ч. 3 ст. 271 КПК України щодо запобігання провокації злочину. Адже судом визнано факт залучення заявників до конфіденційного співробітництва поза встановленим порядком, надання їм грошових коштів для того, щоб вони передали їх обвинуваченому як неправомірну вигоду під контролем правоохоронців.

Зауважимо, що КПК України не встановлює порядку залучення осіб до конфіденційного співробітництва. Такий порядок передбачено засекреченими підзаконними нормативно-правовими актами різних відомств. Проте конфіденційне співробітництво з особами сьогодні не може бути здійснено без порушення законодавства, а саме Закону України «Про державну таємницю». Зокрема, аналіз змісту діяльності осіб, залучених на конфіденційній основі до проведення контролю за вчиненням злочину, свідчить про необхідність їх ознайомлення з відомостями, що мають бути віднесені до категорії державної таємниці відповідно до пп. 4.4.1, 4.4.4, 4.12.4 і 4.12.5 Зводу відомостей, що становлять державну таємницю. Конфіденти щонайменше мають бути ознайомлені з фактом проведення, методикою, організацією і тактикою негласної слідчої (розшукової) дії, до якої вони залучаються, об'єктами, часом і місцем її проведення. Водночас ч. 2 ст. 22 Закону України «Про державну таємницю» передбачено, що допуск до державної таємниці надається дієздатним громадянам України віком від 18 років, які потребують його за умовами своєї службової, виробничої, наукової чи науково-технічної діяльності або навчання, органами Служби безпеки України після проведення їх перевірки. Порядок надання допуску до державної таємниці визначається Кабінетом Міністрів України. Конфіденційне співробітництво особи з правоохоронцями не можна віднести до її службової, виробничої, наукової чи науково-технічної діяльності або навчання. Це є однією з причин неможливості надання допуску конфідентам. При цьому інша норма ст. 22 згаданого Закону України («у разі, коли потреба громадянина у відомостях, що становлять державну таємницю, не пов'язана з місцем роботи, служби

або навчання, документи про надання допуску до державної таємниці можуть оформлятися за місцем провадження діяльності, пов'язаної з державною таємницею») не вирішує проблеми, оскільки дозволяє саме документальне оформлення допуску поза місцем основної роботи (навчання).

Вітчизняні та зарубіжні дослідники висвітлюють певні аспекти правового регулювання використання конфіденційного співробітництва (Kondrashechkin, 2017; Vladimirov, 2017; Atkinson, 2019; Henry, Rajakaruna, Crous, & Buckley, 2019) і добровільної допомоги осіб у боротьбі зі злочинністю (Dobrin, & Wolf, 2016; Wolf, Holmes, & Jones, 2016; Bullock, 2017; Dobrin, 2017; Wolf, Pepper, & Dobrin, 2017; Schreurs, Kerstholt, de Vries, & Giebels, 2018; Uhnoo, & Löfstrand, 2018; Callender, Pepper, Cahalin, & Britton, 2019; van Steden, & Mehlbaum, 2019; Bakaieva, Zmiivskiy, Yehorov, Stashchak, & Shendryk, 2021). Проте порушена проблематика становить предмет окремого комплексного дослідження.

Показовою з позиції підходів до оцінювання провокації з боку працівників правоохоронних органів є Постанова ВС від 19 листопада 2019 р. у справі № 332/2723/15-к (провадження № 51-1579км19).

За версією сторони обвинувачення, 10 квітня приблизно об 11:00 спеціалісти-інспектори Інспекції з благоустрою Запорізької міської ради Лист С. С. і Тор І. І., перевіряючи додержання вимог правил благоустрою, виявили факт вивозу фізичною особою – підприємцем Лихачовим З. І. на автомобілі марки ЗІЛ відходів будівництва в зеленій зоні, що на вул. Хороводна в Запоріжжі, про що Тор І. І. склав протокол про адміністративне правопорушення за ст. 152 КУпАП стосовно водія згаданого автомобіля – Кодія В. В. Цього самого дня приблизно о 12:00 Лист С. С. за попередньою змовою з Тором І. І., маючи намір отримати неправомірну вигоду для себе, діючи умисно, з корисливих мотивів, повідомив Лихачову З. І. про те, що стосовно нього не складатимуть у подальшому адміністративних протоколів за порушення правил благоустрою, якщо він передаватиме їм грошові кошти в розмірі 400 грн за кожний факт вивозу відходів на полігон. 17 квітня приблизно о 12:00 Лист С. С., перебуваючи на вул. Базовій у Запоріжжі, продовжуючи свій злочинний намір отримати неправомірну вигоду, діючи умисно, з корисливих мотивів, за попередньою змовою з Тором І. І., повідомив Лихачова З. І. про необхідність передати їм грошові кошти в обумовленому розмірі заздалегідь, до початку вивозу будівельного сміття. 23 та 27 квітня Лихачов З. І. організував дворазове вивезення будівельних відходів автомобілем марки КрАЗ, при цьому 23 квітня Кодій В. В. повідомив

Листа С. С. про те, що розрахується після наступного вивозу відходів. 28 квітня приблизно о 10:00 Лист С. С. і Тор І. І, перебуваючи в салоні службового автомобіля марки ВАЗ, поблизу перехрестя вул. Заводської та вул. Північне шосе в Запоріжжі, одержали від Лихачова З. І. неправомірну вигоду в розмірі 3 тис. грн за нескладання стосовно нього адміністративного протоколу за ст. 152 КУпАП, якою передбачено адміністративну відповідальність за порушення державних стандартів, норм і правил у сфері благоустрою населених пунктів, правил благоустрою територій населених пунктів, а також за безперешкодний вивіз будівельних відходів на полігон твердих побутових відходів. Місцевий суд Листа С. С. і Тора І. І. визнав винними і засудив за ч. 3 ст. 368 КК України. У постанові Запорізького апеляційного суду від 18 березня 2019 р. вирок місцевого суду залишено без змін.

ВС у своїй Постанові зазначив, що апеляційним судом належно не перевірено доводи обвинуваченого Тора І. І. та захисників про наявність з боку Лихачова З. І. провокації злочину та фальсифікацію матеріалів провадження. Визнаючи такі доводи безпідставними, апеляційний суд мотивував тим, що даними протоколу про результати НСРД, а саме аудіо- та відеоконтролю особи підтверджується зміст розмови між Лихачовим З. І., Листом С. С. і Тором І. І. про те, що останні вказують особисту зацікавленість в одержанні неправомірної вигоди, погодилися на спосіб та суму отриманих грошових коштів.

Утім, доводи апелянтів не було перевірено за критеріями розмежування провокації і допустимої поведінки правоохоронних органів, визначеними у практиці ЄСПЛ. Так, у разі коли підсудний заявляє про підбурювання його до вчинення злочину, національний суд повинен ретельно перевірити матеріали кримінальної справи, оскільки з метою забезпечення права на справедливий судовий розгляд справи в розумінні п. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод усі докази, отримані внаслідок підбурювання з боку поліції, мають визнаватися недопустимими. Дотримання цього принципу особливо важливе, якщо оперативно-розшуковий захід проведено без достатньої правової підстави чи належних гарантій недопущення зловживань (пп. 133–135 рішення у справі «Худобін проти Російської Федерації» від 26 жовтня 2006 р., п. 60 рішення у справі «Раманаускас проти Литви» від 5 лютого 2008 р.).

Якщо обвинувачені висувають аргумент про підбурювання, внутрішньодержавні суди зобов'язані розглянути його в межах змагальної, ретельної, усебічної і переконливої процедури, при цьому на сторону обвинувачення покладається обов'язок доведення відсутності підбурювання.

Межі судової перевірки повинні охоплювати мотиви прийняття рішення про негласний захід, про ступінь участі правоохоронного органу в скоєнні злочину, а також про характер будь-якого підбурювання або тиску, якого зазнав заявник (п. 55 рішення у справі «Носко и Нефедов проти Росії» від 30 жовтня 2014 р.).

Отже, апеляційний суд мав би перевірити, зокрема, хто саме ініціював зустрічі, хто і що пропонував, чи були факти відмов із боку обвинувачених на одержання неправомірної вигоди, чи мали місце наполегливі нагадування з боку Лихачова З. І., чи був би скоєний злочин без втручання правоохоронних органів.

Водночас у ухвалі не міститься обґрунтованих відповідей на доводи апелянтів, які в апеляційних скаргах, серед іншого, зазначали про те, що: свідок Лихачов З. І. імітував підприємницьку діяльність із вивезення сміття з будівельних майданчиків, оскільки жодної господарської діяльності він не здійснював; у процесуальних документах (постанові прокурора області від 17 квітня про доручення досудового розслідування кримінального провадження, а також у постанові від 27 квітня про використання заздалегідь ідентифікованих (помічених) засобів) зазначався розмір суми неправомірної вигоди ще до того, як Лист С. С. і Тор І. І. фактично озвучили свідку Лихачову З. І. відповідну суму; свідок Лихачов З. І. сам ініціював зустрічі з Листом С. С., про що можуть свідчити дані протоколу за результатами зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж шляхом контролю телефонних розмов мобільним телефоном, що належить Листу С. С., який стороною обвинувачення не був наданий суду.

За висновками ВС, апеляційний суд без належного обґрунтування та відповідних мотивів свого рішення відхилив доводи обвинуваченого Тора І. І. та захисників про наявність об'єктивних сумнівів у відсутності провокації злочину.

Тож, ВС чітко дотримано критерію ЄСПЛ щодо доведеності вини поза розумним сумнівом: стороною обвинувачення не було доведено відсутність провокації (підбурення до вчинення) злочину.

Становить певний інтерес Постанова ВС від 27 січня 2021 р. у справі № 369/13151/14-к (провадження № 51-2770км20).

Інспектор Центру безпеки дорожнього руху та автоматизованих систем при МВС України обвинувачувався органом досудового розслідування у тому, що висловив незаконну вимогу Карасю К. К. (за здійснення операції з перереєстрації при заміні номерного знака легкового автомобіля ВАЗ-217030 на ім'я Коропа П. П. із державного номерного знака «АА 1567 ВС» на державний номерний знак «АА 0505 ВВ») передати неправомірну вигоду – гро-

шові кошти в розмірі 500 дол. США, а за здійснення такої самої операції щодо легкового автомобіля BMW X5 на ім'я Акули А. А. з державного номерного знака «АА 3434 РР» на державний номерний знак «ВР 7777 КМ» – неправомірну вигоду у вигляді грошових коштів у розмірі 20 тис. дол. США. У другій половині того самого дня інспектор, використовуючи надану йому владу та службове становище, перебуваючи на третьому поверсі адміністративної будівлі у Київській області, діючи умисно, в інтересах Коропа П. П., із корисливих мотивів, шляхом вимагання неправомірної вигоди, в порушення своїх функціональних обов'язків, одержав обумовлену раніше суму неправомірної вигоди в розмірі 500 дол. США від Карася К. К., в національній валюті України в еквівалентному розмірі 6 тис. 500 грн за вирішення питання щодо надання державного номерного знака «АА 0505 ВВ» і частину обумовлених раніше грошових коштів неправомірної вигоди на суму 13 тис. грн, еквіваленту тисячі доларів США, за вирішення питання щодо надання державного номерного знака «ВР 7777 КМ». Наступного дня, 1 жовтня 2014 р., у період з 16:00 до 18:00 інспектор, діючи повторно, щоб уникнути кримінальної відповідальності та завуальовати отримання неправомірної вигоди, наказав Карасю К. К. частину грошових коштів на суму 100 тис. грн за здійснення операції з перереєстрації при заміні номерного знака залишити для нього в приміщенні каси, яка на третьому поверсі тієї ж будівлі, безпосередньо начальнику відділення № 15 ПАТ «Радикал Банк» Шанкіру Б. Б., що він і зробив. А після цього в період з 17:30 до 18:00 інспектор, діючи повторно, з корисливих мотивів, в інтересах Акули А. А., отримав від Карася К. К. частину неправомірної вигоди в розмірі 147 тис. грн, після чого відразу ж був затриманий співробітниками ГВ БКОЗ ГУ Служби безпеки України в м. Києві та Київській області, у результаті обшуку біля нього виявлено зазначені грошові кошти.

Судами всіх інстанцій, ґрунтуючись на критичному оцінюванні показань Карася К. К., зокрема з огляду на їх нелогічність та невідповідність критерію «поза розумним сумнівом», а також участі у кримінальному провадженні як понятих Біби В. В. і Коби Г. Г., зазначено, що ці особи неодноразово залучались органами Служби безпеки України як поняті у кримінальних провадженнях за ч. 3 ст. 368 КК України, а Біба В. В. до того ж, будучи викритим у шахрайстві та звідництві, виступав постійним заявником у справах про хабарництво. За таких обставин касаційний суд погодився з висновками судів попередніх інстанцій про наявність ознак провокації вчинення злочину.

Отже, фактично у провадженнях щодо корупційних кримінальних правопорушень, пов'язаних

із підкупом, у разі проведення контролю за вчиненням злочину з використанням інсценування, провокацією є абсолютно все, крім одного єдиного випадку, коли особа за власною ініціативою звертається до правоохоронних органів із заявою про те, що з неї вимагають (пропонують надати) неправомірну вигоду або ж коли посадова особа звертається із заявою про те, що їй пропонують (обіцяють надати) неправомірну вигоду. Відповідно розпочинається кримінальне провадження і заявника залучають до співпраці, щоб він під контролем правоохоронців виконав злочинні вимоги щодо надання неправомірної вигоди або її прийняття. У решті випадків захисником має бути поставлено питання про провокацію підкупу. Проте і в наведеному прикладі не можна повністю виключати провокацію, оскільки заявника перед зверненням до правоохоронних органів могли знайти та відповідним чином підготувати представники тих самих правоохоронних органів. Коли контроль за вчиненням злочину здійснюється поза межами кримінального провадження, на підставі п. 7¹ ч. 1 ст. 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», так чи інакше має місце провокація, адже в ОРД не може бути ні заявника, ні викривача.

Аналіз наведених вище прикладів інших кримінальних проваджень дозволяє стверджувати, що правоохоронні органи, намагаючись викрити хабарника, часто не застосовують положення ст. 271 КПК України, натомість одержують ухвали слідчих суддів для проведення аудіо-, відеоконтролю особи; аудіо-, відеоконтролю місця, зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж та реалізують дозволи на проведення цих НСРД у купі: з використанням заздалегідь помічених (ідентифікованих) засобів, відповідно до положень ст. 273 КПК України, інсценуванням дій, подій обстановки вчинення злочину. З нашого погляду, за таких обставин фактично відбувається контроль за вчиненням злочину без відповідного рішення прокурора. Саме цей підхід часто створює у сторони обвинувачення ілюзію того, що не потрібно дотримуватися вимог ч. 3 ст. 271 КПК України щодо запобігання провокації, оскільки негласна слідча (розшукова) дія, передбачена цією статтею, де-юре не проводиться. Але навіть за відсутності ознак провокації докази, одержані в результаті проведених НСРД, мають бути визнані недопустимими, як такі, що одержані з істотним порушенням вимог кримінального, процесуального закону. Саме такі позиції висловив у своїх рішеннях ВС у прикладах, згаданих вище.

В окремих випадках, намагаючись викрити хабарника, правоохоронці взагалі не одержують жодних дозволів суду та рішень прокурора, не за-

стосовують положень ст. 271 КПК України. Натомість вони послуговуються нормами ст. 273 КПК України, яка регламентує використання заздалегідь ідентифікованих (помічених) засобів. Оперативники переписують номери грошових знаків, маркують їх спеціальними хімічними речовинами (люмінофорами) та використовують для надання особі, яку планують викрити в одержанні неправомірної вигоди, затримати в порядку ст. 208 КПК України з подальшим проведенням огляду, обшуку, освідкування. Але вже самі по собі такі дії правоохоронців свідчать про створення у цієї особи уяви про можливість вчинення реального злочину для спостереження за прийняттям нею рішень щодо вчинення такого злочину, тобто проведення дослідів над зазначеною особою. Це, як наголошувалося раніше, і становить зміст контролю за вчиненням злочину.

Особливої уваги заслуговують випадки проведення контролю за вчиненням злочину без дотримання вимог ч. 8 ст. 271 КПК України, якою передбачено: «Якщо при проведенні контролю за вчиненням злочину виникає необхідність тимчасового обмеження конституційних прав особи, воно має здійснюватися в межах, які допускаються Конституцією України, на підставі рішення слідчого судді згідно з вимогами цього Кодексу». При цьому згідно зі ст. 28 Конституції України жодна людина без її вільної згоди не може бути піддана медичним, науковим чи іншим дослідом. Слідчий експеримент (ст. 240 КПК України) та спеціальний слідчий експеримент (як й інші форми контролю за вчиненням злочину, відповідно до ст. 271 КПК України) і є соціальними дослідом над конкретною людиною. Це підтверджується і визначеннями, наданими різними формам контролю за вчиненням злочину в Інструкції про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні.

Слідчий експеримент за участю підозрюваного можливо провести в межах закону лише за його згодою (навіть якщо силоміць доставити на місце проведення слідчого експерименту, його не можна змусити відповідати на запитання, щось показувати, відтворювати). Примушування підозрюваного до участі в такому експерименті має бути визнане незаконним. Так само обмеженням конституційних прав особи є її обман під час спеціального слідчого експерименту, коли вона не знає, що її поведінку досліджують (проводять дослід). Крім того, обман людини принижує її гідність, що порушує ще одну вимогу ст. 28 Конституції України про те, що ніхто не може бути підданий такому, що принижує його гідність, поводженню.

У ситуації тактичної операції з викриття хабарника (так криміналісти називають один із

різновидів спеціального слідчого експерименту) особа, щодо якої проводиться контроль за вчиненням злочину (піддослідний), розраховує, що спілкування відбувається за таких фізичних чи юридичних умов, за яких учасники спілкування можуть сподіватися на захист інформації від втручання інших осіб. Тобто піддослідний перебуває у ситуації приватного спілкування (ч. 3 ст. 258 КПК України). Відповідно до вимог ч. 4 зазначеної норми втручанням у приватне спілкування є доступ до змісту спілкування за умов, якщо учасники спілкування мають достатні підстави вважати, що спілкування є приватним. Безсумнівно, під час проведення контролю за вчиненням злочину піддослідний має такі підстави. Адже створення правоохоронцями у нього ілюзії приватного спілкування є необхідною умовою для того, щоб він вступив у контакт з поліцейським під прикриттям або особою, яка діє за конфіденційним дорученням правоохоронців.

У згаданій нормі законодавець також визначає, що різновидами втручання у приватне спілкування є: аудіо-, відеоконтроль особи; арешт, огляд і виїмка кореспонденції; зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж; зняття інформації з електронних інформаційних систем. Але очевидним є те, що цей перелік не є вичерпним. Інакше б не було жодного сенсу подавати визначення приватного спілкування та втручання у нього. Втручання у приватне спілкування цілком може мати місце при проведенні аудіо-, відеоконтролю місця, коли двоє або більше осіб спілкуються у кафе (чи іншому публічно доступному місці), розраховуючи на конфіденційність, тоді як їх перемовини записуються. Таке втручання відбувається і коли поліцейський під прикриттям або ж особа, яка дала згоду на конфіденційне співробітництво, бере участь у приватному спілкуванні членів організованої групи чи злочинної організації, куди її впроваджено з метою виконання спеціального завдання відповідно до положень ст. 272 КПК України. Згідно із ч. 1 ст. 258 КПК України ніхто не може зазнавати втручання у приватне спілкування без ухвали слідчого судді. Крім того, ч. 2 ст. 14 КПК України передбачає, що втручання у таємницю спілкування можливе лише на підставі судового рішення у випадках, передбачених цим Кодексом, з метою виявлення та запобігання тяжкому чи особливо тяжкому злочину, встановлення його обставин, особи, яка вчинила злочин, якщо в інший спосіб неможливо досягти цієї мети. Тобто чи не в кожному випадку контролю за вчиненням злочину відбувається втручання у приватне спілкування.

Аналіз окремих кримінальних проваджень дозволяє стверджувати, що повторюваними на

практиці є ситуації, зворотні тим, коли фактично проводиться контроль за вчиненням злочину, а юридично – комплекс інших НСРД. Це ті випадки, коли формально існує рішення прокурора про проведення контролю за вчиненням злочину, але в межах реалізації цього рішення проводять не лише інсценування, а й фактично одну або комплекс НСРД без прийняття відповідних процесуальних рішень та одержання дозволу суду.

Так, за усталеною практикою, спрямувавши свого конфідента до кабінету посадової особи, якій він має надати неправомірну вигоду (заздалегідь помічені та ідентифіковані гроші), правоохоронці ведуть візуальне спостереження за входами та виходами з приміщення, що відповідає візуальному спостереженню за місцем. Якщо передача неправомірної вигоди заздалегідь планується у публічно доступному місці, то, як правило, за цим місцем не лише спостерігають, а й документують події, що відбуваються в ньому, – без процесуального рішення про проведення візуального спостереження за місцем із використанням фотографування, відеозапису та спеціальних технічних засобів для спостереження. Коли передача неправомірної вигоди відбувається не в заздалегідь запланованому місці, а переноситься в інше (приміром, піддослідний, зустрівшись із конфідентом правоохоронців у парку, запропонував йому перейти в кафе чи бар, прогулятися парком до іншого місця, сісти до його автомобіля), то тут уже має місце проведення візуального спостереження за особою, яке потребує не лише процесуального рішення слідчого, прокурора, а й відповідної ухвали слідчого судді.

Варто акцентувати й на тому, що проведення негласної слідчої (розшукової) дії у вигляді контролю за вчиненням злочину у провадженні щодо кримінального правопорушення, що не належить до тяжких або особливо тяжких, зумовлює недопустимість доказів, здобутих у результаті такої негласної слідчої (розшукової) дії.

Так, ВС здійснив касаційний перегляд ухвали апеляційного суду (справа № 604/1071/14-к; провадження № 51-809км18), якою залишено без змін виправдувальний вирок місцевого суду щодо Петрова В. В., якого було визнано невинуватим у пред'явленому обвинуваченні за ч. 1 ст. 368 КК України. У касаційній скарзі прокурор серед іншого висловив незгоду з оцінкою судом доказів, здобутих у результаті проведення НСРД. Верховний Суд залишив оскаржувану ухвалу без змін, констатуючи, що обвинувачення Петрова В. В. за ч. 1 ст. 368 КК України переважно ґрунтується на доказах, отриманих у результаті проведених НСРД. Судом першої інстанції правильно встановлено, що НСРД у вигляді контролю за вчиненням злочину відповідно до ч. 2 ст. 246 КПК України можуть

проводитися щодо тяжких та особливо тяжких злочинів. Проте інкриміноване Петрову В. В. кримінальне правопорушення було перекваліфіковане з ч. 3 на ч. 1 ст. 368 КК України 20 червня, тобто в день вчинення інкримінованого правопорушення. Згідно зі ст. 12 КК України злочин, передбачений ч. 1 ст. 368 КК України, є середньої тяжкості, а тому результати НСРД правильно визнані недопустимими доказами. З цим висновком місцевого суду погодився апеляційний суд, надавши відповідні мотиви прийнятого рішення. Відповідно до ст. 86 КПК України доказ визнається допустимим, якщо він отриманий у порядку, встановленому цим Кодексом. Недопустимий доказ не може бути використаний для прийняття процесуальних рішень, на нього не може посилається суд, ухвалюючи судові рішення. Тому колегія суддів погодилася з висновком суду першої інстанції про недопустимість таких доказів з огляду на положення ст. 86 і 87 КПК України та вважає, що у зв'язку із зазначеним суд дійшов обґрунтованого висновку про недоведеність вчинення кримінального правопорушення обвинуваченим Петровим В. В.

Серед типових порушень під час досудового розслідування корупційних злочинів, пов'язаних із підкупом, також невідкриття стороні захисту документів, які містять рішення прокурора про проведення контролю за вчиненням злочину, що стали підставою для такого рішення, які містять відомості про перебіг та результати проведених дій.

У Постанові ВС від 13 лютого 2018 р. у справі № 646/6873/15-к зазначено, що наявність рішення прокурора про проведення контролю за вчиненням злочину підлягає обов'язковій перевірці, як і аналіз підстав, відображених у ньому, які зумовили його прийняття, оскільки це дійсно має суттєве значення для визнання або невизнання згідно зі ст. 94 КПК України належними, допустимими, достовірними доказів, якими у вирок обґрунтована доведеність вчинення засудженим інкримінованих злочинів. Зазначене положення пов'язане не лише з обґрунтованою вимогою юридичного оформлення факту проведення контролю за вчиненням злочину, а і з вимогою відкриття стороні захисту в порядку ст. 290 КПК України всіх документів, що стали підставою для проведення цієї негласної слідчої (розшукової) дії та матеріалів, складених за її результатами.

У цьому сенсі важливими є інші рішення ВС. Так, у справі № 751/7557/15-к від 16 січня 2019 р. ВП ВС сформулювала з цього приводу таку правову позицію: «За наявності відповідного клопотання процесуальні документи, які стали підставою для проведення НСРД (ухвали, постанови, клопотання) і які не були відкриті стороні захисту в порядку, передбаченому ст. 290 КПК, оскільки їх тоді

не було в розпорядженні сторони обвинувачення (вони не були розсекречені на момент відкриття матеріалів кримінального провадження), можуть бути відкриті іншій стороні, але суд не має допустити відомості, що містяться в цих матеріалах, як докази». У Постанові ВС від 16 жовтня 2019 р. уточнено попередній правовий висновок. Суд узяв до уваги той аспект, що в низці кримінальних проваджень через те, що прокурори вживали необхідних заходів, ухвали про дозвіл на проведення НСРД не були розтаємнені з об'єктивних причин. У такому разі, на думку ВП ВС, немає підстав автоматично визнавати протоколи НСРД недопустимими доказами. Зокрема, у цій Постанові зазначено: «Якщо сторона обвинувачення під час досудового розслідування своєчасно вжила всіх необхідних та залежних від неї заходів, спрямованих на розсекречення процесуальних документів, які стали підставою для проведення негласних слідчих (розшукових) дій, однак такі документи не були розсекречені з причин, що не залежали від волі і процесуальної поведінки прокурора, то суд не може автоматично визнавати протоколи НСРД недопустимими доказами з мотивів невідкриття процесуальних документів, якими санкціоноване їх проведення». Крім того, Суд зазначив, що процесуальні документи, які стали підставою для проведення НСРД (ухвали, постанови, клопотання) та які на стадії досудового розслідування не було відкрито стороні захисту в порядку, передбаченому ст. 290 КПК України, з тієї причини, що їх не було в розпорядженні сторони обвинувачення (процесуальні документи не були розсекречені на момент відкриття стороною обвинувачення матеріалів кримінального провадження), можуть бути відкриті іншій стороні під час розгляду справи в суді за умови своєчасного вжиття прокурором усіх необхідних заходів для їх отримання.

Якщо сторона обвинувачення не вжила необхідних та своєчасних заходів, спрямованих на розсекречення процесуальних документів, які стали процесуальною підставою для проведення НСРД і яких немає в її розпорядженні, то в такому разі має місце порушення норм ст. 290 КПК України. Коли під час розгляду кримінального провадження у суді задоволено повторне клопотання прокурора про розсекречення процесуальних документів, які стали підставою для проведення НСРД, і розсекречено їх, то відповідні процесуальні документи як такі, що отримані стороною обвинувачення після передачі справи в суд, повинні бути відкриті згідно з ч. 11 ст. 290 КПК України. Якщо процесуальні документи, які стали підставою для проведення НСРД, розсекречені під час судового розгляду і сторона захисту у змагальному процесі могла довести перед судом свої аргументи щодо

допустимості доказів, отриманих у результаті НСРД, у сукупності з оцінкою правової підстави для їх проведення, то суд повинен оцінити отримані докази та вирішити питання про їх допустимість. У разі розкриття процесуальних документів, які стали підставою для проведення НСРД після передачі кримінального провадження до суду, суд зобов'язаний забезпечити стороні захисту достатній час і реальну можливість для доведення перед судом своєї позиції щодо належності та допустимості доказів, отриманих у результаті НСРД у комплексі із процесуальною підставою для проведення НСРД із метою реалізації принципу змагальності.

Досить часто на досудовому розслідуванні корупційних злочинів, пов'язаних із підкупом, представники сторони обвинувачення свідомо роблять помилку в об'єкті негласної слідчої (розшукової) дії. Наприклад, в окремих випадках правоохоронці вдаються до явно незаконних дій, які стосуються підміни об'єкта НСРД. Так, ухвалу слідчого судді про проведення НСРД (аудіо-, відеоконтроль особи; зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж та візуальне спостереження за особою) одержують стосовно однієї особи (як правило, конфідента правоохоронних органів), а фактично ці дії провадять стосовно іншої – піддослідного. На рівні ВС ще не було надано правової оцінки таких дій, оскільки їх визнають незаконними суди першої та апеляційної інстанцій, а сторона обвинувачення не оскаржує їх рішення у касаційному порядку. Водночас маємо зазначити, що ВС у Постанові від 21 березня 2018 р. у справі № 751/7177/14 (провадження № 51-1285км18) висловив позицію, відповідно до якої отримання доказів винуватості обвинуваченого внаслідок проведення НСРД стосовно інших осіб зумовлює недопустимість їх результатів як доказів, якщо в матеріалах кримінального провадження відсутня відповідна ухвала слідчого судді про використання результатів зазначених НСРД в іншому кримінальному провадженні, винесена в порядку та на підставах, передбачених ст. 257 КПК України. У цій справі як докази вини обвинувачених використовувалися результати НСРД в іншому кримінальному провадженні, де розслідувались кримінальні правопорушення, вчинені іншими особами. У разі коли правоохоронці навмисно підмінюють об'єкт НСРД, усе здійснюється у межах одного провадження. Але результати цих дій не можуть бути визнані допустимими доказами, оскільки: по-перше, стосовно особи, щодо якої винесено ухвалу, не проводилося НСРД взагалі, адже ці дії не були для неї негласними, їй було повідомлено про факт та метод їх проведення; по-друге, щодо піддослідного мале місце втру-

чання у приватне спілкування без ухвали слідчого судді, оскільки він мав достатні підстави вважати, що спілкування є приватним.

Типове порушення процесуального порядку проведення НСРД – їх проведення неналежним суб'єктом, що здебільшого пов'язано з неправильним визначенням підслідності розслідуваних кримінальних правопорушень. Так не можуть бути визнані допустимими докази, зібрані під час НСРД слідчими підрозділами органів безпеки, якщо ст. 216 КПК України відносить вчинене кримінальне правопорушення до підслідності Національної поліції або ж Національного антикорупційного бюро України тощо. Збирання доказів неналежними суб'єктами в процесі НСРД має місце і у зв'язку з реалізацією права слідчого, прокурора доручати проведення цих дій оперативним підрозділам. Адже працівники гласних оперативних підрозділів Служби безпеки України, Національної поліції, Державної прикордонної служби України самі, здебільшого, фізично не можуть виконати доручення слідчого, прокурора, оскільки не мають відповідних навичок, засобів і часу. Тому вони, керуючись п. 3.8 Інструкції про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні, для виконання доручення слідчого, прокурора, зважаючи на необхідність забезпечення умов для проведення НСРД, залучають на підставі свого завдання відповідні оперативні та оперативно-технічні підрозділи. Проте аналіз практичної діяльності відповідних підрозділів показує, що фактично таке «залучення» є передрученням оперативно-технічному підрозділу або підрозділу оперативного документування (оперативної служби) проведення НСРД: оперативний працівник, до якого надійшло доручення, фіксує його зміст у бланку завдання. Завдання надсилається до спеціалізованого підрозділу. За результатами НСРД оперативні працівники цього підрозділу оформлюють документи, які не відповідають формі, встановленій КПК України (зведення, довідки, рапорти), та надсилають їх тому оперативному працівникові, який надав завдання на проведення НСРД. Останній уносить одержані дані до протоколу, де зазначає, що доручення виконувалося із залученням відповідного спеціалізованого підрозділу. При цьому він фактично складає протокол про проведення негласної слідчої (розшукової) дії та підписує його, не беручи участі в її проведенні.

Тактичні операції, які провадять правоохоронні органи з метою викриття хабарників, складаються з негласної та відкритої стадій. При цьому контроль за вчиненням злочину та інші НСРД, як правило, завершуються у момент фактичного

затримання особи під час одержання предмета неправомірної вигоди або через деякий час після цього. Далі проводяться СРД, серед яких огляд місця події, огляд та обшук житла чи іншого володіння особи, освідування особи. Невід'ємним складником відкритої фази зазначених операцій є затримання особи в порядку, передбаченому ст. 208 КПК України. На практиці це досить часто відбувається з істотним порушенням кримінального процесуального закону.

Так, після фактичного затримання особи слідчий часто переходить до СРД, не виконуючи вимоги ч. 4 ст. 208 КПК України, яка зобов'язує його негайно повідомити затриманому підстави затримання та у вчиненні якого злочину він підозрюється, а також роз'яснити право мати захисника, давати пояснення, показання або не говорити нічого з приводу підозри проти нього, негайно повідомити інших осіб про його затримання і місце перебування. Протокол про затримання складають набагато пізніше, коли вже проведено огляд місця події, освідування фактично затриманої особи. При цьому щодо зазначення фактичного часу затримання спостерігаються два підходи: перший – об'єктивно; другий – на час складання протоколу. І у першому, і у другому варіантах порушується право підозрюваного на захист. Адже про це право йому не повідомили, як того вимагає закон, захисника не залучили, відповідно і слідчі дії проводили без участі захисника. Але за першого варіанту право на захист фактично порушено щодо особи, підозрюваної у вчиненні злочину. Адже відповідно до ч. 1 ст. 42 КПК України підозрюваним, зокрема, є особа, яка затримана за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення. За другого варіанту (у протоколі зазначено час затримання вже після проведення СРД) складається так, що особа, яка фактично була затримана, брала участь у цих діях без жодного процесуального статусу. У такий спосіб правоохоронці намагаються створити ілюзію того, що право особи на захист не було порушене: адже не можна порушити права особи, яка не має процесуального статусу. Вважаємо, що в такому випадку в процесі судового провадження сторона обвинувачення має довести відсутність обставин фактичного затримання особи, передбачених ст. 209 КПК України. В іншому разі всі докази мають бути визнані недопустимими. Другий варіант цікавий ще й тим, що він унеможлиблює освідування фактично затриманої особи, яке здійснюється для фіксування на її руках та одязі наявності спеціальної хімічної речовини, якою було помічено предмет неправомірної вигоди. У цьому випадку освідування здійснюють шляхом змивів із фаланг пальців і долонь особи. Ці змиви надалі використовують для про-

ведення експертних досліджень. На основі їх результатів встановлюють ідентичність нашарувань спеціальних хімічних речовин на тілі особи та предметі неправомірної вигоди. Але освідування відповідно до норм ч. 1 ст. 241 КПК України може проводитися лише щодо підозрюваного, свідка чи потерпілого. Стосовно особи, яка просто була присутня під час огляду місця події, освідування не передбачене.

З проведенням освідування особи, фактично затриманої за підозрою у вчиненні одержання неправомірної вигоди, пов'язані й інші порушення кримінального процесуального закону. Так відповідно до норм ч. 1 ст. 241 КПК України метою освідування є виявлення на тілі особи слідів кримінального правопорушення або особливих прикмет, якщо для цього не потрібно проводити судово-медичну експертизу. При цьому можливість відібрання чи вилучення слідів кримінального правопорушення для проведення експертизи не передбачено. Забезпечити відібрання та вилучення слідів кримінального правопорушення (нашарувань спеціальної хімічної речовини та проведення змивів із рук особи) в порядку ч. 3 ст. 245 КПК також неможливо. Адже відповідно до цієї норми в особи можливо відібрати винятково зразки біологічних слідів. Спеціальні хімічні речовини, якими правоохоронці обробляють предмет неправомірної вигоди, до таких слідів не належать. Досить часто правоохоронні органи, коли для документування фактів одержання неправомірної вигоди проводять освідування, не посилаючись на жодну з норм КПК України, у протоколи зазначають, що під час проведення слідчої дії здійснено змиви з рук особи, які поміщено в пакети та вилучено (Shumeiko, 2015a).

До того ж типовим порушенням, пов'язаним з освідуванням особи, фактично затриманої під час одержання неправомірної вигоди, є його проведення без винесення прокурором постанови відповідно до положень ч. 2 ст. 241 КПК України. Щоб прокурор міг вчасно винести цю постанову, він має брати участь у слідчих діях, які розпочинаються з переходом негласної фази відповідної тактичної операції у відкрити. Але це не завжди можливо. Інколи постанову про освідування особи виносять заздалегідь, ще під час контролю за вчиненням злочину, або ж ще до цього. Такий підхід також незаконний, оскільки на момент винесення постанови особа не має процесуального статусу.

Типовою слідчою (розшуковою) дією, що входить до змісту відкритої фази операцій із викриття хабарників, є огляд місця події. При цьому такою слідчою дією часто намагаються замаскувати обшук фактично затриманої особи, а інколи - приміщення (транспортного засобу), у якому відбулася

подія, допит затриманого та допит свідка тощо. Зауважимо, що відповідно до положень чинного кримінального процесуального закону особистий обшук будь-якої особи в межах проведення огляду місця події не передбачений. Такий обшук згідно із ч. 5 ст. 236 КПК України можливий лише в межах виконання ухвали слідчого судді про дозвіл на обшук житла чи іншого володіння особи.

Незаконність проведення особистого обшуку в межах огляду підтвердив ВС у своїй Постанові від 21 січня 2020 р. (справа № 381/2316/17; провадження № 51-2344км19) за обвинуваченням особи у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 309 КК України. Серед іншого там зазначається, що затримання особи в порядку ст. 208 КПК України не проводилося, протокол її затримання не складався, процесуальні права не роз'яснювалися, а отже фактично обшук був проведений із грубим порушенням вимог кримінального процесуального закону, а докази, здобуті в результаті проведення цього обшуку, належить визнати недопустимими.

Навіть більше, ґрунтуючись на практиці ЄСПЛ, який у рішенні від 30 червня 2008 р. у справі «Гефген проти Німеччини» для описання доказів, отриманих із порушенням встановленого порядку, сформував доктрину «плодів отруйного дерева» (за якою, якщо джерело доказів неналежне, всі докази, отримані за його допомогою, такі самі), ВС (як і суди попередніх інстанцій) не прийняв як допустимі надані стороною обвинувачення докази, які є похідними від протоколу огляду місця події, а саме висновок експерта і постанову слідчого про визнання речовим доказом порошкоподібної речовини білого кольору та передачу на зберігання (оскільки на дослідження експертам надавалась речовина, вилучена з порушенням процесуальних норм).

Проведення обшуку на підставі ухвали слідчого судді в процесі тактичних операцій із викриття хабарників не завжди фізично можливе.

Оскільки ст. 236 КПК України має, слушно зауважує І. В. Гловюк, загальну назву «Обшук», а інших особливостей юридичної підстави для проведення обшуку жодна норма, крім ч. 5 ст. 236 КПК України, не передбачає, відповідно за відсутності спеціальної слід застосовувати норму загальну і робити висновок (хоч який парадоксальний і складний він був у практичному застосуванні) про те, що обшук особи, крім випадків, передбачених ч. 5 ст. 236 КПК України, може проводитися лише на підставі ухвали слідчого судді (Hloviuk, 2016, s. 185).

Водночас під час здійснення кримінального провадження щодо прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службо-

вою особою спостерігається й інша практика надання дозволів щодо проведення обшуку особи. Так, наприклад, у кримінальному провадженні № 12014042010000511, відкритому за фактом вчинення Яровим Г. Д. злочину, передбаченого ч. 3 ст. 368 КК України, слідчий СВ ЛВ на ст. Дніпропетровськ УМВС України на Придніпровській залізниці звернувся до слідчого судді з клопотанням про проведення обшуку Ярового Г. Д., який за відкритого виявлення та фіксування обставин вчинення злочину може сховати в особистих речах, одязі предмет кримінального правопорушення – задалегідь ідентифіковані (помічені) засоби – грошові купюри. Слідчий суддя згідно з положеннями ст. 223, 233, 234–236 КПК України відхилив відповідне клопотання, обґрунтовуючи це тим, що надання дозволу слідчим суддею на проведення обшуку особи не передбачено КПК України. Аналогічні випадки застосування відповідних положень чинного КПК України були виявлені нами й в інших кримінальних провадженнях цієї категорії.

Така практика розгляду слідчими суддями клопотань сторони обвинувачення є цілком обґрунтованою. Утім, той факт, що окремі слідчі судді розглядають відповідні клопотання та надають дозвіл на обшук осіб, які одержують неправомірну вигоду, є недопустимим і таким, що не відповідає загальним засадам кримінального процесуального доказування. Слідчий суддя уповноважений постановляти лише ухвалу про дозвіл на обшук житла чи іншого володіння особи. Процесуальний порядок розгляду слідчим суддею клопотань про надання дозволу щодо обшуку осіб та постановлення відповідних ухвал чинний КПК України не визначає (Bahanets, 2017, s. 160).

У цьому контексті доцільно навести позицію Д. О. Шумейка, який слушно зазначає, що практичний досвід розслідування кримінальних проваджень зазначеної категорії свідчить про необхідність застосування саме обшуку особи для належного документування факту одержання неправомірної вигоди, оскільки положення ч. 5 ст. 236 КПК України щодо можливості проведення за рішенням слідчого чи прокурора обшуку особи, яка перебуває в житлі чи іншому володінні, дозвіл на обшук якого надано судом і стосовно якої є достатні дані вважати, що вона переховує на собі предмети або документи, які мають значення для кримінального провадження, не задовольняють вимог практики, оскільки службова особа з метою уникнути викриття може неодноразово змінювати місце передачі предмета неправомірної вигоди. За таких умов передбачити з достовірністю місце її одержання практично неможливо, а отримання дозволу на проведення обшуку житла чи іншого володіння особи, наприклад, ще не є

запорукою проведення вдалого спеціального слідчого експерименту, оскільки особа може вийти із житла чи автомобіля та перебувати в публічно доступному місці. У такому разі, навіть за наявності ухвали про проведення обшуку житла чи іншого володіння особи, застосувати положення про проведення обшуку особи підстави відсутні, адже особа не перебуває у цьому приміщенні. Наведений факт у практичній діяльності зумовлює ситуацію, за якої підстави для проведення обшуку особи, яка перебуває у публічно доступному місці, відсутні, відповідно належно закріпити та вилучити сліди кримінального правопорушення, предмет неправомірної вигоди у слідчого немає можливості (Shumeiko, 2015b, s. 137–138). За таких обставин сторона обвинувачення позбавлена законних можливостей застосовувати такий засіб отримання доказів, як обшук особи, що негативно відбивається на забезпеченні встановлення події кримінального правопорушення чи винуватості службової особи у вчиненні злочину цієї категорії.

У процесі досудового розслідування корупційних злочинів, пов'язаних із підкупом, стороною обвинувачення можуть призначатися різні види експертиз (залежно від обставин вчиненого кримінального правопорушення, слідчої ситуації, висунутих версій, отриманих доказів під час проведення СРД і НСРД, питань, які необхідно з'ясувати стороні обвинувачення, використовуючи спеціальні знання обізнаних осіб). За результатами аналізу матеріалів кримінальних проваджень, а також опитування практичних працівників, О. В. Баганець зазначає, що у процесі досудового розслідування прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою найпоширеніші експертиза спеціальних хімічних речовин (96 %); технічна експертиза документів (84 %); відео-, звукозапису (72 %); комп'ютерно-технічна (62 %); дактилоскопічна (44 %); почеркознавча (28 %) (Bahanets, 2017, s. 136).

У контексті нашого дослідження особливої уваги заслуговує експертиза спеціальних хімічних речовин (нашарувань спеціальних хімічних речовин). Метою її проведення є встановлення тотожності хімічного складу спеціальної речовини, якою оброблявся (наносились мітки) предмет неправомірної вигоди, зі змивами з рук або інших частин тіла затриманої особи, мікронашаруваннями на одязі та на предметі неправомірної вигоди, вилученими в підозрюваного у вчиненні кримінального правопорушення. Для експертизи надають контрольний зразок спеціальної речовини, якою оброблявся предмет неправомірної вигоди, тампони зі змивами з рук та грошові купюри (інші цінності) з метою підтвердження факту, що спеціальна хімічна речовина, виявлена на грошових

купюрах, ватних тампонах, якими були зроблені змиви з рук, однакова за своїми фізико-хімічними властивостями на всіх зразках та ідентична спеціальній хімічній речовині, якою були помічені грошові кошти чи інші цінності (Cherniavskiy, 2015).

Незрідка результати проведення експертизи спеціальних хімічних речовин у кримінальних провадженнях щодо злочинів, пов'язаних із підкупом, визнаються відповідно до доктрини «плодів отруйного дерева» недопустимими доказами унаслідок істотного порушення норм кримінального процесуального закону при проведенні інших слідчих дій.

Так під час судового провадження у згаданій справі № 522/9869/16-к (Постанова ВС від 21 квітня 2021 р.) було встановлено недопустимість доказів, зокрема грошових коштів на суму 5 тис. дол. (предмет неправомірної вигоди отримано за результатами проведення обшуку транспортного засобу безпосередньо після затримання підозрюваного), а також висновку експерта № 48 від 22 квітня 2016 р. Українського науково-дослідного інституту спеціальної техніки та судових експертиз Служби безпеки України. Як встановив Суд, ці докази є похідними від протоколу обшуку від 29 березня 2016 р., який визнаний недопустимим доказом, у зв'язку з чим речовий доказ, отриманий за допомогою відомостей, джерелом яких є недопустимий доказ, а також висновок експерта № 48 від 22 квітня 2016 р., який стосується цього речового доказу, також є недопустимим.

Наукова новизна

Систематизовано теоретичні знання й узагальнено практику забезпечення законності контролю за вчиненням корупційних злочинів, пов'язаних із підкупом. Доведено, що, по-перше, будь-який контроль за вчиненням корупційного злочину, пов'язаного з підкупом, являє собою соціальний експеримент (дослід) над людиною, який обмежує її права, передбачені ст. 28 Конституції України, по-друге, у будь-якому разі під час проведення контролю за вчиненням корупційного злочину, пов'язаного з підкупом, відбувається втручання у приватне спілкування, а тому такий контроль може проводитися винятково на підставі ухвали слідчого судді.

Висновки

1. Корупційні злочини, пов'язані з підкупом, – це злочини, визначені приміткою ст. 45 КК України, до об'єктивної сторони яких входить пропозиція, обіцянка чи надання неправомірної вигоди, прийняття пропозиції, обіцянки чи одержання неправомірної вигоди, прохання надати таку вигоду для себе або інших осіб.

2. Контроль за вчиненням корупційного злочину, пов'язаного з підкупом, фактично є проведенням комплексу НСРД із метою безпосередньої прихованої фіксації вчинення особою готування й замаху на такий злочин із подальшим затриманням цієї особи в порядку, передбаченому ст. 208 КПК України, та невідкладним проведенням СРД, необхідних для закріплення доказової інформації.

Комплекс НСРД, проваджуваних у межах контролю за вчиненням корупційного злочину, пов'язаного з підкупом, вирізняється тим, що сполучається з **інсценуванням** дій (подій, обстановки), які відповідають злочинному задуму певної особи. Під час такого інсценування зазвичай використовують заздалегідь помічені (ідентифіковані) та несправжні (імітаційні) засоби. Предметом інсценування, здебільшого, стають дії особи, яка надає неправомірну вигоду службовій особі або особі, яка надає публічні послуги, висловлює пропозицію, обіцянку надати таку вигоду. При цьому зазвичай використовують такі заздалегідь помічені (ідентифіковані) засоби, як паперові грошові кошти.

3. Для розмежування правомірних дій правоохоронних органів із проведення контролю за вчиненням корупційного злочину, пов'язаного з підкупом, і провокації злочину слід використовувати змістовний та процесуальний критерії.

Змістовний критерій відмежування провокації злочину від правомірних дій правоохоронців складається з переліку істотних ознак провокації, а процесуальний становить систему гарантій, що зобов'язують суд вжити заходів для виявлення та належного оцінювання таких ознак, а сторону обвинувачення – довести відсутність провокації (у разі відповідної заяви сторони захисту). При цьому для встановлення факту провокації має бути застосована вся система процесуальних гарантій, але достатньо підтвердження лише однієї з істотних ознак провокації.

До змістовних ознак наявності провокації підкупу належать: прояв ініціативи у контактах з особою, яку в подальшому обвинувачували в одержанні неправомірної вигоди (правоохоронці або особи, які діють за їх дорученням, самі звернулися з пропозицією незаконної оборудки); повторні пропозиції, незважаючи на початкову відмову особи; наполегливі нагадування; пропозиція, обіцянка суми, що є вищою за звичайну; відсутність вагомих підстав проведення контролю за вчиненням злочину.

До процесуальних гарантій унеможливлення використання у доказуванні фактичних даних, одержаних у результаті провокації підкупу, належать: обов'язок суду на вимогу сторони захисту встановити наявність / відсутність ознак провокації підкупу; обов'язок сторони обвинувачення повним обсягом належно зафіксувати перебіг

контролю за вчиненням злочину, а в подальшому довести, що провокації не було.

4. Типовими порушеннями кримінального процесуального закону, які допускаються стороною обвинувачення у зв'язку з проведенням контролю за вчиненням корупційних злочинів, пов'язаних із підкупом, є: проведення контролю за вчиненням злочину без дотримання вимог ч. 3 та ч. 8 ст. 271 КПК України; фактичне проведення контролю за вчиненням злочину без процесуального рішення прокурора (у межах проведення інших НСРД – у купі з використанням заздалегідь помічених (ідентифікованих) засобів та інсценуванням дій, подій обстановки вчинення злочину); проведення у межах контролю за вчиненням злочину інших НСРД без оформлення відповідних процесуальних рішень; проведення контролю за вчиненням злочину у провадженні щодо злочину, який не належить до тяжких або особливо тяжких; помилка в об'єкті негласної слідчої (розшукової) дії (ухвалу слідчого судді про проведення НСРД одержують стосовно однієї особи (як правило, конфідента правоохоронних органів), а фактично ці дії здійснюються стосовно іншої – піддослідного; помилка в суб'єкті негласної слідчої (розшукової) дії під час документування підкупу (контроль за вчиненням злочину та супутні НСРД проводяться неналежним суб'єктом); використання у доказуванні результатів контролю за вчиненням корупційного злочину, пов'язаного з підкупом, здобутих у межах ОРД; залучення до конфіденційного співробітництва для участі в контролі за вчиненням злочину до початку кримінального провадження заявників та інших осіб, які в подальшому виступають як свідки у кримінальному провадженні; залучення осіб до конфіденційного співробітництва для участі в контролі за вчинен-

ням злочину поза встановленим порядком та з порушенням вимог Закону України «Про державну таємницю»; фактичне затримання особи, щодо якої проводився контроль за вчиненням злочину без негайного виконання вимог ч. 4 та ч. 5 ст. 208 КПК України; освідування такої особи без визначення її процесуального статусу; освідування підозрюваного без винесення постанови або на підставі постанови, що була винесена прокурором до отримання підозрюваним такого процесуального статусу; відібрання та вилучення слідів кримінального правопорушення (нашарувань спеціальної хімічної речовини та проведення змивів з рук особи) в порядку ч. 3 ст. 245 КПК України; фактичне проведення обшуку особи, приміщення, транспортного засобу під виглядом огляду місця події; проведення обшуку особи поза межами ухвали слідчого судді про дозвіл на проведення обшуку житла чи іншого володіння особи.

Порушення законності, що допускаються стороною обвинувачення під час проведення контролю за вчиненням корупційних злочинів, пов'язаних із підкупом, зумовлені як суб'єктивними, так і об'єктивними чинниками. До останніх належать прогалини законодавства, які унеможливають ефективно та законне використання контролю за вчиненням корупційних злочинів правоохоронними органами. Основні напрями їх усунення – внесення системних змін і доповнень до КПК України, законів України «Про оперативно-розшукову діяльність» і «Про державну таємницю». Головною ланкою цих змін має стати детальна регламентація КПК України контролю за вчиненням злочину як комплексу НСРД та імплементація до гл. 21 КПК України змістовного та процесуального критеріїв розмежування провокації злочину та правомірних дій правоохоронних органів.

References

- Atkinson, C. (2019). Mind the grass! Exploring the assessment of informant coverage in policing and law enforcement. *Journal of Policing, Intelligence and Counter Terrorism*, 14, 1-19.
DOI: 10.1080/18335330.2019.1572913.
- Bahanets, O. V. (2017). *Dokazuvannia storonoiu obvynuvachennia pryiniattia propozytsii, obitsianky abo oderzhannia nepravomirnoi vyhody sluzhbovoiu osoboiu u dosudovomu rozsliduvanni*. (Dys. kand.yuryd. nauk). Kyivskyi natsionalnyi universytet im. Tarasa Shevchenka, Kyiv [in Ukrainian].
- Bakaieva, O., Zmiivskyi, V., Yehorov, S., Stashchak, M., & Shendryk, V. (2021). Experiencia internacional de involucrar a ciudadanos en la lucha contra los delitos. *Cuestiones Políticas*, 39 (68), 708–722.
DOI: <https://doi.org/10.46398/cuestpol.3968.45>.
- Bullock, K. (2017). Shoring up the «home guard»? Reflections on the development and deployment of police volunteer programmes in England and Wales. *Policing and society*, 27 (4), 341–357.
DOI: 10.1080/10439463.2015.1058378.
- Callender, M., Pepper, M., Cahalin, K., & Britton, I. (2019). Exploring the police support volunteer experience: findings from a national survey. *Policing and society*, 29 (4), 392–408.
DOI: 10.1080/10439463.2018.1432613.
- Cherniak, A. M. (2019). Vykonnannia spetsialnoho zavdannia z rozkryttia zlochynnoi diialnosti orhanizovanoi hrupy chy zlochynnoi orhanizatsii u sferi mizhnarodnoho studentskoho obminu. *Visnyk kryminalnoho sudochynstva*, 4, 69–77 [in Ukrainian].

DOI: <https://doi.org/10.17721/2413-5372.2019.4/69-77>.

- Cherniavskiy, S. S. (2015). Osoblyvosti rozsliduvannya oderzhannya pryiniattia propozyitsii, obitsianky abo oderzhannya nepravomirnoi vyhody sluzhbovoiu osoboiu. *Visnyk kryminalnoho sudochynstva*, 1, 223–229 [in Ukrainian].
- Christopher, N. (2017). Liability to Deception and Manipulation: The Ethics of Undercover Policing. *Journal of Applied Philosophy*, 34 (3), 370–388.
DOI: <https://doi.org/10.1111/japp.12243>.
- Dobrin, A., & Wolf, R. (2016). What is known and not known about volunteer policing in the United States. *International journal of police science and management*, 18 (3), 220–227.
DOI: <https://doi.org/10.1177/1461355716660732>.
- Dobrin, A. (2017). Volunteer police: history, benefits, costs and current descriptions. *Security journal*, 30 (3), 717–733.
DOI: 10.1057/sj.2015.18.
- Henry, P., Rajakaruna, N., Crous, C., & Buckley, J. (2019). Key attributes of an effective human source handler: Implications for handler selection and training. *The Police Journal*, 93 (4), 290–309.
DOI: 10.1177/0032258X19862589.
- Hloviuk, I. V. (2016). *Kryminalno-protsesualni funktsii: teoretyko-metodolohichni zasady i praktyka realizatsii*. (Dys. d-ra yuryd. nauk). Natsionalnyi universytet «Odeska yurydychna akademiia», Odesa [in Ukrainian].
- Hribov, M. L. (2016a). Rozmezhuvannya spetsialnoho slidchoho eksperymentu y imituvannya obstanovky zlochynu. *Naukovyi visnyk Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav*, 4 (101), 63–73 [in Ukrainian].
- Hribov, M. L. (2016b). Zakonodavche rehuliuвання kontroliu za vchynenniam zlochynu. *Porivnialno-analitychne pravo*, 6, 248–251 [in Ukrainian].
- Instruktsiia pro orhanizatsiiu provedennia nehlasnykh slidchykh (rozshukovykh) dii ta vykorystannia yikh rezultativ u kryminalnomu provadzheni: zatv. nakazom Heneralnoi prokuratury Ukrainy, Ministerstva vnutrishnikh sprav Ukrainy, Sluzhby bezpeky Ukrainy, Administratsii Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy, Ministerstva finansiv Ukrainy, Ministerstva yustyttsii Ukrainy № 144/1042/516/1199/936/1687/5. (2012). Uziato z <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0114900-12#Text> [in Ukrainian].
- Kharaberiush, I. F. (2019). Nehlasni slidchi (rozshukovi) dii yak obiekt sudovoho kontroliu. *Visnyk Mariupolskoho derzhavnoho universytetu seriia: Pravo*, 18, 62–69 [in Ukrainian].
DOI: 10.34079/2226-3047-2019-9-18-62-69.
- Khodanovych, V. O. (2019). Suchasni problemy dotrymanna prav osoby pid chas provedennia nehlasnykh slidchykh (rozshukovykh) dii. *Naukovyi visnyk publichnoho ta pryvatnoho prava*, 2 (2), 185–190 [in Ukrainian].
DOI: <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2019.2-2.34>.
- Kniaziev, S. M. (2019). Osoblyvosti prokurorskoho nahliadu za zdiisnenniam operatyvno-rozshukovoi diialnosti ta nehlasnoi roboty pidrozdilamy natsionalnoi politsii Ukrainy. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Ser.: Yurysprudentsiia*, 42 (1), 130–135 [in Ukrainian].
DOI: <https://doi.org/10.32841/2307-1745.2019.42-1.28>.
- Kondrashechkin, R. V. (2017). Pravovoe polozhenie litc, okazyvaiushchikh konfidenttsialnoe sodeistvie organam, osushchestvliaiushchim operativno-razyskniuui deiatelnost. *Politseiskaia deiatelnost*, 4, 16–24 [in Russian].
DOI: 10.7256/2454-0692.2017.4.23509.
- Kruisbergen, E. W. (2013). Infiltrating organized crime groups. Theory, regulation and results of a last resort method of investigation. *Cahier Politiestudies*, 3, 109–136.
DOI: 10.1007/978-3-319-55973-5_15.
- Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrain: Zakon Ukrainy № 4651-VI. (2012). Uziato z <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#n1191> [in Ukrainian].
- Loftus, B., & Goold, B. (2012). Covert surveillance and the invisibilities of policing. *Criminology & Criminal Justice*, 12 (3), 275–288.
DOI: <https://doi.org/10.1177/1748895811432014>.
- Loftus, B., Goold, B., & Mac Giollabhui, S. (2015). From a Visible Spectacle to an Invisible Presence: The Working Culture of Covert Policing. *British Journal of Criminology*, 56.
DOI: 10.1093/bjc/azv076.
- Maercker, A., & Guski-Leinwand, S. (2018). Psychologists' involvement in repressive "Stasi" secret police activities in former East Germany. *International Perspectives in Psychology: Research, Practice, Consultation*, 7 (2), 107–119.
DOI: <http://dx.doi.org/10.1037/ipp0000085>.
- Pohoretskyi, M. A. (2016). Zastosuvannya provokatsii v khodi nehlasnykh rozsliduvan: pytannia pravomirnosti. *Visnyk kryminalnoho sudochynstva*, 1, 33–43. Uziato z http://vkslaw.univ.kiev.ua/images/verstka/1_2016_Pogoretskyi.pdf [in Ukrainian].
- Schlembach, R. (2018). Undercover policing and the spectre of 'domestic extremism': the covert surveillance of environmental activism in Britain. *Social Movement Studies*, 17, 1–16.
DOI: 10.1080/14742837.2018.1480934.
- Schreurs, W., Kerstholt, J. H., de Vries, P. W., & Giebels, E. (2018). Citizen participation in the police domain: The role of citizens' attitude and morality. *Journal of Community Psychology*, 46 (6), 775–789.
DOI: <https://doi.org/10.1002/jcop.21972>.

- Shumeiko, D. O. (2015a). Osviduvannia osoby pry rozsliduvanni pryiniattia propozytsii, obitsianky chy oderzhannia nepravomirnoi vyhody sluzhbovoiu osoboii: problemy pravozastosuvannia. *Pravo.ua*, 1, 100–106 [in Ukrainian].
- Shumeiko, D. O. (2015b). *Rozsliduvannia pryiniattia propozytsii, obitsianky abo oderzhannia nepravomirnoi vyhody sluzhbovoiu osoboii*. (Dys. kand. yuryd. nauk). Dnipropetrovskiy derzhavnyi universytet vnutrishnikh sprav, Kyiv [in Ukrainian].
- Uhnnoo, S., & Löfstrand, C. (2018). Voluntary policing in Sweden: media reports of contemporary forms of police citizen partnerships. *Journal of Scandinavian studies in criminology and crime prevention*, 19 (1), 41–60.
DOI: 10.1080/14043858.2018.1439635.
- van Steden, R., & Mehlbaum, S. M. (2019). Police volunteers in the Netherlands: a study on policy and practice. *Policing and Society*, 29 (4), 420–433.
DOI: <https://doi.org/10.1080/10439463.2018.1523165>.
- Vladimirov, S. I. (2017). K voprosu o definitcii «sodeistvie grazhdan operativnym podrazdeleniiam organov vnutrennikh del». *Aktualnye problemy rossiiskogo prava*, 6, 195–201 [in Russian].
DOI: <https://doi.org/10.17803/1994-1471.2017.79.6.195-201>.
- Wolf, R., Holmes, S., & Jones, C. (2016). Utilization and satisfaction of volunteer law enforcement officers in the office of the American sheriff: an exploratory nationwide study. *Police practice and research: an international journal*, 17 (5), 448–462.
DOI: 10.1080/15614263.2015.1031750.
- Wolf, R., Pepper, I., & Dobrin, A. (2017). An exploratory international comparison of professional confidence in volunteer policing. *The police journal: theory, practice and principles*, 90 (2), 91–106.
DOI: 10.1177/0032258X16671966.
- Yurchyshyn, V. M. (2020). Vidomchy kontrol ta protsesualne kerivnytstvo – harantii dotrymanna zakonnosti pid chas dosudovoho rozsliduvannia. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*, 1, 189–194 [in Ukrainian].
DOI: 10.31733/2078-3566-2020-1-189-194.

Список використаних джерел

- Atkinson, C. (2019). Mind the grass! Exploring the assessment of informant coverage in policing and law enforcement. *Journal of Policing, Intelligence and Counter Terrorism*, 14, 1–19.
DOI: 10.1080/18335330.2019.1572913.
- Баганець, О. В. (2017). *Доказування стороною обвинувачення прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою у досудовому розслідуванні*. (Дис. канд. юрид. наук). Київський національний університет ім. Тараса Шевченка, Київ.
- Bakaieva, O., Zmiivskiy, V., Yehorov, S., Stashchak, M., & Shendryk, V. (2021). Experiencia internacional de involucrar a ciudadanos en la lucha contra los delitos. *Cuestiones Políticas*, 39 (68), 708–722.
DOI: <https://doi.org/10.46398/cuestpol.3968.45>.
- Bullock, K. (2017). Shoring up the «home guard»? Reflections on the development and deployment of police volunteer programmes in England and Wales. *Policing and society*, 27 (4), 341–357.
DOI: 10.1080/10439463.2015.1058378.
- Callender, M., Pepper, M., Cahalin, K., & Britton, I. (2019). Exploring the police support volunteer experience: findings from a national survey. *Policing and society*, 29 (4), 392–408.
DOI: 10.1080/10439463.2018.1432613.
- Черняк, А. М. (2019). Виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації у сфері міжнародного студентського обміну. *Вісник кримінального судочинства*, 4, 69–77.
DOI: <https://doi.org/10.17721/2413-5372.2019.4/69-77>.
- Чернявський, С. С. (2015). Особливості розслідування одержання прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою. *Вісник кримінального судочинства*, 1, 223–229.
- Christopher, N. (2017). Liability to Deception and Manipulation: The Ethics of Undercover Policing. *Journal of Applied Philosophy*, 34 (3), 370–388.
DOI: <https://doi.org/10.1111/japp.12243>.
- Dobrin, A., & Wolf, R. (2016). What is known and not known about volunteer policing in the United States. *International journal of police science and management*, 18 (3), 220–227.
DOI: <https://doi.org/10.1177/1461355716660732>.
- Dobrin, A. (2017). Volunteer police: history, benefits, costs and current descriptions. *Security journal*, 30 (3), 717–733.
DOI: 10.1057/sj.2015.18.
- Henry, P., Rajakaruna, N., Crous, C., & Buckley, J. (2019). Key attributes of an effective human source handler: Implications for handler selection and training. *The Police Journal*, 93 (4), 290–309.
DOI: 10.1177/0032258X19862589.
- Гловюк, І. В. (2016). *Кримінально-процесуальні функції: теоретико-методологічні засади і практика реалізації*. (Дис. д-ра юрид. наук). Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса.

- Грібов, М. Л. (2016a). Розмежування спеціального слідчого експерименту й імітування обстановки злочину. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*, 4 (101), 63–73.
- Грібов, М. Л. (2016b). Законодавче регулювання контролю за вчиненням злочину. *Порівняльно-аналітичне право*, 6, 248–251.
- Інструкція про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні: затв. наказом Генеральної прокуратури України, Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України, Адміністрації Державної прикордонної служби України, Міністерства фінансів України, Міністерства юстиції України № 144/1042/516/1199/936/1687/5. (2012). Узято з <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0114900-12#Text>.
- Хараберюш, І. Ф. (2019). Негласні слідчі (розшукові) дії як об'єкт судового контролю. *Вісник Маріупольського державного університету серія: Право*, 18, 62–69.
DOI: 10.34079/2226-3047-2019-9-18-62-69.
- Ходанович, В. О. (2019). Сучасні проблеми дотримання прав особи під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій. *Науковий вісник публічного та приватного права*, 2 (2), 185–190.
DOI: <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2019.2-2.34>.
- Князев, С. М. (2019). Особливості прокурорського нагляду за здійсненням оперативно-розшукової діяльності та негласної роботи підрозділами національної поліції України. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*, 42 (1), 130–135.
DOI: <https://doi.org/10.32841/2307-1745.2019.42-1.28>.
- Кондрашечкин, Р. В. (2017). Правовое положение лиц, оказывающих конфиденциальное содействие органам, осуществляющим оперативно-разыскную деятельность. *Полицейская деятельность*, 4, 16–24.
DOI: 10.7256/2454-0692.2017.4.23509.
- Kruisbergen, E. W. (2013). Infiltrating organized crime groups. Theory, regulation and results of a last resort method of investigation. *Cahier Politiestudies*, 3, 109–136.
DOI: 10.1007/978-3-319-55973-5_15.
- Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України № 4651-VI. (2012). Узято з <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#n1191>.
- Loftus, B., & Goold, B. (2012). Covert surveillance and the invisibilities of policing. *Criminology & Criminal Justice*, 12 (3), 275–288.
DOI: <https://doi.org/10.1177/1748895811432014>.
- Loftus, B., Goold, B., & Mac Giollabhui, S. (2015). From a Visible Spectacle to an Invisible Presence: The Working Culture of Covert Policing. *British Journal of Criminology*, 56.
DOI: 10.1093/bjc/azv076.
- Maercker, A., & Guski-Leinwand, S. (2018). Psychologists' involvement in repressive «Stasi» secret police activities in former East Germany. *International Perspectives in Psychology: Research, Practice, Consultation*, 7 (2), 107–119.
DOI: <http://dx.doi.org/10.1037/ipp0000085>.
- Погорецький, М. А. (2016). Застосування провокації в ході негласних розслідувань: питання правомірності. *Вісник кримінального судочинства*, 1, 33–43. Узято з http://vkslaw.univ.kiev.ua/images/verstka/1_2016_Pogoretskyi.pdf.
- Schlembach, R. (2018). Undercover policing and the spectre of «domestic extremism»: the covert surveillance of environmental activism in Britain. *Social Movement Studies*, 17, 1–16.
DOI: 10.1080/14742837.2018.1480934.
- Schreurs, W., Kerstholt, J. H., de Vries, P. W., & Giebels, E. (2018). Citizen participation in the police domain: The role of citizens' attitude and morality. *Journal of Community Psychology*, 46 (6), 775–789.
DOI: <https://doi.org/10.1002/jcop.21972>.
- Шумейко, Д. О. (2015a). Освідування особи при розслідуванні прийняття пропозицій, обіцянки чи одержання неправомірної вигоди службовою особою: проблеми правозастосування. *Право.ua*, 1, 100–106.
- Шумейко, Д. О. (2015b). *Розслідування прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою*. (Дис. канд. юрид. наук). Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, Київ.
- Uhnoo, S., & Löfstrand, C. (2018). Voluntary policing in Sweden: media reports of contemporary forms of police citizen partnerships. *Journal of Scandinavian studies in criminology and crime prevention*, 19 (1), 41–60.
DOI: 10.1080/14043858.2018.1439635.
- van Steden, R., & Mehlbaum, S. M. (2019). Police volunteers in the Netherlands: a study on policy and practice. *Policing and Society*, 29 (4), 420–433.
DOI: <https://doi.org/10.1080/10439463.2018.1523165>.
- Владимиров, С. И. (2017). К вопросу о дефиниции «содействие граждан оперативным подразделениям органов внутренних дел». *Актуальные проблемы российского права*, 6, 195–201.
DOI: <https://doi.org/10.17803/1994-1471.2017.79.6.195-201>.
- Wolf, R., Holmes, S., & Jones, C. (2016). Utilization and satisfaction of volunteer law enforcement officers in the office of the American sheriff: an exploratory nationwide study. *Police practice and research: an international journal*, 17 (5), 448–462.
DOI: 10.1080/15614263.2015.1031750.

- Wolf, R., Pepper, I., & Dobrin, A. (2017). An exploratory international comparison of professional confidence in volunteer policing. *The police journal: theory, practice and principles*, 90 (2), 91–106.
DOI: 10.1177/0032258X16671966.
- Юрчишин, В. М. (2020). Відомчий контроль та процесуальне керівництво – гарантії дотримання законності під час досудового розслідування. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*, 1, 189–194.

Стаття надійшла до редакції 18.10.2021

M. Hribov, DSc (Law), Professor,
Senior Researcher
of the Scientific Laboratory Concerning
Problems of Crimes' Counteraction
of the Educational and Research Institute № 1,
National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2437-5598>
email: griboff007@gmail.com
тел.: +38(067)765-83-62

A. Venediktov, PhD (Law),
Lawyer, Bar Council of Poltava Region, Kremenchuk,
Poltava Region, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4476-5502>

Y. Venediktova, Lawyer,
Bar Council of Kherson Region, Henichesk, Kherson Region, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2532-7275>

MONITORING OF THE COMMISSION OF CORRUPTION CRIMES CONNECTED WITH A BRIBERY: A QUESTION OF LEGALITY

The purpose of the article is the determination of the criteria and means of ensuring the legality of the prosecution's actions during monitoring corruption offenses related to a bribery's commission. **Methodology.** Methodological tools are selected in accordance with the purpose, specifics of the object and the subject of the research. Its base is grounded on the general dialectical method of scientific cognition of real phenomena, as well as their connections with the practical activities of operative units and pre-trial investigation bodies. Methods of systematic analysis, comparative-law and modeling are used as special ones. **Scientific novelty.** Theoretical knowledge is systematized and the practice of ensuring the legality of control over the commission of corruption crimes related to a bribery is generalized. It is proved that, at first, any kind of a control over the commission of a corruption crime related to a bribery is a social experiment (research) on a person, which restricts his rights under Art. 28 of the Constitution of Ukraine, at second, in any case, the control over the commission of a corruption crime related to a bribery is an interference into private communication and, therefore, such control can be carried out only on the basis of the order of the investigating judge. **Conclusions.** The concept of corruption crimes related to a bribery is formulated; the content and practical aspects of the implementation of control over the commission of corruption crimes related to a bribery are revealed; the criteria for distinguishing between such control and provocation of a crime's commission are determined; typical violations of the criminal proceeding law committed by the prosecution during the specified control, as well as other covert investigative (search) and investigative (search) actions are highlighted.

Keywords: crime; control; bribery; provocation; experiment; legality; prosecution; defense.

М. Л. Грибов, доктор юридических наук, профессор,
старший научный сотрудник
научной лаборатории по проблемам
противодействия преступности
учебно-научного института № 1,
Национальная академия внутренних дел, г. Киев
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2437-5598>
email: griboff007@gmail.com
тел.: +38(067)765-83-62

А. А. Венедиктов, кандидат юридических наук,
адвокат, Полтавский областной совет адвокатов,
г. Кременчуг Полтавской обл.
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4476-5502>

Ю. Е. Венедиктова, адвокат,
Херсонский областной совет адвокатов,
г. Генчическ Херсонской обл.
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2532-7275>

КОНТРОЛЬ ЗА СОВЕРШЕНИЕМ КОРРУПЦИОННЫХ ПРЕСТУПЛЕНИЙ, СВЯЗАННЫХ С ПОДКУПОМ: ВОПРОСЫ ЗАКОННОСТИ

Цель статьи – определение критериев и средств обеспечения законности действий стороны обвинения при контроле за совершением коррупционных преступлений, связанных с подкупом. **Методология.** Методологический инструментарий выбран в соответствии с поставленными целями, спецификой объекта и предметом исследования. Его основу составляет общий диалектический метод научного познания реальных явлений, а также их связей с практической деятельностью оперативных подразделений и органов досудебного расследования. В качестве специальных применены метод системного анализа; сравнительно-правовой; моделирования. **Научная новизна.** Систематизированы теоретические знания и обобщена практика обеспечения законности контроля за совершением коррупционных преступлений, связанных с подкупом. Доказано, что, во-первых, любой контроль за совершением коррупционного преступления, связанного с подкупом, представляет собой социальный эксперимент (опыт) над человеком, ограничивающий его права, предусмотренные ст. 28 Конституции Украины, во-вторых, в любом случае при проведении контроля за совершением коррупционного преступления, связанного с подкупом, происходит вмешательство в частное общение, поэтому такой контроль может проводиться исключительно на основании решения следственного судьи. **Выводы.** Сформулировано понятие коррупционных преступлений, связанных с подкупом; раскрыты содержание и практические аспекты реализации контроля за совершением коррупционных преступлений, связанных с подкупом; определены критерии разграничения такого контроля и провокации преступления; освещены типовые нарушения уголовного процессуального закона, которые допускает сторона обвинения во время указанного контроля, а также связанных с ним других негласных следственных (разыскных) и следственных (разыскных) действий.

Ключевые слова: преступление; контроль; подкуп; провокация; эксперимент; законность; обвинение; защита.

К. М. Ковальов, заступник директора,
Державний науково-дослідний експертно-
криміналістичний центр МВС України, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1964-9283>

ГЕНЕЗИС ДОКУМЕНТА ЯК ЗАСАДИ КРИМІНАЛІСТИЧНОГО ДОКУМЕНТОЗНАВСТВА ТА ОБ'ЄКТА ДОСЛІДЖЕННЯ В ТЕХНІЧНІЙ ЕКСПЕРТИЗИ ДАВНОСТІ ДОКУМЕНТА

Мета статті полягає у визначенні документа як засади криміналістичного документознавства та об'єкта дослідження в технічній експертизі давності документа крізь призму його становлення та розвитку, що надасть можливість удосконалити наявні та сформувані нові науково-методичні підходи як підґрунтя для створення нової експертної спеціальності – дослідження давності виготовлення документа. **Методологія.** Достовірність отриманих результатів і висновків забезпечено використанням комплексу загальнонаукових методів дослідження, серед них аналіз, синтез, індукція, аналогія, дедукція тощо. Крім того, для практичної реалізації використано такі форми знання, як поняття, закони, гіпотези, теорії, що дають змогу надалі застосовувати їх, отримуючи наукову апробацію. **Наукова новизна.** Уточнено поняття документа у криміналістичній площині. Надано авторське поняття документа як об'єкта дослідження в галузі криміналістичного документознавства, зокрема технічної експертизи документів, з метою визначення давності його виготовлення. Сформовано підґрунтя для створення нової експертної спеціальності – дослідження давності виготовлення документа. **Висновки.** Проаналізовано етапи створення та розвитку документа як матеріального носія інформації у просторі і часі, генезис загального та спеціального поняття документа, зокрема й у криміналістичному розумінні. Визначено критерії формування поняття документа як об'єкта дослідження в галузі криміналістичного документознавства і технічної експертизи документів. Надано пропозиції з удосконалення наявних і формування нових науково-методичних підходів, що становлять підґрунтя для створення нової експертної спеціальності – дослідження давності виготовлення документа.

Ключові слова: документ; генезис поняття документа; криміналістичне документознавство; технічна експертиза документів; визначення давності виготовлення документа.

Вступ

Документ, набравши юридичної ваги в суспільних відносинах, став предметом прискіпливої уваги як фахівців у різних сферах життєдіяльності людини й суспільства, так і підроблювачів, поступово перетворюючись на один з атрибутів держави та суспільних відносин, доказів у судочинстві та об'єкт дослідження. З набуттям такого особливого статусу актуалізувалися наукові дослідження формування поняття документа, визначення його властивостей, цілей тощо.

Історію виникнення та еволюцію тлумачення терміна «документ» вивчали, зокрема, Х. Арнтц, Д. І. Блюменау, Г. Г. Воробйов, О. П. Коршунов, Н. М. Кушнарєнко, К. Г. Мітяєв, А. В. Соколов, Ю. М. Столяров, О. І. Михайлов, Ш. Р. Ранганатан, Д. І. Рудельсон, Д. Ю. Тегагов, Г. Г. Фірсов, Г. М. Швецова-Водка, В. І. Шюрмайер. Документ як предмет криміналістичного дослідження розглядали Т. В. Варфоломєєва, О. П. Вершинін, В. Р. Гаррісон, Н. Джо, Е. Девід, І. В. Калініна, В. В. Коваленко, Т. Е. Кукарнікова, В. К. Лисиченко, Д. Я. Мирський, А. Ш. Осборн, М. В. Салтєвський, М. Я. Сєгай, В. М. Тихоненко, О. Г. Філіппов, М. А. Хєдрік, А. Р. Хубєр, Г. М. Шаповалова, В. Ю. Шєпітько.

Сьогодні науковці і практики висвітлюють питання, пов'язані, серед іншого, з теоретико-методологічними засадами експертизи цінності документів в електронній формі, доказовою цінністю електронного документа, зважаючи на те, що на сучасному етапі розвитку суспільства та суспільних відносин значущість документа, вигляд якого з традиційно звиклого паперового (матеріального) послідовно трансформуються у найбільш сучасний електронний, неухильно зростає (Cherniatynska, 2017; Golovanov, Kulikova, Shmalij, Tychinin, & Hlebnikov, 2018); криміналістичною класифікацією документів (Gavrillin, 2018); криміналістичним дослідженням документів зі зміненним первинним змістом (Yudina, 2018); інструментами вимірювання для судової експертизи документів (van Erp, Vuurpijt, Franke, & Schomaker, 2018); об'єктами експертизи встановлення давності документа (Stratonov, 2020); класифікаційною схемою як відображенням соціально-комунікаційної природи феномена документа (Komova, 2019); оперативно-розшуковим документуванням (Sakovskiy, 2020); судовою автентифікацією документів (Garain, & Halder, 2020); аналізом і розпізнаванням історичних документів (Lombardi, &

Marinai, 2020); експертизою судових документів у XXI ст. (Kelly, & Angel (Eds.), 2020); розширенням значення терміна «документ» як чинника можливого переосмислення об'єктів (Lazarev, 2020); загальнотеоретичним підходом до дослідження підроблених текстів і документів у криміналістичній експертизі (Antoniuk, Zakharkiv, & Franchuk, 2020); генезисом криміналістичного дослідження документів як галузі криміналістичної техніки (Sezonov, 2020).

Проте наразі бракує ґрунтовних досліджень генезису документа як засади криміналістичного документознавства та об'єкта дослідження в технічній експертизі давності документа, аспектів формування та розвитку поняття документа, зумовлюючи необхідність його уточнення (формулювання нового) в криміналістичній площині, а також об'єкта дослідження в галузі криміналістичного документознавства. Окреслене визначає актуальність обраної тематики і конкретизує подальші напрями наших розвідок.

Мета й завдання статті

Мета статті полягає у визначенні документа як засади криміналістичного документознавства та об'єкта дослідження в технічній експертизі давності документа крізь призму його становлення та розвитку, що надасть можливість удосконалити наявні та сформулювати нові науково-методичні підходи як підґрунтя для створення нової експертної спеціальності – дослідження давності виготовлення документа.

Для досягнення цієї мети потрібно виконати такі завдання:

проаналізувати історичні аспекти розвитку документа як засади криміналістичного документознавства та об'єкта дослідження в технічній експертизі давності документа;

уточнити поняття документа у криміналістичній площині;

сформулювати поняття документа як засади криміналістичного документознавства та об'єкта дослідження в технічній експертизі давності документа;

надати пропозиції з удосконалення наявних і формування нових науково-методичних підходів як підґрунтя для створення нової експертної спеціальності – дослідження давності виготовлення документа.

Виклад основного матеріалу

Генезис документа нерозривно пов'язаний із розвитком мовлення та писемності. Первинну інформацію про навколишній світ людина сприймала через органи чуттів (органи зору, слуху, дотику). Передавалась інформація від людини до

людини завдяки мові спочатку в усній, а згодом ще й у письмовій формі.

Мова – це особлива система, у якій за допомогою знаків (букв, цифр, умовних позначок та ін.) і граматичних правил конструюються смислові лексичні одиниці (слова, словосполучення, речення). Будь-яке речення, складене на основі певної мови, може фіксуватися різними символами і засобами.

За роки свого існування людство розробило чимало мов, які поділяють на природні (історично виниклі в процесі розвитку суспільства – українська, англійська й ін.) і штучні (спеціально розроблені для фіксації чи передавання відомостей – азбука Морзе, мови програмування тощо).

Найбільший винахід суспільства для передавання мовленнєвої інформації у часі й на відстані – створення письма та писемності (Biriukov, Kovalenko, Biriukova, & Kovalov, 2007, s. 34–35).

Письмо являє собою знакову систему фіксації мовлення, що дає змогу символами передати мовленнєву інформацію на відстані та зберігати її впродовж тривалого часу. Писемність – сукупність письмових засобів фіксації та передавання інформації, що охоплює графіку, алфавіт і орфографію будь-якої мови чи групи мов, об'єднаних єдиною системою письма або одним алфавітом (Kushnarenko, 2006, s. 78).

Зародженням писемності вважають перші наскельні малюнки (4 млн рр. до н. е.), за допомогою яких люди намагалися передати якусь важливу інформацію. Основою для цієї писемності була скеля (камінь), а фарбовою речовиною – зола чи інший матеріал.

Піктографічне письмо виникає майже 3200 р. до н. е., коли шумери в Месопотамії для збереження та передавання невеликої за обсягом інформації почали використовувати серії малюнків. З часом знаки дедалі менше були схожі на малюнки, унаслідок чого з'явилися умовні знаки. Месопотамські писці писали на глиняних табличках із сирій глини, оскільки в тих місцях її було вдосталь. Знаки наносилися стилусом – пір'ям, виготовленим з очерету з трикутним кінцем, тому цей вид письма дістав назву клинопис. Вавилоняни започаткували розмноження документів у вигляді тисяч клинописних табличок (Palekha, & Lemish, 2011, s. 48; Sánchez, Romero, Toselli, Villegas, & Vidal, 2019; Bogacz, & Mara, 2020; Dencker, Klinkisch, Maul, & Ommer, 2020).

Наступний етап – утворення 3100 р. до н. е. у Стародавньому Єгипті ієрогліфічної писемності (проіснувала впродовж трьох тисячоліть), за якої знак (символ) позначав не тільки конкретний предмет, а й звук. Інформацію на папірус писці наносили за допомогою чорнила та пера з очерету.

Пізніше такий вид писемності набув поширення у Китаї, Японії та Кореї. За допомогою ієрогліфів можна відобразити будь-яку думку або інформацію.

У II ст. до н. е. з'являється конкурент папірусу – пергамент (Mysak, 2016, s. 241–242). Цей матеріал для письма з недубленої шкіри тварин почали виробляти в Малій Азії, у місті Пергамі (зараз – Бергама, Туреччина).

Папір винайшли в Китаї приблизно в 100 р. н. е. завдяки зусиллям стародавнього винахідника Цай Луня. До цього на Сході найпоширенішим матеріалом для виготовлення документів був шовк. По шовку писали чорною або червоною тушшю пензликами різної величини. Збільшення виробництва паперу зумовило поступовий процес заміни шовку на дешевший матеріал – папір, який став основним матеріалом для виготовлення документів (Otlet, 1934, p. 47; Kuleshov, 2012).

Технологію виготовлення паперу китайці дуже довго тримали в секреті, тому до сусідів він потрапив як носій священних текстів буддизму. До Кореї – у V ст., Японії – на початку VII ст., у V ст. з папером познайомилися країни Південно-Східної Азії. У VII ст. папір почали використовувати в Індії, VIII ст. – у Західній Азії. До Африки цей матеріал «дійшов» у X ст., у XII – папір підкорив Європу, а в XVI – його вже знали в Америці (Mysak, 2016, s. 243).

В Україні перше виробництво придатного до друку паперу організував Єлисей Плетенецький у місті Радомишлі наприкінці першої чверті XVIII ст. для потреб друкарні Києво-Печерської Лаври (Kushnarenko, 2006, s. 51).

Розвиток та удосконалення виробництва паперу сприяло розвитку техніки, що використовувалася для нанесення текстів на папір. Так, зі звичайного напису та переписування за допомогою чорнила та пір'їв, дякуючи винаходу Йоганна Гутенберга, який у середині XV ст. створив друкарський верстат, народилось друкарство.

І такий поступ був можливий завдяки алфавіту, за яким тисячолітня історія.

Перший алфавіт, що став основою для писемності багатьох народів і започаткував розвиток значної кількості сучасних алфавітів, створили фінікійці у II тисячолітті до н. е. Складався він не з піктограм, а з 22 знаків. Кожен знак відповідав окремому приголосному звуку й був літерою. На письмі голосні пропускалися.

Після того як фінікійську писемність перейняли греки, до неї додалися голосні звуки. Для їх позначення використовувалися фінікійські знаки, які не мали фонетичних еквівалентів у грецькій мові. Завдяки грецькому удосконаленню фінікійського алфавіту перша буква «алеф», яка означала

«буйвол», трансформувалася в «альфу» та поклала початок походженню слова «алфавіт». У 780-х рр. н. е. в Європі виникла перша стандартизована система письма – каролінговий мінускул, у якому з'явилися великі та малі літери.

Тобто створення і подальше вдосконалення стандартизованої системи письма – алфавіту й технічна революція, втіленням якої став винахід у вигляді друкарського верстата, сприяло великому поширенню друківаних документів, які стали невід'ємною частиною міжлюдських відносин, формування порядку та правил існування суспільства й держави, а також становленню міждержавних відносин.

Документ є базовим складником поняттєво-термінологічної системи як загального, так і криміналістичного документознавства.

Документознавство як галузь науки орієнтоване на вивчення закономірностей створення й розвитку документів, чинників їх виникнення, розроблення класифікації, дослідження змісту та визначення функційних зобов'язань і ролі документа в житті суспільства, держави, особи (Bezdrabko, 2017, s. 5).

З огляду на специфіку створення документа, особливості його використання та зберігання людством у різноманітних сферах життєдіяльності, суспільних відносин у кожній із цих галузей закладається своє розуміння документа та його значення, формується окреме поняття документа, ставлення до нього. Фахівці у сфері дослідження історії до документів відносять лише первинні документи, у яких інформація закріплена за допомогою способів, що існували на той період часу; посадові особи державних органів управління в документах убачають нормативне закріплення певних дій, засвідчення особи та правочинів; правознавці вважають насамперед джерелом доказів.

За багаторічну практику управління державою, урегулювання суспільних відносин тощо людство напрацювало певні вимоги до документа, які знайшли своє відображення у державних стандартах, положеннях, інструкціях, статутах, наказах і правилах, що регламентують діяльність державних і громадських установ, організацій і закладів. Згідно з цими вимогами документ має виходити від певної фізичної або юридичної особи, а викладені в ньому відомості про події чи факти повинні бути реальними, такими, що відбувалися у конкретному місті та в певний період часу, що відображають бажання чи волю особи. Для забезпечення цього були створені форми складання документа відповідно до його завдань, до яких віднесли мову складання, структуру, зміст, спосіб оформлення, порядок реєстрації тощо.

Документом (від лат. *dokumentum*, що походить від *doseo* – учу, доводжу (Melnychuk (Hol. red.), 1985, s. 105; Pustovit, Skopnenko, Siuta, & Tsymbaliuk (Uklad.), 2000, s. 386) у Стародавньому Римі вважали все, що могло слугувати взірцем, посвідченням, доказом. При цьому в давньоримському праві слово «*dokumentum*» було синонімом до термінів «*instrumentum*», «*scriptura*», «*charta*», кожен з яких означав письмовий акт, що має доказову силу або юридичну вагу (Tsarova, 2017, s. 27).

З цього, власне, випливає, що сформовано (закладено) кілька напрямів використання документа в житті людини, серед яких загальноживаний, науковий, суспільно-державний, юридичний і криміналістичний.

У контексті окресленої проблематики найбільший інтерес становлять суспільно-державний, юридичний і криміналістичний. Що стосується останнього напрямку, то постала потреба у визначенні поняття документа не лише в галузі знань – криміналістиці, а й в окремих її складових, насамперед у криміналістичному документознавстві. Адже понятійний апарат цілої галузі не повною мірою відбиває сутність того, що досліджують і вивчають у межах складових криміналістичного документознавства, а саме технічної експертизи документів, зокрема й визначення давності виготовлення документа.

Отже, зважаючи на особливості життєдіяльності та суспільних відносин, смисловий аспект поняття документа, що вирізняється широким та вузьким змістом, має певне вираження та значення. При цьому кожна зі згаданих галузей життєдіяльності та суспільних відносин людини не може існувати окремо від іншої, зумовлюючи свій вплив на формування документів і функціонування документообігу. Унаслідок дефініції поняття документа в суспільних і державних відносинах, юриспруденції, зокрема й криміналістиці, розрізняються.

Питання визначення поняття документа становили інтерес не одного покоління науковців і практиків.

Так, Словарь русского языка, составленный вторымъ отдѣленіемъ Академіи наукъ (1895 р.), документом визнавав «письменный актъ, служащій доказательствомъ или свидѣтельствомъ чего-либо; дѣловая бумага, относящаяся къ канцелярскому производству» (Zhizhilenko, 1900, s. 539).

Найбільший внесок у формування емпіричного поняття документа зробив Поль Отле, який у праці «Руководство к администрированию» (1924 р.) надав таке одне з перших визначень: «Документ – кристаллизованная мысль. Это материальное выражение какого-либо факта или какой-либо идеи; это то материальное свидетельство, на которое опираются при утверждении

факта или идеи. Слово «документ» имеет тот же корень, что *доктрина* и *догма* (*docere, doctum*); в обычном словоупотреблении это всякий след идеи на бумаге, это – сама бумага» (Otle, 1924, s. 4). Це «матеріалізована пам'ять людства, яка день за днем реєструє факти, ідеї, дії, почуття, мрії, що відбилися в свідомості людини» (Otle, 1934, p. 42; Shvetsova-Vodka, 1998, s. 7).

Надалі узагальнений генезис поняття документа знайшов своє відображення у тлумачних словниках: як діловий папір, що посвідчує певний юридичний факт, підтверджує право на що-небудь, служить доказом чого-небудь; усе те, що підтверджує що-небудь; письмове свідоцтво, що офіційно підтверджує особу; письмовий твір, грамота, рисунок і т. ін. як свідчення про щось історичне, важливе (Bilodid (Holova redkol.), 1971, s. 356); спец., форматований паперовий носій даних, що його заповнюють автоматично або вручну (Busel (Uklad. i Holov. red.), 2005, s. 236).

При цьому слід зауважити, що окремі науковці, пропонуючи власні дефініції, ґрунтувалися винятково на властивостях (Tsarova, 2017, s. 19) документа, до яких належать:

атрибутивність – наявність невід'ємних частин, без яких він існувати не може. Документ як цілісна система складається з двох основних додатків – інформаційного і матеріального. Відсутність однієї зі складових перетворює документ на недокумент (на усне мовлення, річ);

функціональність – призначення для передавання інформації у просторі та часі. Документ як поліфункціональний об'єкт виконує безліч загальносистемних і специфічних функцій, зумовлених різноманітними потребами суспільства в інформації, знаннях;

структурність – тісний взаємозв'язок елементів і підсистем, що забезпечує його цілісність і тожність самому собі, тобто збереження основних властивостей за різних зовнішніх і внутрішніх змін. Типову структуру (однаковий набір елементів для певного виду документів) мають практично всі документи, що функціонують у системі соціальних комунікацій. Типова структура документів різних видів визначається спеціальними стандартами, положеннями, інструкціями тощо. Саме структура забезпечує ефективність використання і довготривалість зберігання документа.

Приклади таких визначень, що їх надали інші дослідники, проаналізувала Г. М. Швецова-Водка, серед них: «документ – матеріальний об'єкт, що містить інформацію в закріпленому вигляді»; «документ – матеріальний об'єкт, що містить закріплену інформацію, спеціально призначений для її передачі в просторі та часі і такий, що використовується в суспільній практиці»; «документ

– матеріальний об'єкт, що містить інформацію в заданому вигляді і спеціально призначений для її розповсюдження в просторі та часі»; «документ – матеріальний об'єкт, що містить закріплену інформацію і спеціально призначений для її передачі та використання»; «документ – це будь-який матеріальний носій, на якому людиною зафіксована (закріплена) соціальна інформація» (Shvetsova-Vodka, 1998, s. 8–9).

Загальноправове (нормативно-юридичне) поняття документа витлумачувалося у державних стандартах: «документ – записана інформація, яка може розглядатися як одиниця під час здійснення інформаційної діяльності» (*Informatsiia ta dokumentatsiia*, 1994, підп. 4.2.3 – утратив чинність); «матеріальний об'єкт, що містить інформацію, закріплену створеним людиною способом для її передавання в часі та просторі» (*Vydannia. Osnovni vydy*, 1995, підп. 3.1 – утратив чинність); «документ – інформація, зафіксована на матеріальному носії, основною функцією якого є зберігати та передавати її в часі та просторі» (*Dilovodstvo u arkhivna sprava*, 2005, підп. 3.3).

У законодавстві України про інформацію документ окреслено як «матеріальний носій, що містить інформацію, основними функціями якого є її збереження та передавання у часі та просторі» (*Pro informatsiiu: Zakon Ukrainy*, 1992, st. 1).

Отже, юридичне тлумачення поняття «документ», слухно наголошує І. В. Царьова, децю відрізняється від наведених визначень.

Так, в адміністративному праві поняття «документ» уживається для характеристики функцій різних адміністративних органів, визначення змісту і форми актів управління, а також реєстрації актів громадянського стану.

У кримінальному праві документ виступає як предмет вчинення конкретних злочинів.

Під документом у кримінальному процесі розуміють «спеціально створений з метою збереження інформації матеріальний об'єкт, який містить зафіксовані за допомогою письмових знаків, звуку, зображення тощо відомості, які можуть бути використані як доказ факту чи обставин, що встановлюються під час кримінального провадження» (*Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy*, 2012, st. 99, ch. 1).

У трудовому праві з поняттям і видами документів пов'язане виникнення, припинення, здійснення трудових відносин: прийом на роботу, переведення, звільнення з роботи, трудовий стаж, відпустка, підвищення звання чи посади.

Поняття «документ» у цивільному праві пов'язане з урегулюванням різноманітних видів цивільно-правових угод (договори, зобов'язання).

У криміналістиці, маючи специфічне значен-

ня, документи виступають об'єктами криміналістичного дослідження щодо встановлення способу та часу виготовлення документа, наявності змін, які були внесені до нього, відновлення первинного змісту й інших обставин. Під документом розуміють «носії текстової або графічної інформації. При цьому має значення спосіб, за допомогою якого ця інформація фіксується на носії, систематизується, аналізується, передається або зберігається, а також методика, знання, предмети, часовий проміжок і матеріал, що служили для утворення конкретного документа» (Budziievskiy, 2011, s. 168; Tsarova, 2017, s. 30–32).

Слід наголосити, що значний внесок у процес розвитку поняття документа в криміналістичному розумінні зробили свого часу німецькі криміналісти в період 1875–1900 рр.

Так, за словами Меркель, документ являє собою «матеріальний, неодушевлений предмет, который обладает свойством свидѣтельства (Zeugnis) въ пользу извѣстныхъ обстоятельствъ»; Бурі стверджував, що документи – «неодушевленные, приготовленные человеческой рукой предметы, которые способны (geeignet sind) быть доказательствомъ извѣстныхъ обстоятельствъ»; Бродманн «подъ документомъ понимаетъ заявленіе (Erklärung), сдѣланное въ письменной формѣ»; Гейер зазначає, що «подъ документомъ въ смыслѣ уголовного кодекса слѣдуетъ разумѣть неодушевленный предметъ, который назначенъ и пригоденъ для доказательства фактовъ», Гуго Мейер «подъ документомъ разумѣть “такой предметъ, который благодаря властной волѣ получаетъ назначеніе служить доказательствомъ извѣстнаго факта”» (Zhizhilenko, 1900, s. 549–557).

У сучасній науці криміналістиці найбільш повне поняття документа сформулював відомий український учений і практик В. К. Лисиченко. На його думку, документ являє собою письмовий акт або спеціально виготовлений предмет, що закріплює знаками природних мовних систем письма або спеціальних наукових і технічних знакових систем конкретні волевиявлення та відомості функціонального характеру, практична значущість яких визначається нормами права (Lisichenko, 1972).

Завдяки науковим працям та обґрунтованим позиціям учених, криміналістів, практиків і фахівців у галузі криміналістичного документознавства поняття документа у криміналістичній площині набуло нових визначень.

Так, Р. С. Белкін документом вважає матеріальний об'єкт, у якому за допомогою знаків, символів і тому подібних елементів природної або штучної мови зафіксовані відомості про факти (Belkin, 2000, s. 68).

З погляду М. В. Салтевського «документ – це матеріально фіксована інформація поза пам'яттю людини та ЕОМ, що відображає своїм змістом юридично значущі відносини і факти, що породжують правові наслідки при використанні документів» (Saltevskiy, 2005, s. 211).

В. В. Бірюков документ розглядає як «складний матеріальний об'єкт, який містить інформацію, зафіксовану за допомогою штучної мови чи у формі графічних зображень безпосередньо людиною чи з використанням науково-технічних засобів, призначений для її передавання в просторі і часі» (Biriukov, Kovalenko, Biriukova, & Kovalov, 2007, s. 20), а І. І. Попович як «письмовий акт або інший матеріальний предмет, який містить зафіксовану будь-яким способом фіксації інформацію про факти чи події, що мають значення для встановлення обставин у справі» (Porovuch, 2011, s. 97).

Документ, на думку Т. В. Варфоломеевої, В. Г. Гончаренка, В. І. Боярова, С. В. Гончаренка, В. О. Попелюшка, «являє собою матеріальний носій інформації, призначений для її передачі в часі і просторі» (Varfolomeieva, Honcharenko, Voiarov, Honcharenko, & Popeliushko, 2011, s. 165).

Є. С. Хижняк на підставі проведеного аналізу пропонує узагальнене поняття, розглядаючи документ як «матеріальний об'єкт, який містить інформацію, зафіксовану за допомогою штучної мови або у формі графічних зображень безпосередньо людиною або з використанням науково-технічних засобів, на підставі якої встановлюються обставини, що мають значення для кримінального провадження» (Khyzhniak, 2017, s. 208).

Підсумовуючи зазначене, варто наголосити, що документ у криміналістичному розумінні, з нашого погляду, – це складний матеріально-фіксований носій інформації, який містить у собі дані про певні обставини чи події, що відбувалися та мають значення для встановлення істини в досудовому розслідуванні або судовому розгляді справи.

З огляду на те, що поняття документа широким чином вживане в усіх сферах суспільної діяльності і в кожній галузі знань його розуміють відповідно до специфіки об'єкта, якому надається такий статус, можна констатувати його багатозначність, а отже, зважаючи на порушену нами проблематику, потребує визначення в розумінні криміналістичного документознавства та технічного дослідження документів, зокрема. Формування такого поняття надасть поштовх подальшому розвитку можливостей дослідження документа та започаткуванню нових науково-методичних підходів дослідження його складників.

Грунтуючись на аналізі ознак, властивостей, а також функцій і завдань документів як об'єктів дослідження, свого часу вчений-криміналіст

О. О. Жижиленко запропонував таку їх класифікацію:

за метою складання: засвідчують відому обставину (є доказом); набули силу доказів унаслідок певних обставин (лист, розписка тощо);

джерелом походження: походять від приватних осіб; від публічної влади;

змістом: засвідчують права, правовідносини та обставини, що мають правові наслідки; мають зміст неюридичного значення;

способом викладення: заяви; свідоцтва, засвідчення будь-чого;

значенням: процесуальні; документи поза процесом, у сфері життєдіяльності людини;

способом засвідчення відомої події: виключають можливість доказування події іншими документами або засобами; не виключають можливість доказування в інший спосіб;

формою: мають наперед визначену форму; можуть складатися без дотримання встановлених вимог (Zhizhilenko, 1900, s. 542–543).

Запропонована система класифікації завдяки плідній праці вчених, практиків і фахівців у галузі криміналістики, загального та криміналістичного документознавства набула подальшого розвитку й удосконалення.

Сучасна класифікація документів, убачається, має будуватися на таких підставах:

за назвою: накази, розпорядження, договори, устави, довідки, записки, доручення та ін.;

походженням:

офіційні (службові), що видані установами, організаціями, підприємствами, тобто виходять від юридичних осіб (виконані в певній формі та мають встановлені реквізити);

неофіційні (особисті, приватні) – виходять від громадян. Такі документи можуть бути двох видів: складені за прийнятою або встановленою законом формою (заяви); складені у довільній формі (записки, листи тощо). При цьому в таких документах обов'язково зазначають прізвище, ім'я, по батькові заявника, його адресу, найменування установи й особи, якій спрямований документ. Документ скріплюється підписом укладача (автора);

ступенем доступу: нетаємні, з обмеженим доступом, таємні, цілком таємні (Gavrilin, 2018, s. 26–30);

фізичною природою носія та фіксації інформації:

документ на папері чи його заміниках (інформація фіксується в письмовій чи графічній формі – рукописним, друкованим чи фотографічним способом);

документи на магнітних носіях (металеві феромагнітні диски, полімерні диски та плівки з нашаруванням феромагнетика), письмова та гра-

фічна інформація, а також звук у цифровій або аналоговій формі, який фіксується електромагнітними сигналами з використанням спеціального обладнання; документи на немагнітних носіях (фото- та кіноплівки, кристали-флешкарти, алюмінієва фольга, нашарування на пластик тощо), письмова та графічна інформація, а також звук у цифровій чи аналоговій формі, який фіксується оптичними або електричними сигналами з використанням спеціального обладнання;

способом відображення інформації: рукописні, виконані на друкарській машині, поліграфічним способом, з використанням засобів «малої поліграфії», з використанням спеціальних приладів, машин (ЕОМ, фотоапарата, відеокамери, а саме: фото-, кіно-, відео-, фонові документи);

призначенням: засвідчують факти права; містять певні відомості;

строком зберігання: тимчасового; постійного;

співвідношенням часу виготовлення документа і вчинення розслідуваного правопорушення:

виготовлено до вчинення;

під час вчинення;

після вчинення правопорушення, але під час провадження у справі;

процесуальною значущістю:

документи – речові докази (слугували засобом скоєння злочину або зберегли на собі сліди злочинного впливу чи були об'єктом злочинного замаху);

документи – письмові докази (містять відомості про юридичні факти, зафіксовані в їхньому змісті, відображені в письмовій, графічній чи аудіовізуальній формі);

документи – зразки для порівняння (використовуються для порівняльного дослідження, щоб встановити об'єктивні дані стосовно сумнівного документа) (Shepitko (Red.), 2019, s. 220–221);

юридичною чинністю:

справжній документ (містить відомості, що відповідають дійсності);

підроблений документ (містить завідомо неправдиві відомості та має ознаки підроблення: інтелектуального – внесення завідомо неправдивих відомостей до справжнього документа; матеріального – повного підроблення, коли повністю виготовляють підроблений за формою і змістом документ, і часткового, коли до реквізитів і змісту справжнього документа вносять часткові зміни способами, які залишають матеріальні сліди).

Інтелектуальне підроблення документа встановлюють під час слідчих дій та оперативно-розшукових заходів, проте за допомогою криміналістичного дослідження письма встановлюють автора, виконавця такого документа, факт підписання його конкретними особами.

Матеріальне підроблення (повне та часткове) встановлюють техніко-криміналістичними засобами, прийомами, методами, розробленими в межах складової сучасної галузі криміналістичної техніки – криміналістичного документознавства, а саме криміналістичного дослідження документів. До завдань такого дослідження належать: визначення способу виготовлення документа, ідентифікація матеріалу і знарядь письма; відновлення пошкоджених документів і записів у них; встановлення наявності і способу підроблення, визначення віку документа і записів у ньому; визначення послідовності штрихів, що перетинаються; прочитання тайнопису і розшифрування записів, виконаних умовними знаками або шрифтами; ідентифікація або діагностика способів і засобів виконання документів, печаток, штампів тощо (Volobuiev, Stepaniuk, & Maliarova (Zah. red.), 2018, s. 217–218).

Зважаючи на позицію І. В. Царьової (Tsarova, 2017, s. 17–18), можна зробити висновок, що об'єктом дослідження у техніко-криміналістичному дослідженні документів виступає винятково юридичний документ, який є письмовим актом, складеним згідно з правовими вимогами, містить правову інформацію (підтвердження прав, обов'язків або підтвердження юридичних фактів, подій чи дій, що тягнуть виникнення певних прав й обов'язків) і встановлює, розвиває, змінює чи припиняє певні правовідносини або фіксує юридично значущі факти й дії.

Грунтуючись на аналогічній позиції, В. С. Сезонов пропонує розглядати документ у техніко-криміналістичному дослідженні як один із видів матеріальних носіїв зафіксованої в ньому інформації, що становить інтерес під час вирішення завдань (Sezonov, 2020, s. 134).

Найчастіше об'єктом дослідження виступає типовий документ, тобто документ, що відображає однорідні питання, укладають його за визначеними зразками; нормативний чи розпорядчий документ, що визначає порядок роботи установ або окремих аспектів їхньої діяльності, є зразком для укладання однойменних документів установами, зважаючи на специфіку їхньої діяльності; документ, створений в установі під час виконання функцій, властивих більшості установ, незалежно від їх відомчої належності (Tsarova, 2017, s. 167).

При цьому в документі як об'єкті криміналістичного дослідження виокремлюють дві складові: бланк і реквізити.

Бланк – надрукована на папері чи іншому носіїві інформація встановленого зразка (Shemshuchenko (Vidr. red.), 1998, s. 251) та уніфікована форма певного документа в електронному вигляді (електронний бланк), що заповнюється

конкретними даними (необхідною інформацією) у спеціально відведених для цього місцях, з подальшим друком на матеріальному носії.

Кожний юридичний документ повинен містити свої реквізити (від лат. *requisitum* – потрібне, необхідне), тобто «сукупність обов'язкових даних чи відомостей, встановлених нормативно-правовими актами або чинними правилами діловодства, без яких він не може бути підставою для обліку, здійснення певних операцій і не має юридичної сили». При цьому самі реквізити поділяються на постійні – наносяться за встановленим зразком під час виготовлення бланків документів та змінні – наносяться на бланк документа в процесі його заповнення (Shemshuchenko (Vidp. red.), 2003, s. 279).

Склад і розміщення реквізитів на бланках юридичних документів визначається Державним стандартом (ДСТУ) 4163-2003 «Уніфікована система організаційно-розпорядчої документації. Вимоги до оформлювання документів».

Готуючи та оформлюючи документи, використовують такі реквізити: зображення Державного Герба України, герба Автономної Республіки Крим; емблеми організації або товарного знака (знака обслуговування); нагород; код організації; код форми документа; назва організації вищого рівня; назва організації; назва структурного підрозділу організації; довідкові дані про організацію; назва виду документа; дата документа; реєстраційний індекс документа; посилання на реєстраційний індекс і дату документа, на який дають відповідь; місце складення або видання документа; гриф обмеження доступу до документа; адресат; гриф затвердження документа; резолюція; заголовок до тексту документа; відмітка про контроль; текст документа; відмітка про наявність додатків; підпис; гриф погодження документа; візи документа; відбиток печатки; відмітка про засвідчення копії; прізвище виконавця і номер його телефону; відмітка про виконання документа і направлення його до справи; відмітка про наявність документа в електронній формі; відмітка про надійдення документа до організації; запис про державну реєстрацію (*Derzhavna unifikovana sistema dokumentatsii*, 2003, pidp. 4.1).

При цьому слід зауважити, що під час дослідження із застосуванням загальних чи спеціальних методів кожний із зазначених реквізитів, окремо або в сукупності, є джерелом інформації, на підставі чого експерт вирішує питання про давність виготовлення документа.

Тож, ґрунтуючись на науковому доробку не одного покоління фахівців з юриспруденції, криміналістики та інших галузей життєдіяльності людини, можна сформулювати окрему авторську

дефініцію поняття документа в галузі криміналістичного документознавства, зважаючи на специфічні вимоги до документа як об'єкта дослідження у криміналістичному дослідженні документів, у тому числі при визначенні давності його виготовлення.

Так, убачається, документом слід вважати матеріальний носій юридично значущої інформації, оформлений згідно з вимогами на папері або його заміниках, у придатному для дослідження стані, на якому залишилися ознаки технології виготовлення, певних обставин чи подій, які відбувалися у певний проміжок часу, різноманітних змін, внесених до нього випадково або навмисно, що можуть бути виявлені експертом і які матимуть значення для встановлення істини у справі.

Наукова новизна

Уточнено поняття документа у криміналістичній площині. Надано авторське поняття документа як об'єкта дослідження в галузі криміналістичного документознавства, зокрема технічної експертизи документів, з метою визначення давності його виготовлення. Сформовано підґрунтя для створення нової експертної спеціальності – дослідження давності виготовлення документа.

Висновки

1. Проаналізовано етапи створення та розвитку документа як матеріального носія інформації у просторі і часі, генезис загального та спеціального поняття документа, зокрема й у криміналістичному розумінні. Визначено критерії формування поняття документа як об'єкта дослідження в галузі криміналістичного документознавства і технічної експертизи документів.

2. Запропоновано такий уточнений варіант визначення поняття документа у криміналістичному розумінні: документ – це складний матеріально-фіксований носій інформації, який містить у собі дані про певні обставини чи події, що відбувалися та мають значення для встановлення істини в досудовому розслідуванні або судовому розгляді справи.

3. Ґрунтуючись на узагальненні наукової думки з порушеного питання, сформовано поняття документа як об'єкта дослідження в галузі криміналістичного документознавства, зокрема технічної експертизи документів, з метою визначення давності його виготовлення. При цьому, з нашого погляду, документом слід вважати матеріальний носій юридично значущої інформації, оформлений згідно з вимогами на папері або його заміниках, у придатному для дослідження стані, на якому залишилися ознаки технології виготовлення, пев-

них обставин чи подій, які відбувалися у певний проміжок часу, різноманітних змін, внесених до нього випадково або навмисно, що можуть бути виявлені експертом і які матимуть значення для встановлення істини у справі.

4. Надано пропозиції з удосконалення наявних і формування нових науково-методичних підходів, що становлять підґрунтя для створення нової експертної спеціальності – дослідження давності виготовлення документа.

References

- Antoniuk, A. B., Zakharkiv, T. I., & Franchuk, M. I. (2020). Zahalnoteoretychnyi pidkhid do doslidzhennia pidroblynykh tekstiv i dokumentiv u kryminalistychnii ekspertyzi. *Pravovi novely*, 10, 269–274 [in Ukrainian].
DOI: <https://doi.org/10.32847/ln.2020.10.37>.
- Belkin, R. S. (2000). *Kriminalisticheskaia entsiklopediia* (2-e izd., dop.). M.: Megatron XXI. 334 s. [in Russian].
- Bezdrabko, V. V. (2017). Istorychne dokumentoznavstvo v Ukraini: suchasnyi stan i perspektyvy. *Bibliotekoznavstvo. Dokumentoznavstvo. Informolohiia*, 4, 4–23 [in Ukrainian].
DOI: <https://doi.org/10.32461/2409-9805.4.2017.150414>.
- Bilodid, I. K. (Holova redkol.). (1971). *Slovyk ukrainskoi movy* (V 11 t. T. 2: H–Zh. 550 c.). Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
- Biriukov, V. V., Kovalenko, V. V., Biriukova, T. P., & Kovalov, K. M. (2007). *Kryminalistychnye dokumentoznavstvo: prakt. posib.* (za zah. red. V. V. Biriukova). Kyiv: Vyd. Palyvoda A. V. 332 s. [in Ukrainian].
- Bogacz, B., & Mara, H. (2020). Period Classification of 3D Cuneiform Tablets with Geometric Neural Networks. *2020 17th International Conference on Frontiers in Handwriting Recognition (ICFHR)*, 246–251.
DOI: 10.1109/ICFHR2020.2020.00053.
- Budziievskiy, M. Yu. (2011). Do diskusii pro poniattia elektronnoho dokumenta. *Derzhava ta rehiony. Seriya: Pravo*, 1, 167–170 [in Ukrainian].
- Busel, V. T. (Uklad. i Holov. red.). (2005). *Velykyi tlumachnyi slovyk suchasnoi ukrainskoi movy*: 250 000. Kyiv; Irpin: Perun. VIII, 1728 s. [in Ukrainian].
- Cherniatynska, Yu. H. (2017). Teoretyko-metodolohichni zasady ekspertyzy tsinnosti dokumentiv v elektronni formi. *Naukovi pratsi istorychnoho fakultetu Zaporizkoho natsionalnoho universytetu*, 49, 251–254 [in Ukrainian].
DOI: <https://doi.org/10.26661/swfh-2017-49-047>.
- Dencker, T., Klinkisch, P., Maul, S. M., & Ommmer, B. (2020). Deep learning of cuneiform sign detection with weak supervision using transliteration alignment. *PLoS ONE*, 15.
DOI: 10.1371/journal.pone.0243039.
- Derzhavna unifikovana systema dokumentatsii. Unifikovana systema orhanizatsiino-rozporiadchoi dokumentatsii. Vymohy do oformliuvannya dokumentiv. (2003). DSTU 4163-2003. Chyn. vid 2003-09-01. Kyiv: Derzhspozhyvstandart Ukrainy. 26 s. [in Ukrainian].
- Dilovodstvo y arkhivna sprava. Terminy ta vyznachennia poniat. (2005). DSTU 2732:2004. Chyn. vid 2005-07-01. Kyiv: Derzhspozhyvstandart. 32 s. [in Ukrainian].
- Garain, U., & Halder, B. (2020). Even big data is not enough: need for a novel reference modelling for forensic document authentication. *IJDAR*, 23, 1–11.
DOI: <https://doi.org/10.1007/s10032-019-00345-w>.
- Gavrilin, S. A. (2018). K voprosu o kriminalisticheskoi klassifikatsii dokumentov. *Vestnik Moskovskogo universiteta MVD Rossii*, 4, 26–30 [in Russian].
- Golovanov, N. M., Kulikova, A. A., Shmalij, O. V., Tychinin, S. V., & Hlebnikov, A. D. (2018). Legislative Approaches to the Electronic Document Definition and its Evidentiary Value in the CIS Countries. *The Scientific Explorer. Helix*, 8 (4), 3503–3507.
DOI: 10.29042/2018-3503-3507.
- Informatsiia ta dokumentatsiia. Bazovi poniattia. Terminy ta vyznachennia. (1994). DSTU 2392-94. Chyn. vid 1995-01-01. Kyiv: Derzhstandart Ukrainy. 53 s. Utratyv chynnist [in Ukrainian].
- Kelly, J. S., & Angel, M. (Eds.). (2020). *Forensic Document Examination in the 21st Century* (1st ed.). CRC Press.
DOI: <https://doi.org/10.4324/9780367853587>.
- Khyzhniak, Ye. S. (2017). Taktychni pryomy provedennia slidchoho ohliadu dokumentiv. *Aktualni problemy vitchyzniano yurysprudentsii*, 3, 207–211 [in Ukrainian].
- Komova, M. (2019). Classification scheme as a reflection of the social and communicative nature of document phenomenon. *Bibliotekoznavstvo. Dokumentoznavstvo. Informolohiia*, 3, 27–35.
DOI: <https://doi.org/10.32461/2409-9805.3.2019.187917>.
- Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy № 4651-VI. (2012). Uziato z <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#n1191> [in Ukrainian].
- Kuleshov, S. H. (2012). *Zahalne dokumentoznavstvo: navch. posib.* Kyiv: Kyievo-Mohylianska akademiia. 123 s. [in Ukrainian].
- Kushnarenko, N. N. (2006). *Dokumentovedenie: uchebnik* (7-e izd., ster.). Kiev: Znannia. 459 s. [in Russian].
- Lazarev, V. S. (2020). Rasshirenie znachenii termina «dokument» kak faktor vozmozhnogo pereosmysleniia obektov bibliometrii, naukometrii i informetrii. 2. Starye opredeleniia obektov «metrii» v kontekste novogo opredeleniia termina

- «dokument». *Nauka i nauchnaia informatciia*, 3 (4), 261–277 [in Russian].
DOI: <https://doi.org/10.24108/2658-3143-2020-3-4-226-242>.
- Lisichenko, V. K. (1972). Juridicheskoe poniatie dokumenta i ego znachenie. *Kriminalisticheskaiia i sudebnaia ekspertiza*, 9, 179–188 [in Russian].
- Lombardi, F., & Marinai, S. (2020). Deep Learning for Historical Document Analysis and Recognition – A Survey. *Journal of Imaging*, 6 (10), 110.
DOI: <https://doi.org/10.3390/jimaging6100110>.
- Melnychuk, O. S. (Hol. red.). (1985). *Etymolohichnyi slovnyk ukrainskoi movy*. (U 7 t. T. 2: D–Koptsi. 572 s.). Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
- Mysak, M. (2016). Rozvytok paperovoho vyrobnytstva: kulturno-istorychnyi aspekt. *Visnyk Lvivskoi natsionalnoi akademii mystetstv*, 28, 239–251 [in Ukrainian].
DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.51668>.
- Otle, P. (1924). *Rukovodstvo k administrirovaniuu*. Perevod s frants. M.: NKRKI. 84 s. [in Russian].
- Otlet, P. (1934). *Traite de Documentation: Le Livre sur le Livre: Theori et pratique*. Bruxelles. Tiré de http://traite.czam.de/en/latest/otlet_traite_1934_FR.html.
- Palekha, Yu. I., & Lemish, N. O. (2011). *Istoriia dilovodstva (Dokumentoznavchyi aspekt): navch. posib. dlia vyshch. navch. zakl.* Kyiv: Lira-K. 323, [5] s. [in Ukrainian].
- Popovych, I. I. (2011). Pliuralizm dumok shchodo poniattia dokumenta u kryminalistytsi. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Serii: Pravo*, 15, 95–98 [in Ukrainian].
- Pro informatsiiu: Zakon Ukrainy № 2657-XII. (1992). Uziato z <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text> [in Ukrainian].
- Pustovit, L. O., Skopnenko, O. I., Siuta, H. M., & Tsybaliuk, T. V. (Uklad.). (2000). *Slovnyk inshomovnykh sliv: 23000 sliv ta terminolohichnykh slovospoluchen.* Kyiv: Dovira: UNVTs «Ridna mova». 1017 s. [in Ukrainian].
- Saltevsykyi, M. V. (2005). *Kryminalistyka*. Kyiv: Kondor. 588 s. [in Ukrainian].
- Sánchez, J., Romero, V., Toselli, A., Villegas, M., & Vidal, E. (2019). A set of benchmarks for Handwritten Text Recognition on historical documents. *Pattern Recognit*, 94, 122–134.
DOI: 10.1016/J.PATCOG.2019.05.025.
- Sakovsyyi, A. (2020). Operatyvno-rozshukove dokumentuvannya yak poshukovo-piznavalnyi protses i skladnyk operatyvno-rozshukovoi diialnosti. *Pidpryiemnytstvo, gospodarstvo i pravo*, 7, 371–377 [in Ukrainian].
DOI: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.7.63>.
- Sezonov, V. S. (2020) Henezys kryminalistychnoho doslidzhennia dokumentiv yak haluzi kryminalistychnoi tekhniky [The genesis of forensic research of documents as the branch of forensic technology]. *Pravo i Bezpeka*, 2 (77), 133–140 [in Ukrainian].
DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2020.2.18>.
- Shemshuchenko, Yu. S. (Vidp. red.). (1998). *Yurydychna entsyklopediia*. (U 6 t. T 1: A–H). Kyiv: Ukr. entsykl. 672 s. [in Ukrainian].
- Shemshuchenko, Yu. S. (Vidp. red.). (2003). *Yurydychna entsyklopediia*. (U 6 t. T. 5: P–S). Kyiv: Ukr. entsykl. 736 s. [in Ukrainian].
- Shepitko, V. Yu. (Red.). (2019). *Kryminalistyka: pidruchnyk*. (U 2 t. T. 1). Kharkiv: Pravo. 456 s. [in Ukrainian].
- Shvetsova-Vodka, H. M. (1998). *Typolohiia dokumenta: navch. posib. dlia studentiv in-tiv kultury*. Kyiv: Kn. palata Ukrainy. 78 s. [in Ukrainian].
- Stratonov, S. Yu. (2020). Obiekty ekspertyzy vstanovlennia davnosti dokumenta. *Pravo i suspilstvo*, 2 (3), 152–158 [in Ukrainian].
DOI: <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2020.2-3.24>.
- Tsarova, I. V. (2017). *Yurydychne dokumentoznavstvo: navch. posib.* Dnipro: Dnipropetr. derzh. un-t vnutr. sprav. 172 s. [in Ukrainian].
- van Erp, M., Vuurpijt, L., Franke, K., & Schomaker, L. (2018). The Wanda Measurement Tool for Forensic Document Examination. *Journal of Forensic Document Examination*, 28, 5–14.
DOI: <https://doi.org/10.31974/jfde28-5-14>.
- Varfolomeieva, T. V., Honcharenko, V. H., Boiarov, V. I., Honcharenko, S. V., & Popeliushko, V. O. (2011). *Kryminalistyka. Akademichnyi kurs: pidruchnyk*. Kyiv: Yurinkom Inter. 504 s. [in Ukrainian].
- Volobuiev, A. F., Stepaniuk, R. L., & Maliarova, V. O. (Zah. red.). (2018). *Kryminalistyka: pidruchnyk*. (U 2 t. T. 1). Kharkiv: Kharkiv. nats. un-t vnutr. sprav. 384 s. [in Ukrainian].
- Vydannia. Osnovni vydy. Terminy ta vyznachennia. (1995). DSTU 3017-95. Chyn. vid 1996-01-01. Kyiv: Derzhstandart Ukrainy. 46 s. Utratyv chynnist [in Ukrainian].
- Yudina, I. V. (2018). Aktualni pytannia kryminalistychnoho doslidzhennia dokumentiv zi zminenym pervynnym zmistom. *Kryminalistychnyi visnyk*, 2 (30), 78–91 [in Ukrainian].
DOI: <https://doi.org/10.37025/1992-4437/2018-30-2-78>.
- Zhizhilenko, A. A. (1900). *Podlog dokumentov: Istoriko-dogmaticheskoe izsledovanie*. S.-Peterburg: Nevskaiia tipografiia. 746 s. [in Russian].

Список використаних джерел

- Антонюк, А. Б., Захарків, Т. І., & Франчук, М. І. (2020). Загальнотеоретичний підхід до дослідження підроблених текстів і документів у криміналістичній експертизі. *Правові новели*, 10, 269–274.
DOI: <https://doi.org/10.32847/ln.2020.10.37>.
- Белкин, Р. С. (2000). *Криминалистическая энциклопедия* (2-е изд., доп.). М.: Мегатрон XXI. 334 с.
- Бездрабко, В. В. (2017). Историчне документознавство в Україні: сучасний стан і перспективи. *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія*, 4, 4–23.
DOI: <https://doi.org/10.32461/2409-9805.4.2017.150414>.
- Білодід, І. К. (Голова редкол.). (1971). *Словник української мови* (В 11 т. Т. 2: Г–Ж. 550 с.). Київ: Наукова думка.
- Бірюков, В. В., Коваленко, В. В., Бірюкова, Т. П., & Ковальов, К. М. (2007). *Криміналістичне документознавство: практич. посіб.* (за заг. ред. В. В. Бірюкова). Київ: Вид. Паливода А. В. 332 с.
- Bogacz, V., & Mara, H. (2020). Period Classification of 3D Cuneiform Tablets with Geometric Neural Networks. *2020 17th International Conference on Frontiers in Handwriting Recognition (ICFHR)*, 246–251.
DOI: 10.1109/ICFHR2020.2020.00053.
- Будзівський, М. Ю. (2011). До дискусії про поняття електронного документа. *Держава та регіони. Серія: Право*, 1, 167–170.
- Бусел, В. Т. (Уклад. і Голов. ред.). (2005). *Великий тлумачний словник сучасної української мови*: 250 000. Київ; Ірпінь: Перун. VIII, 1728 с.
- Чернятинська, Ю. Г. (2017). Теоретико-методологічні засади експертизи цінності документів в електронній формі. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*, 49, 251–254.
DOI: <https://doi.org/10.26661/swfh-2017-49-047>.
- Dencker, T., Klinkisch, P., Maul, S. M., & Ommer, B. (2020). Deep learning of cuneiform sign detection with weak supervision using transliteration alignment. *PLoS ONE*, 15.
DOI: 10.1371/journal.pone.0243039.
- Державна уніфікована система документації. Уніфікована система організаційно-розпорядчої документації. Вимоги до оформлювання документів. (2003). ДСТУ 4163-2003. Чин. від 2003-09-01. Київ: Держспоживстандарт України. 26 с.
- Діловодство й архівна справа. Терміни та визначення понять. (2005). ДСТУ 2732:2004. Чин. від 2005-07-01. Київ: Держспоживстандарт. 32 с.
- Garain, U., & Halder, B. (2020). Even big data is not enough: need for a novel reference modelling for forensic document authentication. *IJDAR*, 23, 1–11.
DOI: <https://doi.org/10.1007/s10032-019-00345-w>.
- Гаврилин, С. А. (2018). К вопросу о криминалистической классификации документов. *Вестник Московского университета МВД России*, 4, 26–30.
- Golovanov, N. M., Kulikova, A. A., Shmalij, O. V., Tychinin, S. V., & Hlebnikov, A. D. (2018). Legislative Approaches to the Electronic Document Definition and its Evidentiary Value in the CIS Countries. *The Scientific Explorer. Helix*, 8 (4), 3503–3507.
DOI: 10.29042/2018-3503-3507.
- Інформація та документація. Базові поняття. Терміни та визначення. (1994). ДСТУ 2392-94. Чин. від 1995-01-01. Київ: Держстандарт України. 53 с. Утратив чинність.
- Kelly, J. S., & Angel, M. (Eds.). (2020). *Forensic Document Examination in the 21st Century* (1st ed.). CRC Press.
DOI: <https://doi.org/10.4324/9780367853587>.
- Хижняк, Є. С. (2017). Тактичні прийоми проведення слідчого огляду документів. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*, 3, 207–211.
- Комова, М. (2019). Classification scheme as a reflection of the social and communicative nature of document phenomenon. *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія*, 3, 27–35.
DOI: <https://doi.org/10.32461/2409-9805.3.2019.187917>.
- Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України № 4651-VI. (2012). Узято з <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#n1191>.
- Кулешов, С. Г. (2012). *Загальне документознавство*: навч. посіб. Київ: Києво-Могилянська академія. 123 с.
- Кушнарченко, Н. Н. (2006). *Документоведение: учебник* (7-е изд., стер.). Киев: Знання. 459 с.
- Лазарев, В. С. (2020). Расширение значения термина «документ» как фактор возможного переосмысления объектов библиометрии, наукометрии и информетрии. 2. Старые определения объектов «метрий» в контексте нового определения термина «документ». *Наука и научная информация*, 3 (4), 261–277.
DOI: <https://doi.org/10.24108/2658-3143-2020-3-4-226-242>.
- Лисиченко, В. К. (1972). Юридическое понятие документа и его значение. *Криминалистическая и судебная экспертиза*, 9, 179–188.
- Lombardi, F., & Marinai, S. (2020). Deep Learning for Historical Document Analysis and Recognition – A Survey. *Journal of Imaging*, 6 (10), 110.
DOI: <https://doi.org/10.3390/jimaging6100110>.

- Мельничук, О. С. (Гол. ред.). (1985). *Етимологічний словник української мови*. (У 7 т. Т. 2: Д–Копці. 572 с.). Київ: Наукова думка.
- Мисак, М. (2016). Розвиток паперового виробництва: культурно-історичний аспект. *Вісник Львівської національної академії мистецтв*, 28, 239–251.
DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.51668>.
- Отле, П. (1924). *Руководство к администрированию*. Перевод с франц. М.: НКРКИ. 84 с.
- Otlet, P. (1934). *Traite de Documentation: Le Livre sur le Livre: Theori et pratique*. Bruxelles. Tiré de http://traite.czam.de/en/latest/otlet_traite_1934_FR.html.
- Палеха, Ю. І., & Леміш, Н. О. (2011). *Історія діловодства (Документознавчий аспект): навч. посіб. для вищ. навч. закл.* Київ: Ліра-К. 323, [5] с.
- Попович, І. І. (2011). Плюралізм думок щодо поняття документа у криміналістиці. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Право*, 15, 95–98.
- Про інформацію: Закон України № 2657-ХІІ. (1992). Узято з <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text>.
- Пустовіт, Л. О., Скопненко, О. І., Сюта, Г. М., & Цимбалюк, Т. В. (Уклад.). (2000). *Словник іншомовних слів: 23000 слів та термінологічних словосполучень*. Київ: Довіра: УНВЦ «Рідна мова». 1017 с.
- Салтевський, М. В. (2005). *Криміналістика*. Київ: Кондор. 588 с.
- Sánchez, J., Romero, V., Toselli, A., Villegas, M., & Vidal, E. (2019). A set of benchmarks for Handwritten Text Recognition on historical documents. *Pattern Recognit*, 94, 122–134.
DOI: 10.1016/J.PATCOG.2019.05.025.
- Саковський, А. (2020). Оперативно-розшукове документування як пошуково-пізнавальний процес і складник оперативно-розшукової діяльності. *Підприємництво, господарство і право*, 7, 371–377.
DOI: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.7.63>.
- Сезонов, В. С. (2020). Генезис криміналістичного дослідження документів як галузі криміналістичної техніки [The genesis of forensic research of documents as the branch of forensic technology]. *Право і Безпека*, 2 (77), 133–140.
DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2020.2.18>.
- Шемшученко, Ю. С. (Відп. ред.). (1998). *Юридична енциклопедія*. (У 6 т. Т. 1: А – Г). Київ: Укр. енцикл. 672 с.
- Шемшученко, Ю. С. (Відп. ред.). (2003). *Юридична енциклопедія*. (У 6 т. Т. 5: П – С). Київ: Укр. енцикл. 736 с.
- Шепітько, В. Ю. (Ред.). (2019). *Криміналістика: підручник*. (У 2 т. Т. 1). Харків: Право. 456 с.
- Швецова-Водка, Г. М. (1998). *Типологія документа: навч. посіб. для студентів ін-тів культури*. Київ: Кн. палата України. 78 с.
- Стратонов, С. Ю. (2020). Об'єкти експертизи встановлення давності документа. *Право і суспільство*, 2 (3), 152–158.
DOI: <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2020.2-3.24>.
- Царьова, І. В. (2017). *Юридичне документознавство: навч. посіб.* Дніпро: Дніпропетр. держ. ун-т внутр. справ. 172 с.
- van Erp, M., Vuurpijt, L., Franke, K., & Schomaker, L. (2018). The Wanda Measurement Tool for Forensic Document Examination. *Journal of Forensic Document Examination*, 28, 5–14.
DOI: <https://doi.org/10.31974/jfde28-5-14>.
- Варфоломеева, Т. В., Гончаренко, В. Г., Бояров, В. І., Гончаренко, С. В., & Попелюшко, В. О. (2011). *Криміналістика. Академічний курс: підручник*. Київ: Юрінком Інтер. 504 с.
- Волобуєв, А. Ф., Степанюк, Р. Л., & Малярова, В. О. (Заг. ред.). (2018). *Криміналістика: підручник*. (У 2 т. Т. 1). Харків: Харків. нац. ун-т внутр. справ. 384 с.
- Видання. Основні види. Терміни та визначення. (1995). ДСТУ 3017-95. Чин. від 1996-01-01. Київ: Держстандарт України. 46 с. Утратив чинність.
- Юдіна, І. В. (2018). Актуальні питання криміналістичного дослідження документів зі зміненим первинним змістом. *Криміналістичний вісник*, 2 (30), 78–91.
DOI: <https://doi.org/10.37025/1992-4437/2018-30-2-78>.
- Жижиленко, А. А. (1900). *Подлогъ документовъ: Историко-догматическое изследование*. С.-Петербургъ: Невская типография. 746 с.

K. Kovalov, Deputy Director,
State Scientific Research Forensic Centre,
MIA of Ukraine, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1964-9283>

GENESIS OF THE DOCUMENT AS A PRINCIPLE OF CRIMINAL SCIENTIFIC DOCUMENTATION AND THE OBJECT OF RESEARCH IN THE TECHNICAL EXAMINATION OF THE ANTIQUITY OF THE DOCUMENT

The purpose of the article is to define the document as the basis of forensic documentation and the object of study in the technical examination of the antiquity of the document through the prism of its formation and development, which will improve existing and form new scientific and methodological approaches as a basis for creating a new expert specialty – research of prescription of production of the document. *Methodology*. The reliability of the obtained results and conclusions is ensured by the use of a set of general scientific research methods, including analysis, synthesis, induction, analogy, deduction, etc. In addition, for practical implementation, such forms of knowledge as concepts, laws, hypotheses, theories are used, which allow further application of them, receiving scientific testing. *Scientific novelty*. The concept of the document in the forensic sphere is specified. The author's concept of the document as an object of research in the field of forensic document science, in particular technical examination of documents, in order to determine its antiquity. The basis for the creation of a new expert specialty – the study of the statute of limitations for the production of the document. *Conclusions*. The stages of creation and development of the document as a material carrier of information in space and time, the genesis of the general and special concept of the document, in particular in the forensic sense, are analyzed. The criteria for forming the concept of a document as an object of research in the field of forensic document science and technical examination of documents are defined. Suggestions for improving existing and forming new scientific and methodological approaches are provided, which form the basis for the creation of a new expert specialty – the study of the statute of antiquity of the document.

Keywords: document; genesis of the concept of the document; forensic document science; technical examination of documents; determining the antiquity the document.

К. Н. Ковалев, заместитель директора,
Государственный научно-исследовательский
экспертно-криминалистический центр
МВД Украины, г. Киев
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1964-9283>

ГЕНЕЗИС ДОКУМЕНТА КАК ОСНОВЫ КРИМИНАЛИСТИЧЕСКОГО ДОКУМЕНТОВЕДЕНИЯ И ОБЪЕКТА ИССЛЕДОВАНИЯ В ТЕХНИЧЕСКОЙ ЭКСПЕРТИЗЕ ДАВНОСТИ ДОКУМЕНТА

Цель статьи заключается в определении документа как основы криминалистического документоведения и объекта исследования в технической экспертизе давности документа сквозь призму его становления и развития, что позволит усовершенствовать имеющиеся и сформировать новые научно-методические подходы как фундамент для создания новой экспертной специальности – исследование давности изготовления документа. *Методология*. Достоверность полученных результатов и выводов обеспечена использованием комплекса общенаучных методов исследования, среди них анализ, синтез, индукция, аналогия, дедукция и т. п. Кроме того, для практической реализации использованы следующие формы знания: понятия, законы, гипотезы, теории, позволяющие в дальнейшем применять их, получая научную апробацию. *Научная новизна*. Уточнено понятие документа с криминалистической точки зрения. Предложено авторское понятие документа как объекта исследования в области криминалистического документоведения, в частности технической экспертизы документов, с целью определения давности его изготовления. Сформирован базис для создания новой экспертной специальности – исследование давности изготовления документа. *Выводы*. Проанализированы этапы создания и развития документа как материального носителя информации в пространстве и времени, генезис общего и специального понятия документа, в частности в криминалистическом смысле. Определены критерии формирования понятия документа как объекта исследования в области криминалистического документоведения и технической экспертизы документов. Изложена собственная позиция касательно совершенствования существующих и формирования новых научно-методических подходов, составляющих основу для создания новой экспертной специальности – исследование давности изготовления документа.

Ключевые слова: документ; генезис понятия документа; криминалистическое документоведение; техническая экспертиза документов; определение давности изготовления документа.

ВИКОРИСТАННЯ ДОСЯГНЕНЬ НАУКИ І ТЕХНІКИ В ЕКСПЕРТНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

THE APPLICATION OF THE SCIENCE AND TECHNOLOGY ACHIEVEMENTS IN FORENSIC ACTIVITY

УДК 343.983.2:340

DOI: 10.37025/1992-4437/2021-36-2-44

П. М. Баранов, доктор геологічних наук, професор,
судовий експерт відділу товарознавчих та гемологічних досліджень
лабораторії товарознавчих, гемологічних, економічних,
будівельних, земельних досліджень та оціночної діяльності,
Дніпропетровський науково-дослідний
експертно-криміналістичний центр МВС України, м. Дніпро
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5335-4281>
email: pn2dsbaranov@gmail.com

Р. С. Кірін, доктор юридичних наук, доцент,
провідний науковий співробітник,
ДУ «Інститут економіко-правових
досліджень імені В. К. Макутова НАН України», м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0089-4086>
email: kirinrs62@gmail.com

В. М. Коротаєв, кандидат юридичних наук, доцент,
директор,
Дніпропетровський науково-дослідний
експертно-криміналістичний центр МВС України, м. Дніпро
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0269-0389>
email: exp-walter@ukr.net

С. В. Шевченко, кандидат геологічних наук, доцент,
завідувач кафедри загальної та структурної геології,
НТУ «Дніпровська політехніка», м. Дніпро
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3994-1927>
email: shevchenko.s.v@nmu.one

ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЕКСПЕРТНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФОРМУВАННЯ ВАРТІСНІ ІНДИВІДУАЛЬНИХ ЗРАЗКІВ БУРШТИНУ

Мета статті – здійснити комплексний аналіз чинної нормативно-правової бази та виявити прогалини у законодавстві в контексті вдосконалення гемолого-споживчого оцінювання вартості індивідуальних зразків бурштину, сформулювати відповідні рекомендації. **Методологія.** Достовірність отриманих результатів і висновків забезпечено використанням комплексу загальнонаукових і спеціальних методів дослідження. Зокрема, за допомогою діалектичного методу як загального методу пізнання виокремлено об'єктний склад зразків органогенного утворення в сировині, необробленому та обробленому вигляді для різних видів і методів експертних досліджень, завдяки застосуванню методів системного й порівняльного аналізу, формальної логіки, аналогії, узагальнення й класифікації у контексті формування вартості індивідуальних зразків бурштину розкрито сучасні проблеми нормативно-правового забезпечення цієї сфери відносин, виявлено особливості сучасних систем експертного оцінювання. **Наукова новизна.** Розроблено класифікацію об'єктів гемологічної та товарознавчої судових експертиз, представлену загальним, родовим та безпосереднім рівнями. Виявлено прогалини в чинному законодавстві у сфері оцінювання вартості індивідуальних зразків бурштину, запропоновано їх усунення на базі авторського методу гемолого-споживчих індикаторів. **Висновки.** У контексті окресленої проблематики засвідчено, що нормативно-правове забезпечення вартісного оцінювання бурштину потребує суттєвого вдосконалення: насамперед узгодження позицій суб'єктів незалежної та судової ге-

мологічної експертизи, які через неоднозначність правової бази використовують різні методи та методики їх проведення щодо однакових об'єктів гемологічної експертизи, що позначається на експертних висновках (результатах). На часі також питання витлумачення та системного застосування, зважаючи на міжгалузеві зв'язки, термінів (як-то: «вартість бурштину»; «ринкові ціни на дорогоцінне каміння»; «оцінювання вартості об'єктів експертизи за нормативними ціновими показниками»; «фактурна вартість»; «прогнозна вартість»; «оцінна вартість»; «комерційна вартість»). Крім того, термінологія потребує упорядкування відповідно до сучасних норм української мови (оціночна – оцінна вартість; оціночна – оцінювальна діяльність; оцінка – оцінювання майна; акт оцінки – оцінювання майна; оціночні – оцінювальні процедури тощо). Виявлено особливості сучасних систем експертного оцінювання вартості зразків бурштину. Розроблено рекомендації щодо вдосконалення правових засад експертного забезпечення формування вартості індивідуальних зразків бурштину у сфері загального експертного оцінювання, оцінювання рідкісних і унікальних зразків, класифікації груп зразків у методиках оцінювання.

Ключові слова: нормативно-правове забезпечення; експертне оцінювання вартості; зразки бурштину; гемологічна експертиза; методика визначення вартості; об'єкт експертного дослідження.

Вступ

Зростання ціни на бурштин на світовому ринку дорогоцінного каміння та низький рівень зайнятості в регіонах покладів, корупція, фактична відсутність відповідальності за незаконне видобування корисних копалин, відносна дешевизна та простота технології кустарного видобування бурштину через приповерхневе залягання спричинили катастрофічні масштаби його нелегального видобування. При цьому крім екологічної шкоди регіону завдаються значні економічні збитки в лісовому та водному господарстві, деградують ґрунти, втрачаються значні державні обсяги бурштину-сирцю, що набагато перевищують обсяги законного видобування. Так, Україна, посідаючи друге місце у світі по запасах бурштину, офіційно щороку видобуває близько чотирьох тонн, що становить майже 5 % від реального видобутку бурштину в країні (*Analiz rehuliatornoho vplyvu*, 2020).

Для вдосконалення законодавства про видобуток бурштину та інших корисних копалин Верховна Рада України ухвалила відповідний Закон України, яким було передбачено внесення змін до деяких законодавчих актів, зокрема й до Кримінального кодексу України (*Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo vdoskonalennia*, 2019, rozd. I, p. 3).

Утім, навряд чи можна визнати радикальними зміни у сфері незаконного, а то й безконтрольного видобутку бурштину на території Північної та Північно-Західної України. Проте збільшення кількості кримінальних проваджень у сфері бурштинових відносин (*Ukrinform*, 2021) зумовлює й збільшення кількості як судових, так і позасудових гемологічних та товарознавчих експертиз дорогоцінного каміння. Крім того, посилення юридичної відповідальності за незаконну діяльність у цій сфері спричинило проблеми, пов'язані з вартісним оцінюванням шкоди, наслідків та, власне, предмета «бурштинових» кримінальних правопорушень.

Тож, питання розкриття правових засад експертного забезпечення формування вартості

індивідуальних зразків бурштину на основі визначення кореляції між їх гемологічними та споживчими властивостями становить актуальний міжгалузевий напрям дослідження й окреслює спрямованість дальших наукових розвідок.

Мета й завдання статті

Мета статті – здійснити комплексний аналіз чинної нормативно-правової бази та виявити прогалини у законодавстві в контексті вдосконалення гемолого-споживчого оцінювання вартості індивідуальних зразків бурштину, сформулювати відповідні рекомендації.

Для досягнення цієї мети потрібно виконати такі завдання:

розкрити сучасні проблеми нормативно-правового забезпечення вартісного оцінювання бурштину;

виявити особливості сучасних систем експертного оцінювання вартості зразків бурштину;

сформулювати рекомендації щодо вдосконалення правових засад експертного забезпечення формування вартості індивідуальних зразків бурштину.

Виклад основного матеріалу

Відповідно до наказу Міністерства юстиції України від 8 жовтня 1998 р. № 53/5 визначення вартості товарної продукції, змін показників якості товарної продукції, установлення способу виробництва товарної продукції (промисловий чи саморобний, підприємства-виробника, країни-виробника) тощо становлять основні завдання товарознавчої експертизи (*Naukovo-metodychni rekomendatsii*, 1998, rozd. IV, p. 1.2). При цьому серед вирішуваних питань, що входять до орієнтовного їх переліку, – вартість об'єктів дослідження як на території України, так і за її межами (*Naukovo-metodychni rekomendatsii*, 1998, rozd. IV, p. 1.3).

Натомість основними завданнями експертизи дорогоцінного каміння є також визначення класифікаційних характеристик каміння (виробів із каміння та вставок із каміння в ювелірних

виробках); якісних характеристик каміння, виробів із каміння та ювелірних виробів зі вставками з каміння; походження бурштину; відповідності якості виробів із каміння стандартам, технічним умовам тощо (*Naukovo-metodychni rekomendatsii*, 1998, rozd. XI, p. 11.2). Серед вирішуваних питань, що входять до орієнтовного їх переліку, зокрема й такі: «Чи є каміння, зразки якого надано для дослідження, дорогоцінним, декоративним, природним, синтетичним чи імітацією? Якщо так, – яким саме?»; «Які якісні характеристики зразків каміння, наданого для дослідження?»; «Яка вартість каміння, наданого для дослідження?» (*Naukovo-metodychni rekomendatsii*, 1998, rozd. XI, p. 11.3).

Як один із видів дорогоцінного каміння органічного утворення в сировині, у необробленому та обробленому вигляді залежно від відносин, що виникають, може бути представлений об'єктами:

загальними: бурштин – збірний термін, що об'єднує різновиди викопних смол, придатних для використання в ювелірно-виробній, хімічній, фармацевтичній та інших галузях виробництва; бурштинова руда – природне мінеральне утворення, що містить бурштин у концентрації достатній та у формі доступній для його промислового видобутку, вилучення й використання; товарна продукція гірничо-збагачувального виробництва – бурштин-сирець, вироблений на підприємстві й підготовлений до реалізації відповідно до вимог ТУ У 13970826.003-2000 «Бурштин», затверджених генеральним директором ДП «Укрбурштин» 26 грудня 2000 р. та зареєстрованих Рівненським державним центром стандартизації, метрології та сертифікації 14 лютого 2001 р. за № 097/000638 (*Instruktsiia iz zastosuvannia Klasyfikatsii*, 2003, rozd. 3);

родовими: об'єкти товарознавчої експертизи – товари народного споживання та сировина; об'єкти гемологічної експертизи – бурштин та вироби з нього, ювелірні вироби зі вставками каміння та бурштинова сировина;

безпосередніми: намиста-кулі, намиста з гальки, намиста з необробленого бурштину; інталії; зразки з інклюзами (включеннями в мінералах); каменерізні вироби (художнє різьблення), статуетки; колекційні зразки; галтовка полірована ювелірна; галька полірована галантерейна.

Досліджуючи родові та безпосередні об'єкти, проводилося експертне оцінювання споживчих властивостей бурштину та їх впливу на вартість виробів, а також гемологічних властивостей бурштину-сирцю, зокрема декоративних властивостей, наукової та колекційної цінності, художніх достоїнств, естетичної привабливості зразків.

У процесі розроблення авторського методу гемолого-споживчих індикаторів та апробації ме-

тодики експертного оцінювання індивідуальних зразків бурштину використовувалися методи:

споживчі: простий оптичний (візуальний) – визначаються характеристики загального вигляду зразка (колір, прозорість, форма і розмір); термоодорологічний – з'ясовується запах зразка від контакту з розігрітим предметом (голкою); хімічно-крапельний – реакція поверхні зразка на контакт із хімічним розчинником (спирт, ацетон); порівняльний фізико-гідростатичний – поводження зразка при його зануренні в розчини різної густини; структурно-механічний – реакція поверхні зразка на контакт із твердим чи гострим предметом; люмінесцентного аналізу – реакція поверхні зразка на ультрафіолетове випромінювання; електростатичний – реакція поверхні зразка в наелектризованому стані;

гемологічні: інструментальний оптичний (візуальний) – з'ясовується структура зразка під мікроскопом або лупою (виявлення характерних теч і тріщин, пухирців повітря, залишків рослинності, комах тощо); палеонтологічний – умови потрапляння та форма застигlosti інклюзи всередині зразка; дослідження морфології поверхні – товщина, колір і структура шкірки вивітрювання (окислення) зразка; інфрачервоної спектроскопії – унікальний ІЧ-спектр поглинання бурштину.

Використання зазначених методів дослідження зразків бурштину сприяють, зокрема, і безпосередньому та/чи опосередкованому їх вартісному оцінюванню.

Так, китайські науковці, вивчаючи питання порівняння гемологічних характеристик природного молочного (кольору бджолиного воску) бурштину з характеристиками, покращеними гідротермальним обробленням, акцентують увагу на тому, що вартісний критерій кольору бджолиного воску – «воскоподібність» слід розглядати як термін, що описує, чи мають зразки бурштину компактний та однорідний вигляд (Wang, Li, Liu, Fe., Liu, Fa., & Chen, 2019).

Група іспанських і португальських дослідників схарактеризували археологічний бурштин за допомогою інфрачервоної спектроскопії з трьох іберійських стародавніх пам'яток та виокремили пріоритети у використанні бурштину від часів верхнього палеоліту, демонструючи обіг бурштину на значних територіях, що з'єднують Іберію з північною Європою та регіонами Середземномор'я, і засвідчуючи динаміку в культурному використанні бурштину, а також його вагу для консолідації торговельних мереж (Odriozola, Sousa, Mataloto, Voaventura, Andrade, Villalobos-García ... Riquelme, 2019).

Водночас слід зазначити, що проведення як товарознавчої, так і гемологічної судової експер-

тизи зразків бурштину ґрунтується на відповідних правових, організаційних і фінансових підвалинах для забезпечення правосуддя України незалежною, кваліфікованою й об'єктивною експертизою, орієнтованою на максимальне використання досягнень науки і техніки. Проте постають питання. Розглянемо деякі з них.

Сучасні проблеми нормативно-правового забезпечення вартісного оцінювання бурштину. У Законі України «Про державне регулювання видобутку, виробництва і використання дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння та контроль за операціями з ними» (*Pro derzhavne rehulivannia vydobutku*, 1997) відносини щодо вартості (про особливості правового регулювання відносин у сфері гемологічної діяльності та гемологічних об'єктів див. докладніше: Kirin, Baranov, & Koziakov, 2021) дорогоцінного каміння врегульовано фрагментарно і лише частково щодо певної категорії суб'єктів та об'єктів гемологічних відносин.

Наприклад, оплата цінностей, які закупаються до Державного фонду дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння України і знаходяться на зберіганні у Державному сховищі дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння України, а також їх продаж із цього сховища здійснюються за ринковими цінами, чинними на день продажу. Міністерство фінансів України і Національний банк України здійснюють операції із купівлі-продажу дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння, інших цінностей на внутрішньому і зовнішньому ринках.

При цьому законодавство України про кримінальну відповідальність доповнено ст. 240¹ «Незаконне видобування, збут, придбання, передача, пересилання, перевезення, переробка бурштину», у примітці якої окреслено: «під значним розміром у цій статті слід розуміти вартість бурштину, що у сто і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян» (з 1 липня 2021 р. він становить 1147 грн). Тобто незаконне видобування бурштину, а так само збут, придбання, зберігання, передача, пересилання, перевезення, переробка бурштину, законність походження якого не підтверджується відповідними документами, якщо такі дії вчинені повторно або в розмірах, що перевищують 114,7 тис. грн, або на територіях чи об'єктах природно-заповідного фонду, караються позбавленням волі на строк від чотирьох до семи років з конфіскацією майна (*Kryminalnyi kodeks Ukrainy*, 2001, st. 240¹). У цьому разі зазначені дії вважаються тяжким злочином. Водночас, кваліфікуючи такі правопорушення, постає питання виявлення ознаки «вартість бурштину».

Суб'єкти господарювання, незалежно від форми власності, та фізичні особи в установленому порядку набувають у власність дорогоцінне

каміння органогенного утворення на відповідних ринках за договорами купівлі-продажу, дарування, іншими цивільно-правовими договорами, а також за правом спадкоємства. При цьому правила торгівлі дорогоцінним камінням органогенного утворення у сирому та обробленому вигляді та виробами з них, які належать суб'єктам господарювання на праві власності, згідно із законодавством про державне регулювання видобутку, виробництва, використання, зберігання дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння та контроль за операціями з ними (*Pro derzhavne rehulivannia vydobutku*, 1997, st. 14) встановлюються Кабінетом Міністрів України. Натомість відповідна постанова (*Pro Pravyla torhivli*, 1998), відсилаючи до приписів згаданого вище Закону України, жодним чином не врегульовує торговельні відносини щодо дорогоцінного каміння у сирому вигляді.

Ще до ухвалення профільного Закону (*Pro zahalnu klasyfikatsiiu*, 1994) функція оцінювання вартості природного каміння та видачі свідоцтва про його оцінювання за формою, затвердженою Мінфіном України, була покладена на Державний гемологічний центр України (далі – ДГЦУ).

У своїй Інструкції ДГЦУ зазначив, що оцінка вартості об'єктів експертизи обчислюється за нормативними ціновими показниками, опублікованими в інформаційно-довідковому виданні ДГЦУ «Коштовне та декоративне каміння» за поточний період (квартал), під час операцій: експортних – на умовах ДАФ-кордон України, FOB-порт України; імпортних – на умовах ДАФ-кордон України, CIF-порт України (згідно з Правилами Інкотермс) (*Instruktsiia pro poriadok vykonannia*, 2006, p. 12).

Крім того, експерт-гемолог може зазначати фактурну вартість об'єкта експертизи. За відсутності нормативних цінових показників, розрахованих ДГЦУ, вартість об'єктів експертизи визначають штатні експерти-гемологи за допомогою інших преїскурантів з обов'язковим на них посиланням або підтверджується фактурна вартість (у нашому випадку вартість об'єктів експертизи акредитовані експерти-гемологи визначають у результаті консультації зі штатними експертами ДГЦУ).

До того ж слід зважати на те, що до діяльності, яку провадить ДГЦУ, належить і наукова та науково-технічна експертиза, зокрема й діагностика, та оцінювання прогностичної вартості дорогоцінного каміння, дорогоцінного каміння органогенного утворення, напівдорогоцінного і декоративного каміння у вигляді сировини і готових виробів, у тому числі предметів культового призначення та виробів і мистецьких творів, що мають культурну (наукову, історичну, меморіальну та ін.) цінність, а також штучних заміників зазначеного каміння, зразків мінералів, мінеральних продуктів і гірських порід

та видає відповідні письмові висновки за формами, затвердженими Мінфіном України (*Polozhennia pro Derzhavnyi hemolohichnyi tsestr*, 2004).

Також Мінфіном України затверджені, у тому числі, форми висновків за результатами експертизи гемологічних об'єктів, які видають штатні та акредитовані експерти ДГЦУ (*Pro zatverdzhennia: taryfiv*, 1997). При цьому звертають на себе увагу два положення, які містяться в обох зазначених формах, а саме: графа «оцінна вартість»; примітка, у якій зазначено, що «експерт не несе відповідальності за можливу комерційну вартість об'єкта експертизи».

Проте відповідно до постанови Кабінету Міністрів України (*Pro stvorennia Derzhavnoho hemolohichnoho tsestru*, 1993) із метою упорядкування тарифів і забезпечення належного рівня проведення експертних робіт та підготовки експертів-гемологів ДГЦУ Мінфін України, серед іншого, збільшив вартість такого виду робіт, як визначення оцінної вартості каменів ювелірного (шт. / партія каменів, однакових за якісними і кількісними характеристиками) та виробничо-технічного (партія каменів однієї номенклатури) призначення (*Pro vnesennia zmin do Taryfiv*, 2020).

Стосовно якості бурштину наразі, слід наголосити, чинний (*Pro pryiniattia natsionalnykh standartiv*, 2019) практично єдиний документ, який регламентує якість бурштину-сирцю – Національний стандарт ДСТУ 8847:2019 «Бурштин-сировина. Загальні технічні умови», яким передбачено такі класифікаційні групи: унікальні зразки від 1000 г; масивні (11 вагових фракцій від +2 до -1000 г); шаруваті; брудні; з піною; некондиційні.

На нашу думку, зазначений документ потребує доопрацювання й уточнення. При цьому йдеться як про його зміст, так і форму. По-перше, не взято до уваги споживчих властивостей (форма, розмір, колір, прозорість, наявність або відсутність включень), які становлять чинник ціноутворення, тобто без зважання на які вартість бурштину визначити неможливо. По-друге, застосовано терміни, що мають подвійне тлумачення, а це неприпустимо, коли здійснюється експертне оцінювання. По-третє, 16 жовтня 2020 р. набули чинності зміни до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Закону України «Про стандартизацію». Зокрема, у Законі України «Про державне регулювання видобутку, виробництва і використання дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння та контроль за операціями з ними»: у п. 13 ст. 1 слова «відповідно до світових стандартів» виключені; абз. 1 п. 21 ст. 1 слова «державний стандарт» замінено словом «показник»; п. 27 ст. 1 слова «державних стандартів, технічних умов» виключені; чч. 2 і 3 ст. 22 слова «державним стандар-

там» замінено словами «чинному законодавству» (*Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy u zviazku z pryiniattiam Zakonu*, 2019, rozd. I, p. 29). Тобто, по суті, йдеться про вилучення із законодавства про державне регулювання видобутку, виробництва, використання, зберігання дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння та контроль за операціями з ними (зокрема у галузі гемології) поняття «стандарт» (докладніше про сучасні проблеми нормативно-правового регулювання у сфері гемологічної експертизи див.: Baranov, & Kirin, 2021).

Огляд сучасних систем експертного оцінювання вартості зразків бурштину. Принципова відмінність експертного оцінювання вартості зразків бурштину в процесі незалежної гемологічної та судової гемологічної експертизи полягає у тому, що перша ґрунтується на приписах законів України «Про державне регулювання видобутку, виробництва і використання дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння та контроль за операціями з ними», «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні» та Національного стандарту № 1 «Загальні засади оцінки майна і майнових прав», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 10 вересня 2003 р. № 1440.

Згідно із профільним Законом оцінювальна діяльність може мати такі форми: *практична діяльність з оцінювання майна* – практичне виконання оцінювання майна та всіх процедур, пов'язаних із ним, відповідно до вимог нормативно-правових актів з оцінювання майна; *консультаційна діяльність* – надання консультацій з оцінювання майна суб'єктам оцінювальної діяльності, замовникам оцінювання та (або) іншим особам в усній або письмовій формі; *рецензування звіту про оцінювання майна (акта оцінювання майна)* – критичний розгляд та надання висновків щодо їх повноти, правильності виконання та відповідності застосованих процедур оцінювання майна вимогам нормативно-правових актів з оцінювання майна, в порядку, визначеному згаданим Законом і нормативно-правовими актами з оцінювання майна; *методичне забезпечення оцінювання майна* – розроблення методичних документів з оцінювання майна та надання роз'яснень щодо їх застосування; *навчальна діяльність оцінювачів* – участь у навчальному процесі з професійної підготовки оцінювачів (*Pro otsinku maina*, 2001, st. 4).

Практична діяльність з оцінювання майна може здійснюватися винятково суб'єктами оцінювальної діяльності (*Pro otsinku maina*, 2001, st. 5).

Водночас діяльність судових експертів, пов'язана з оцінюванням майна, здійснюється на умовах і в порядку, передбачених законодавством України

про судову експертизу (*Pro sudovu ekspertyzu*, 1994), зважаючи на особливості, окреслені Законом України «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні» щодо методичного регулювання оцінювання цього майна. Інші положення згаданого Закону не поширюються на судових експертів.

При цьому слід виокремити засадничі поняття (положення), на яких мають ґрунтуватися в процесі науково-методичного забезпечення всіх видів і гемологічних, і товарознавчих експертиз, а саме: *оцінювання майна* – процес визначення його вартості на дату оцінювання за процедурою, встановленою нормативно-правовими актами, зазначеними в ст. 9 Закону України «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні», і є результатом практичної діяльності суб'єкта оцінювальної діяльності; *методичне регулювання оцінювання майна здійснюється у відповідних нормативно-правових актах з оцінювання майна*: положеннях (національних стандартах) оцінювання майна, що затверджуються Кабінетом Міністрів України; методиках та інших нормативно-правових актах, які розробляються, зважаючи на вимоги положень (національних стандартів) і затверджуються Кабінетом Міністрів України або Фондом державного майна України; *метод оцінювання* – спосіб визначення вартості об'єкта оцінювання, послідовність оцінювальних процедур якого дає змогу реалізувати певний методичний підхід; *оцінювальні процедури* – дії (етапи), виконання яких у певній послідовності дає можливість провести оцінювання; *вартість* – еквівалент цінності об'єкта оцінювання, виражений в імовірній сумі грошей; *оцінна вартість* – вартість, яка визначається певною послідовністю дій і складом вихідних даних; *ринкова ціна* – ціна, яка формується безпосередньо на реальному ринку під впливом співвідношення попиту і пропозиції, або ціна конкретних угод, які відбулися на вільному ринку під впливом винятково ринкових чинників.

Крім того, зважають не тільки на загальні умови експертного оцінювання вартості зразків бурштину, а й особливі, передбачені щодо окремих видів об'єктів, суб'єктів або їх правових режимів.

Оцінювання вартості бурштину під час приватизації (корпоратизації). Так, оцінюючи дорогоцінне каміння, дорогоцінне каміння органогенного утворення, напівдорогоцінне та декоративне каміння під час приватизації (корпоратизації), зважають на вартість відповідно до експертного висновку ДГЦУ, яка визначається на підставі гемологічної експертизи зазначених активів, публікується в інформаційно-довідниковому виданні «Коштовне та декоративне каміння», що видається

згідно з постановою Кабінету Міністрів України від 31 травня 1995 р. № 369, і чинна на дату оцінювання (*Pro zatverdzhennia Poriadku otsinky*, 2001; *Pro vydannia dovidnykiv*, 1995). Слід зазначити, що наразі це видання є науково-практичним журналом – періодичним фаховим виданням у сфері гемології й експертного оцінювання дорогоцінного, напівдорогоцінного та декоративного каміння, у тому числі загальної та економічної геології, мінералогії, методів прогнозування, пошуку й оцінювання родовищ корисних копалин, інформації щодо динаміки зміни цін на природне дорогоцінне, напівдорогоцінне та декоративне каміння на внутрішньому та світовому ринках. Натомість інформаційно-довідкове видання «Довідник цін коштовного та декоративного каміння» є щоквартальним виданням ДГЦУ, що містить інформацію про динаміку цінних показників на природне дорогоцінне каміння, напівдорогоцінне та декоративне каміння у сировині та виробі.

Отже, можна констатувати, що сьогодні, по суті, існує державна монополія у вигляді офіційного прейскуранта на бурштин-сирець, розробленого ДГЦУ на основі світових ринкових цін. Проте у цьому документі не передбачено витрат на геологорозвідувальні роботи, видобуток, податкові відрахування державі та інше, що, звичайно, входить у суперечність із внутрішнім ринком. Адже ринкові, а також тіньові ціни, ціни чорного ринку не можна порівнювати з цінами прейскуранта. Така схема існувала за радянських часів, коли державне підприємство розробляло прейскуранти, оскільки існувала монополія на надра та корисні копалини. Ринкові відносини диктують свої правила гри, власники спеціальних дозволів на користування ділянками бурштиноносних надр і суб'єкти видобування бурштину здебільшого самі визначають критерії якості сировини і розробляють відповідні прейскуранти. Крім того, наявна ситуація з видобутком бурштину на території України уявляється мало прив'язаною до реальних економічних умов, а сучасна цінова політика у цій сфері не видається переконливою.

Оцінювання вартості бурштину під час продажу на аукціонах (електронних торгів). У разі продажу на аукціонах виробів із дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння, дорогоцінного каміння органогенного утворення та напівдорогоцінного каміння з Державного фонду дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння України стартова ціна лота розглядається як ціна, що формується, ґрунтуючись на обліковій вартості цінностей, визначеній на дату засідання постійної аукціонної комісії, зважаючи на витрати на підготовку та проведення аукціону (*Pro zatverdzhennia Poriadku prodazhu*, 2006). При цьому під обліковою

розуміють справедливу вартість, за якою цінності обліковуються у складі запасів та яка визначається на дату подання Державним сховищем дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння України заявки на проведення електронних торгів (*Pro provedennia eksperymentu*, 2016). Останнім часом ціна бурштину-сирцю різних фракцій і груп формується як на відкритих аукціонах (публічних торгах), так і на електронних торгах із пониженням його ціни (редукціон).

Оцінювання вартості бурштину, що переходить у власність держави. Правила обліку, зберігання і розпорядження дорогоцінними металами і дорогоцінним камінням, дорогоцінним камінням органогенного утворення та напівдорогоцінним камінням, що переходять у власність держави, передбачають, що опис та оцінювання цінностей проводить комісія, утворювана органом, що здійснив їх вилучення, у складі представників місцевих фінансових органів та органів (організацій), що здійснили вилучення цінностей або зберігають їх. За результатами роботи комісії складають опис та акт оцінювання цінностей. В описі зазначають докладне найменування кожного предмета та його характерні ознаки. В акті оцінювання цінностей – найменування металу, з якого виготовлено цінності, пробу, найменування каміння, що міститься у цінностях, окремі характеристики, якість, ціну, вартість і масу. Після остаточного оцінювання цінності обліковують у складі запасів за справедливою вартістю, яку визначають щодо дорогоцінного каміння, дорогоцінного каміння органогенного утворення та напівдорогоцінного каміння за результатами гемологічної експертизи каміння на дату проведення остаточного оцінювання (*Pro zatverdzhennia Poriadku obliku*, 2004).

Оцінювання вартості бурштину, що визначений культурною цінністю. При проведенні первинної експертизи культурних цінностей, заявлених до вивезення (тимчасового вивезення) з території України, для предметів, виготовлених із дорогоцінного каміння, дорогоцінного каміння органогенного утворення та напівдорогоцінного каміння, або які містять вставки, виготовлені із зазначених матеріалів, таку позицію експертного висновку рекомендовано заповнювати за наявності висновку гемологічної експертизи. У позиції «Оцінна вартість» зазначають «вірогідну вартість об'єкта, встановлену за результатами його дослідження із врахуванням його художнього, історичного, наукового значення, унікальності, рівня суспільного визнання, автентичності, стану збереження тощо. Оцінну вартість рекомендовано вказувати у національній валюті або в доларах США чи євро. При цьому в експертному висновку рекомендується зазначити, що оцінна вартість

об'єкта не є його комерційною вартістю» (*Pro zatverdzhennia Metodychnykh rekomendatsii*, 2019, rozd. III, p. 3, підп. 10). Під час проведення експертизи об'єктів, вилучених органами доходів і зборів або правоохоронними органами, конфіскованих за рішенням суду та обернених відповідно до закону в дохід держави, рекомендовано встановити належність таких об'єктів до культурних цінностей, визначити порядок їх переміщення через митний кордон України та оцінну вартість (*Pro zatverdzhennia Metodychnykh rekomendatsii*, 2019, rozd. V, p. 1).

Регламент ДГЦУ оцінювання дорогоцінного каміння у сировині. Як зазначає Ю. І. Ладжун, загальноприйнятої методики сортування сировини дорогоцінного каміння не існує. В Україні базовими документами у сфері сортування каменесамоцвітної сировини є технічні вимоги ВАТ «Кварцсамоцвіти», чинні з 1994 р., основу яких становлять технічні регламенти колишнього СРСР. Науково обґрунтовані методики щодо експертного оцінювання сировини дорогоцінного каміння, зокрема й яка ввозиться з-за кордону, відсутні. Це зумовлює актуальність розроблення регламенту експертного оцінювання дорогоцінного каміння у сировині, який визначає перелік, послідовність і зміст операцій з експертного оцінювання дорогоцінного каміння у сировині, а також містить обґрунтування розрахунку оцінної вартості відповідно до якісних характеристик сировини коштовних каменів, на певний момент оцінювання у випадках, визначених законодавством: для митних цілей; експертного оцінювання дорогоцінного каміння, зарахованого до Державного фонду дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння України; в інших випадках, передбачених законодавством. Економічне оцінювання дорогоцінного каміння у сировині становить визначення оцінної вартості на дату оцінювання. Визначення вартості об'єктів гемологічної експертизи має прогностичний характер та здійснюється відповідно до завдання замовника експертизи щодо встановлення вартості на певний момент оцінювання. Для визначення вартості сировини застосовується порівняльний методичний підхід, що ґрунтується на принципах заміщення, попиту і пропонування. Порівняльний підхід передбачає аналіз цін продажу та пропонування подібного (аналогічного) товару з відповідним коригуванням відмінностей між об'єктами порівняння та об'єктом оцінювання. Основними елементами порівняння дорогоцінного каміння у сировині є якісні характеристики (Ladzhun, 2014).

Вартісне оцінювання у судовій гемологічній експертизі Міністерства юстиції України та Міністерства внутрішніх справ України. Науко-

во-дослідні інститути судових експертиз Міністерства України, так само як і ДНДЕКЦ МВС України, НДЕКЦ МВС України, проводять гемологічну експертизу, під час якої вирішується, зокрема, і таке завдання, як вартісне оцінювання – розрахунок прогнозованої вартості з використанням індикативних скупних (державних) і ринкових (за міжнародними преїскурантами) цін, порівняльного аналізу середньозважених цін в Інтернеті з довірчих джерел.

Корпоративне вартісне оцінювання бурштину. В Україні діють ТУ У 13970826.003-2000 «Бурштин», затверджені генеральним директором ДП «Укрбурштин» 26 грудня 2000 р., але цінові відносини не регулюють. Тому в цьому аспекті прикладом може постати російське акціонерне товариство «Калининградский янтарный комбинат», що має свій стандарт організації щодо бурштину, який окреслює основні вимоги до різних видів сировини за дев'ятьма основними характеристиками. На його основі складено преїскурант вільних відпускних цін на бурштинову продукцію, також розроблено положення про торговельно-збутову політику. Усе це дає можливість працювати підприємству на ринку більш-менш прозоро.

Система оцінювання вартості бурштину SBI (size, beauty, inclusions). Ця представлена Ambergallery система ґрунтується на матричному зв'язку (ціновій матриці) вартості зразків бурштину розміром (4 групи), красою (4 категорії) та наявністю інклюз (5 видів). По суті, система містить 4 таблиці, у яких для кожного зі встановлених розмірів (1 – великі шматки, понад 40x20x10 мм; 2 – середні шматки, понад 20x20x10 мм; 3 – невеликі шматки, понад 20x20x5 мм; 4 – крихітні шматки, менше 20x20x5 мм) визначено вартість зразка бурштину відповідно до співвідношення «краса / інклюзи».

При цьому ознака «краса» представлена такими групами: А) винятково красива річ за формою, кольором, композицією; В) вище середньої краси – виразно приємна форма; С) нижче середньої краси – поверхневі плями, неприємна форма, колір, чіткість; D) така потворна, яка лише може бути в бурштині, погана чіткість, погана полірувальність.

Ознака «інклюзи» розкривається такими видами й підвидами: 1) дуже рідкісні включення; рідкісні включення пристойного вигляду; виняткові приклади найпоширеніших включень, вишуканий стан і вигляд; 2) рідкісні включення звичайного вигляду; дуже хороші приклади найпоширеніших включень, особливо якщо їх багато; 3) два або більше зразків поширених включень у доброму стані або гарного вигляду; один зразок у дуже доброму стані або дуже гарного вигляду;

4) один або два зразки поширених включень у бездоганному стані або бездоганного вигляду; 5) немає відомих цінних інклюз.

Відомче вартісне оцінювання бурштину. Перед органами Державної митної служби України постає завдання щодо здійснення експертизи з метою ідентифікації і класифікації предметів правопорушення, а також визначення їх вартості. Їх вирішує Спеціалізована лабораторія з питань експертизи та досліджень (далі – СЛЕД). Галузь атестації СЛЕД, погоджена ДП «Укрметрестстандарт», містить повний перелік показників, вимірюваних величин, які використовуються під час гемологічного дослідження бурштину та виробів із нього. При цьому, наголосимо, вартість досліджуваних СЛЕД зразків, які здебільшого ідентифіковано як дорогоцінне каміння органогенного утворення, а саме бурштин і вироби з нього, сягає щороку мільйонів гривень. Також непоодинокі випадки, коли експерти СЛЕД досліджують унікальні зразки бурштину вагою понад 1 кг, а також великі партії виробів з бурштину, зокрема прикрас та заготовок, що мають значно вищу вартість порівняно з необробленою сировиною. Результати експертизи в подальшому використовуються митницями під час провадження у справах про порушення митних правил і розгляду цих справ у судах із метою визначення вартості конфіскованого за рішенням суду дорогоцінного каміння (*Derzhavna fiskalna sluzhba Ukrainy*, 2021).

А втім, середні світові легальні ціни на бурштин останніми роками демонструють тенденцію до зниження. Їх падіння у три рази засвідчують компанії, які продавали український бурштин. Зокрема, за даними Amber Europe, 2016 р. 5–50-грамовий камінь можна було продати за 1,3–4,5 тис. дол. (*Svitovi tsiny na burshtyn*, 2019). За підрахунками Concorde Capital, 2020 р. середня ціна усередненої фракції бурштину становила 500–600 дол. за кг (*Petrushko*, 2021).

На бурштиновий ринок вплинули російські компанії, які добувають до 500 т на рік, що становить майже 80–90 % світового промислового видобутку бурштину. «Ціну також розмили нелегальні старателі, які дуже демпінгують» (*Petrushko*, 2021).

Наукова новизна

Розроблено класифікацію об'єктів гемологічної та товарознавчої судових експертиз, представлену загальним, родовим та безпосереднім рівнями. Виявлено прогалини в чинному законодавстві у сфері оцінювання вартості індивідуальних зразків бурштину, запропоновано їх усунення на базі авторського методу гемолого-споживчих індикаторів.

Висновки

1. У контексті окресленої проблематики за-свідчено, що нормативно-правове забезпечення вартісного оцінювання бурштину потребує суттєвого вдосконалення: насамперед узгодження позицій суб'єктів незалежної та судової гемологічної експертизи, які через неоднозначність правової бази використовують різні методи та методики їх проведення щодо однакових об'єктів гемологічної експертизи, що позначається на експертних висновках (результатах). На часі також питання витлумачення та системного застосування, зважаючи на міжгалузеві зв'язки, термінів (як-то: «вартість бурштину»; «ринкові ціни на дорогоцінне каміння»; «оцінювання вартості об'єктів експертизи за нормативними ціновими показниками»; «фактурна вартість»; «прогнозна вартість»; «оцінна вартість»; «комерційна вартість»). Крім того, термінологія потребує упорядкування відповідно до сучасних норм української мови (оціночна – оцінна вартість; оціночна – оцінювальна діяльність; оцінка – оцінювання майна; акт оцінки – оцінювання майна; оціночні – оцінювальні процедури тощо).

2. Виявлено особливості сучасних систем експертного оцінювання вартості зразків бурштину:

загальними підвалинами експертного оцінювання вартості зразків бурштину в процесі незалежної гемологічної та судової гемологічної експертизи постають норми законодавства про державне регулювання видобутку, виробництва, використання, зберігання дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння та контроль за операціями з ними, а принципова відмінність полягає в особливості їх правового забезпечення: на законодавчому рівні основу першої становлять приписи законодавства про оцінювання майна та науково-технічну експертизу, на підзаконному рівні – нормативно-правові акти Міністерства фінансів України; на законодавчому рівні основу другої становить Закон України «Про судову експертизу», на підзаконному рівні – нормативно-правові акти міністерств, інших центральних органів виконавчої влади, до сфери управління яких належать державні спеціалізовані установи, що здійснюють судово-експертну діяльність (Міністерство юстиції України, Міністерство охорони здоров'я України, Міністерство внутрішніх справ України, Міністерство оборони України, Служба безпеки України, Державна прикордонна служба України);

у сфері незалежної гемологічної експертизи, по суті, започатковано державну монополію ціноутворення у вигляді офіційного прейскуранта на бурштин-сирець, розробленого Державним гемологічним центром України на основі світо-

вих ринкових цін, який не повною мірою враховує витрати, пов'язані з розвідкою, видобуванням бурштину та оподаткуванням цієї діяльності, що, по-перше, не додає економічної реальності ринку бурштину, і по-друге, позбавляє права безпосередніх користувачів ділянок бурштиноносних надр самостійно визначати критерії якості сировини та розробляти відповідні прейскуранти;

у сфері судової гемологічної експертизи бракує єдиного науково-методичного забезпечення її проведення, зокрема й щодо експертного оцінювання вартості зразків бурштину, що є наслідком, по-перше, відносно недавнього внесення цього виду до переліку судових експертиз, і по-друге, наявності слабкої міжвідомчої співпраці в цій сфері суб'єктів судово-експертної діяльності;

поряд із загальними слід зважати й на особливі умови експертного оцінювання вартості зразків бурштину, передбачені для окремих видів об'єктів, суб'єктів або їх правових режимів, як-то оцінювання вартості бурштину: під час приватизації (корпоратизації); під час продажу на аукціонах (електронних торгів); що переходить у власність держави; що визнаний культурною цінністю; на підставі відповідного регламенту Державного гемологічного центру України; у судовій гемологічній експертизі державних судово-експертних спеціалізованих установ; на підставі корпоративних стандартів; на підставі системи SBI; у судовій гемологічній експертизі, що провадять фахівці державної митної служби;

уявляється некоректним надання статусу незалежної гемологічної експертизи відповідним видам робіт, що виконують фахівці Державного гемологічного центру України, адже, по-перше, ця установа є науковою бюджетною установою, що належить до сфери управління Міністерства фінансів України, по-друге, незалежну професійну діяльність не може провадити найманий працівник, що перебуває у трудових відносинах із роботодавцем, навіть якщо експертні послуги надаються за окремими договорами цивільно-правового характеру; така діяльність має характер науково-технічної експертизи.

3. Розроблено рекомендації щодо вдосконалення правових засад експертного забезпечення формування вартості індивідуальних зразків бурштину: основними принципами, на яких має ґрунтуватися експертне оцінювання, є об'єктивність і повнота досліджень, методика його проведення має бути змістовною, зрозумілою та однозначною; загальний недолік більшості систем експертного оцінювання – відсутність методик оцінювання рідкісних і унікальних зразків; потребує унормування положення, відповідно до якого бурштин від кілограма має вважатися унікальним зразком

і розглядатися як національне надбання України; основною характеристикою для виокремлення якісних груп у чинних методиках є вага, але цей показник не характеризує споживчих властивос-

тей і на нього не зважають при дизайні, проектуванні й створенні художніх виробів із бурштину, а тому не впливає на експертне оцінювання окремих, а то й унікальних зразків бурштину.

References

- Analiz rehuliatornoho vplyvu do proiektu postanovy Kabinetu Ministriv Ukrainy «Pro zatverdzhennia Poriadku korystuvannia nadramy na pidstavi spetsialnogo dozvolu na heolohichne vyvchennia burshtynonosnykh nadr, u tomu chysli doslidno-promyslovoi rozrobky rodovyshch z podalshym vydobuvanniam burshtynu (promyslovoiu rozrobkoiu rodovyshch), na diliankakh burshtynonosnykh nadr, shcho rozmishcheni na porushenykh zemelnykh diliankakh». (2020). Uziato z <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&isSpecial=True&id=49faeef7-aac8-4452-b355-53e37ecd0cec&title=ProektPostanoviKabinetuMinistrivUkrainiproZatverdzhenniaPoriadkuKoristuvanniaNadramiNaPidstaviSpetsialnogoDozvoluNaGeologichneVivchenniaBurshtinonosnykhNadr-UTomuChisliDoslidnopromyslovoiRozrobkiRodovischZPodalshimVidobuvanniamBurshtynu-promyslovoiuRozrobkoiuRodovisch-NaDilankakhBurshtinonosnykhNadr-SchoRozmishcheniNaPorushenykhZemelnikhDilankakh> [in Ukrainian].
- Baranov, P. M., & Kirin, R. S. (2021). Suchasni problemy normatyvno-pravovoho rehuliuвання u sferi hemolohichnoi ekspertyzy. *Koshtovne ta dekoratyvne kaminnia*, 2 (104), 14–20 [in Ukrainian]. DOI: [https://doi.org/10.53056/2021-2\(104\)-3](https://doi.org/10.53056/2021-2(104)-3).
- Derzhavna fiskalna sluzhba Ukrainy. (2021). Spetsializovana laboratoriiia z pytan ekspertyzy ta doslidzhen DFS doslidyla ponad 1,4 tonny zrazkiv burshtynu protiahom mynuloho roku. Uziato z <http://sfs.gov.ua/media-tsentr/novini/237315.html> [in Ukrainian].
- Instruktsiia iz zastosuvannia Klasyfikatsii zapasiv i resursiv korysnykh kopalyn derzhavnogo fondu nadr do rodovyshch burshtynu: zatv. nakazom Derzhavnoi komisii Ukrainy po zapasakh korysnykh kopalyn № 29. (2003). Uziato z <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0155-03#Text> [in Ukrainian].
- Instruktsiia pro poriadok vykonannia hemolohichnoi ekspertyzy dekoratyvnoho kaminnia, yoho shtuchnykh analogiv, hirskykh porid ta mineralnykh rehovyn (u novii redaktsii): zatv. nakazom dyrektora Derzhavnogo hemolohichnoho tsentru Ukrainy № 89/06. (2006). Uziato z https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v89_0214-06#Text [in Ukrainian].
- Kirin, R., Baranov, P., & Koziakov, I. (2021). Gemological Law of Ukraine: formation Problems and development Prospects. *Visnyk Taras Shevchenko National University of Kyiv. Geology*, 93 (2), 6–14 [in Ukrainian]. DOI: <http://doi.org/10.17721/1728-2713.93.01>.
- Kryminalnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy № 2341-III. (2001). Uziato z <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> [in Ukrainian].
- Ladzhun, Yu. I. (2014). Osnovni polozhennia rehlamentu otsinky dorohotsinnoho kaminnia v syrovyni [The principal provisions of assessment regulations of gemstone rough]. *SWorld. Scientific researches and their practical application. Modern state and ways of development*, 1–12. Uziato z <https://www.sworld.com.ua/konfer36/612.pdf> [in Ukrainian].
- Naukovo-metodychni rekomendatsii z pytan pidhotovky ta pryznachennia sudovykh ekspertyz ta ekspertnykh doslidzhen: zatv. nakazom Ministerstva yustytisii Ukrainy № 53/5. (1998). Uziato z <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text> [in Ukrainian].
- Odrizola, C. P., Sousa, A. C., Mataloto, R., Boaventura, R., Andrade, M., Villalobos-García, R. ... Riquelme, J. A. (2019). Amber, beads and social interaction in the Late Prehistory of the Iberian Peninsula: an update. *Archaeological and Anthropological Sciences*, 11 (2), 567–595. DOI: <https://doi.org/10.1007/s12520-017-0549-7>.
- Petrushko, L. (2021). Burshtynovi biznes vidliakuie investoriv cherez chornyi rynek. Skilky na nomu mozna zarobyt lehalno? *Forbes Ukraina*, 6. Uziato z <https://forbes.ua/authors/lyubov-petrushko?page=5> [in Ukrainian].
- Polozhennia pro Derzhavnyi hemolohichnyi tsentr Ukrainy: zatv. nakazom Ministerstva finansiv Ukrainy № 465. (2004) (u redaktsii nakazu vid 16 lypnia 2012 r. № 837). Uziato z <http://www.gems.org.ua/ua/s.php> [in Ukrainian].
- Pro derzhavne rehuliuвання vydobutku, vyrobnytstva i vykorystannia dorohotsinnykh metaliv i dorohotsinnoho kaminnia ta kontrol za operatsiiamy z nymy: Zakon Ukrainy № 637/97-VR. (1997). Uziato z <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/637/97-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian].
- Pro otsinku maina, mainovykh prav ta profesiinu otsinochnu diialnist v Ukraini: Zakon Ukrainy № 2658-III. (2001). Uziato z <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/2658-14#Text> [in Ukrainian].
- Pro Pravyla torhivli dorohotsinnykh metalamy (krim bankivskykh metaliv) i dorohotsinnykh kaminniam, dorohotsinnykh kaminniam orhanohennoho utvorennia ta napivdorohotsinnykh kaminniam u syromu ta obroblenomu vyhladi i vyrobamy z nykh, shcho nalezhat subiektam hospodariuvannia na pravi vlasnosti: postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy № 802. (1998). Uziato z <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/802-98-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].
- Pro pryiniattia natsionalnykh standartiv, pryiniattia zminy do natsionalnoho standartu, skasuvannia mizhderzhavnogo standartu: nakaz Derzhavnogo pidpriemstva «Ukrainskyi naukovo-doslidnyi i navchalnyi tsentr problem standartyzatsii, sertyfikatsii ta yakosti» № 95. (2019). Uziato z <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0095774-19#Text> [in Ukrainian].

- Pro provedennia eksperymentu iz zaprovadzhennia prodazhu окремих виробів з дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння, дорогоцінного каміння орхановного утворення та напівдорогоцінного каміння з Derzhavnoho fondu dorohotsinnykh metaliv i dorohotsinnoho kaminnia Ukrainy shliakhom provedennia elektronnoho auktsionu: nakaz Ministerstva finansiv Ukrainy № 1090. (2016). Uziato z <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0035-17#Text> [in Ukrainian].
- Pro stvorenня Derzhavnoho hemolohichnoho tsentru Ukrainy: postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy № 713. (1993). Uziato z <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/713-93-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].
- Pro sudovu ekspertyzu: Zakon Ukrainy № 4038-XII. (1994). Uziato z <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#top> [in Ukrainian].
- Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo vdoskonalennia zakonodavstva pro vydobutok burshtynu ta inshykh korysnykh kopalyn: Zakon Ukrainy № 402-IX. (2019). Uziato z <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/402-20#Text> [in Ukrainian].
- Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy u zviazku z pryiniattiam Zakonu Ukrainy «Pro standartyzatsiiu»: Zakon Ukrainy № 124-IX. (2019). Uziato z <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/124-20#Text> [in Ukrainian].
- Pro vnesennia zmin do Taryfiv na roboty, poviazani z provedenniam ekspertyzy dorohotsinnoho ta napivdorohotsinnoho kaminnia i pidhotovkoiu ekspertiv-hemolohiv: nakaz Ministerstva finansiv Ukrainy № 537. (2020). Uziato z <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0888-20#Text> [in Ukrainian].
- Pro vydannia dovidnykiv optovykh tsin na diamanty, dorohotsinne, napivdorohotsinne ta dekoratyvne kaminnia: postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy № 369. (1995). Uziato z <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/369-95-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].
- Pro zahalnu klasyfikatsiiu ta otsinku vartosti pryrodnoho kaminnia: postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy № 512. (1994). Uziato z <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/512-94-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].
- Pro zatverdzhennia Poriadku obliku, zberihannia i rozporiadzhennia dorohotsinnyimi metalami i dorohotsinnyimi kaminniam, dorohotsinnyimi kaminniam orhanovnoho utvorennia ta napivdorohotsinnyimi kaminniam, shcho perekhodiat u vlasnist derzhavy: nakaz Ministerstva finansiv Ukrainy № 692. (2004). Uziato z <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/za513-04#Text> [in Ukrainian].
- Pro zatverdzhennia Poriadku otsinky dorohotsinnykh metaliv, dorohotsinnoho kaminnia, dorohotsinnoho kaminnia orhanovnoho utvorennia, napivdorohotsinnoho ta dekoratyvnoho kaminnia pid chas pryvatyzatsii (korporatyzatsii): nakaz Ministerstva finansiv Ukrainy ta Fondu derzhavnoho maina Ukrainy № 242/855. (2001). Uziato z <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0494-01#Text> [in Ukrainian].
- Pro zatverdzhennia Poriadku prodazhu na auktsionakh vyrobiv z dorohotsinnykh metaliv i dorohotsinnoho kaminnia, dorohotsinnoho kaminnia orhanovnoho utvorennia ta napivdorohotsinnoho kaminnia z Derzhavnoho fondu dorohotsinnykh metaliv i dorohotsinnoho kaminnia Ukrainy: nakaz Ministerstva finansiv Ukrainy № 517. (2006). Uziato z <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0735-06#Text> [in Ukrainian].
- Pro zatverdzhennia: taryfiv na roboty, poviazani z provedenniam ekspertyzy ta pidhotovkoiu ekspertiv-hemolohiv z dorohotsinnoho, napivdorohotsinnoho ta dekoratyvnoho kaminnia; form vysnovkiv za rezultatamy ekspertyzy dorohotsinnoho, napivdorohotsinnoho ta dekoratyvnoho kaminnia; formy «Svidotstva», a takozh «Polozhennia pro akredytatsiiu ekspertiv-hemolohiv dorohotsinnoho, napivdorohotsinnoho ta dekoratyvnoho kaminnia»: zatv. nakazom Ministerstva finansiv Ukrainy № 19. (1997). Uziato z <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0072-97#Text> [in Ukrainian].
- Svitovi tsiny na burshtyn padaiut. Ukrainski nelehali kopachi rozikhalysia po budivnytstvakh (INFOHRAFIKA). (2019). *Texty.org.ua*. Uziato z https://texty.org.ua/fragments/95784/Svitovi_ciny_na_burshtyn_padajut_Ukrajinski_nelegalni-95784/ [in Ukrainian].
- Ukrinform. (2021). SBU nakryla kanal kontrabandy: vyluchyly 1,3 tonny burshtynu ta 170 kilo «yuvelirky». Uziato z <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3215953-sbu-nakryla-kanal-kontrabandi-vilucili-13-tonni-burstynu-ta-170-kilo-uvirirki.html> [in Ukrainian].
- Wang, Y., Li, Y., Liu, Fe., Liu, Fa., & Chen, Q. (2019). Characteristics of Hydrothermally Treated Beeswax Amber. *Gems & Gemology*, 55 (3), 370–387.

Список використаних джерел

- Аналіз регуляторного впливу до проекту постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку користування надрами на підставі спеціального дозволу на геологічне вивчення бурштиноносних надр, у тому числі дослідно-промислової розробки родовищ з подальшим видобуванням бурштину (промисловою розробкою родовищ), на ділянках бурштиноносних надр, що розміщені на порушених земельних ділянках». (2020). Узято з <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&isSpecial=True&id=49faeef7-aac8-4452-b355-53e37ecd0cec&title=ProjektPostanoviKabinetuMinistrivUkrainiproZatverdzhenniaPoriadkuKoristuvanniaNadramiNaPidstaviSpetsialnogoDozvoluNaGeologichneVivchenniaBurshtinonosnikhNadr-UTomuChisliDoslidnopromislovoiRozrobkiRodovischZPodalshimVidobuvanniamBurshtinu-promisloviuRozrobkoiuRodovisch-NaDiliankakhBurshtinonosnikhNadr-SchoRozmischeniNaPorushenikhZemelnikhDiliankakh>.
- Баранов, П. М., & Кірін, Р. С. (2021). Сучасні проблеми нормативно-правового регулювання у сфері гемологічної експертизи. *Коштовне та декоративне каміння*, 2 (104), 14–20.
DOI: [https://doi.org/10.53056/2021-2\(104\)-3](https://doi.org/10.53056/2021-2(104)-3).

- Державна фіскальна служба України. (2021). Спеціалізована лабораторія з питань експертизи та досліджень ДФС дослідила понад 1,4 тонни зразків бурштину протягом минулого року. Узято з <http://sfs.gov.ua/media-tsentr/novini/237315.html>.
- Інструкція із застосування Класифікації запасів і ресурсів корисних копалин державного фонду надр до родовищ бурштину: затв. наказом Державної комісії України по запасах корисних копалин № 29. (2003). Узято з <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0155-03#Text>.
- Інструкція про порядок виконання гемологічної експертизи декоративного каміння, його штучних аналогів, гірських порід та мінеральних речовин (у новій редакції): затв. наказом директора Державного гемологічного центру України № 89/06. (2006). Узято з https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v89_0214-06#Text.
- Kirin, R., Baranov, P., & Koziakov, I. (2021). Gemological Law of Ukraine: formation Problems and development Prospects. *Visnyk Taras Shevchenko National University of Kyiv. Geology*, 93 (2), 6–14.
DOI: <http://doi.org/10.17721/1728-2713.93.01>.
- Кримінальний кодекс України: Закон України № 2341-III. (2001). Узято з <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.
- Ладжун, Ю. І. (2014). Основні положення регламенту оцінки дорогоцінного каміння в сировині [The principal provisions of assessment regulations of gemstone rough]. *SWorld. Scientific researches and their practical application. Modern state and ways of development*, 1–12. Узято з <https://www.sworld.com.ua/konfer36/612.pdf>.
- Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень: затв. наказом Міністерства юстиції України № 53/5. (1998). Узято з <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text>.
- Odrizola, C. P., Sousa, A. C., Mataloto, R., Boaventura, R., Andrade, M., Villalobos-García, R. ... Riquelme, J. A. (2019). Amber, beads and social interaction in the Late Prehistory of the Iberian Peninsula: an update. *Archaeological and Anthropological Sciences*, 11 (2), 567–595.
DOI: <https://doi.org/10.1007/s12520-017-0549-7>.
- Петрушко, Л. (2021). Бурштиновий бізнес відлякує інвесторів через чорний ринок. Скільки на ньому можна заробити легально? *Forbes Україна*, 6. Узято з <https://forbes.ua/authors/lyubov-petrushko?page=5>.
- Положення про Державний гемологічний центр України: затв. наказом Міністерства фінансів України № 465. (2004) (у редакції наказу від 16 липня 2012 р. № 837). Узято з <http://www.gems.org.ua/ua/s.php>.
- Про державне регулювання видобутку, виробництва і використання дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння та контроль за операціями з ними: Закон України № 637/97-ВР. (1997). Узято з <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/637/97-%D0%B2%D1%80#Text>.
- Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні: Закон України № 2658-III. (2001). Узято з <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/2658-14#Text>.
- Про Правила торгівлі дорогоцінними металами (крім банківських металів) і дорогоцінним камінням, дорогоцінним камінням органогенного утворення та напівдорогоцінним камінням у сирому та обробленому вигляді і виробами з них, що належать суб'єктам господарювання на праві власності: постанова Кабінету Міністрів України № 802. (1998). Узято з <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/802-98-%D0%BF#Text>.
- Про прийняття національних стандартів, прийняття зміни до національного стандарту, скасування міждержавного стандарту: наказ Державного підприємства «Український науково-дослідний і навчальний центр проблем стандартизації, сертифікації та якості» № 95. (2019). Узято з <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0095774-19#Text>.
- Про проведення експерименту із запровадження продажу окремих виробів з дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння, дорогоцінного каміння органогенного утворення та напівдорогоцінного каміння з Державного фонду дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння України шляхом проведення електронного аукціону: наказ Міністерства фінансів України № 1090. (2016). Узято з <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0035-17#Text>.
- Про створення Державного гемологічного центру України: постанова Кабінету Міністрів України № 713. (1993). Узято з <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/713-93-%D0%BF#Text>.
- Про судову експертизу: Закон України № 4038-XII. (1994). Узято з <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#top>.
- Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення законодавства про видобуток бурштину та інших корисних копалин: Закон України № 402-IX. (2019). Узято з <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/402-20#Text>.
- Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Закону України «Про стандартизацію»: Закон України № 124-IX. (2019). Узято з <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/124-20#Text>.
- Про внесення змін до Тарифів на роботи, пов'язані з проведенням експертизи дорогоцінного та напівдорогоцінного каміння і підготовкою експертів-гемологів: наказ Міністерства фінансів України № 537. (2020). Узято з <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0888-20#Text>.
- Про видання довідників оптових цін на діаманти, дорогоцінне, напівдорогоцінне та декоративне каміння: постанова Кабінету Міністрів України № 369. (1995). Узято з <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/369-95-%D0%BF#Text>.
- Про загальну класифікацію та оцінку вартості природного каміння: постанова Кабінету Міністрів України № 512. (1994). Узято з <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/512-94-%D0%BF#Text>.
- Про затвердження Порядку обліку, зберігання і розпорядження дорогоцінними металами і дорогоцінним

камінням, дорогоцінним камінням органогенного утворення та напівдорогоцінним камінням, що переходять у власність держави: наказ Міністерства фінансів України № 692. (2004). Узято з <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/za513-04#Text>.

Про затвердження Порядку оцінки дорогоцінних металів, дорогоцінного каміння, дорогоцінного каміння органогенного утворення, напівдорогоцінного та декоративного каміння під час приватизації (корпоратизації): наказ Міністерства фінансів України та Фонду державного майна України № 242/855. (2001). Узято з <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0494-01#Text>.

Про затвердження Порядку продажу на аукціонах виробів з дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння, дорогоцінного каміння органогенного утворення та напівдорогоцінного каміння з Державного фонду дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння України: наказ Міністерства фінансів України № 517. (2006). Узято з <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0735-06#Text>.

Про затвердження: тарифів на роботи, пов'язані з проведенням експертизи та підготовкою експертів-гемологів з дорогоцінного, напівдорогоцінного та декоративного каміння; форм висновків за результатами експертизи дорогоцінного, напівдорогоцінного та декоративного каміння; форми «Свідоцтва», а також «Положення про акредитацію експертів-гемологів дорогоцінного, напівдорогоцінного та декоративного каміння»: затв. наказом Міністерства фінансів України № 19. (1997). Узято з <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0072-97#Text>.

Світові ціни на бурштин падають. Українські нелегальні копачі роз'їхалися по будівництвах (ІНФОГРАФІКА). (2019). *Texty.org.ua*. Узято з https://texty.org.ua/fragments/95784/Svitovi_ciny_na_burshtyn_padajut_Ukrajinski_nelegalni-95784/.

Укрінформ. (2021). СБУ накрыла канал контрабанди: вилучили 1,3 тонни бурштину та 170 кіло «ювелірки». Узято з <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3215953-sbu-nakrila-kanal-kontrabandi-vilucili-13-tonni-burstinu-ta-170-kilo-uvelirki.html>.

Wang, Y., Li, Y., Liu, Fe., Liu, Fa., & Chen, Q. (2019). Characteristics of Hydrothermally Treated Beeswax Amber. *Gems & Gemology*, 55 (3), 370–387.

Стаття надійшла до редакції 22.09.2021

P. Baranov, DSc (Geological Sciences), Professor,
Forensic Expert of Commodity,
Gemological Research Department, Commodity,
Gemological, Economic, Construction,
Land Research and Evaluation Activities Laboratory,
Dnipro Scientific Research Forensic Center, MIA of Ukraine,
Dnipro, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5335-4281>

email: pn2dsbaranov@gmail.com

R. Kirin, DSc (Law), Associate Professor,
Leading Researcher,

V. K. Mamutov Institute of Economic
and Legal Research of the NAS of Ukraine, Kyiv, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0089-4086>

email: kirinrs62@gmail.com

V. Korotaiev, PhD (Law), Associate Professor,
Head,

Dnipro Scientific Research Forensic Center,
MIA of Ukraine, Dnipro, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0269-0389>

email: exp-walter@ukr.net

S. Shevchenko, PhD (Geological Sciences), Associate Professor,
Head of Foreign and Structural Geology Department,
National Technical University «Dnipro Polytechnic»,
Dnipro, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3994-1927>

email: shevchenko.s.v@nmu.one

LEGAL PRINCIPLES OF EXPERT PROVISION FOR VALUE FORMATION OF INDIVIDUAL AMBER SAMPLES

The purpose of the article is to carry out a comprehensive analysis of the current regulatory framework and identify gaps in the legislation in the context of improving gemmological and consumer value assessment of individual amber samples, to formulate appropriate recommendations. **Methodology.** The reliability of the obtained results and conclusions is ensured by the use of a set of general scientific and special research methods. In particular, with the help of the dialectical method as a general method of cognition, the object composition of samples of organogenic origin in raw materials, untreated and processed form for different types and methods of expert research has been singled out. Due to the application of methods of systematic and comparative analysis, formal logic, analogy, generalization and classification in the context of the formation of the value of individual samples of amber modern problems of regulatory support of this area of relations are shown; features of modern expert evaluation systems are revealed. **Scientific novelty.** The classification of objects of gemmological and commodity forensic examinations, presented by general, generic and direct levels, is developed. Gaps in the current legislation in the field of valuation of individual amber samples are revealed, their elimination on the basis of the author's method of gemmological and consumer indicators is offered. **Conclusions.** In the context of the outlined issues, it is proved that the legal support of amber valuation needs significant improvement: first of all, coordination of positions of subjects of independent and forensic gemmological examination, which due to ambiguity of legal basis use different methods and techniques which affects the expert opinions (results). It is also time to interpret and systematically apply, given the intersectoral links, terms (such as: «value of amber»; «market prices for precious stones»; «valuation of objects of examination at regulatory price indicators»; «invoice cost»; «estimated cost»; «estimated value»; «commercial value»). In addition, the terminology needs to be standardized in accordance with modern norms of the Ukrainian language. The peculiarities of modern systems for expert evaluation of amber samples value are revealed. Recommendations are formulated for improving the legal basis of expert support for the formation of the value of individual amber samples in the field of general expert evaluation, evaluation of rare and unique samples, classification of groups of samples in evaluation methods.

Keywords: regulatory support; expert assessment of the cost; amber samples; gemological examination; methodology for determining the cost; object of expert research.

П. Н. Баранов, доктор геологических наук, профессор,
судебный эксперт отдела товароведческих и геммологических исследований
лаборатории товароведческих, геммологических, экономических,
строительных, земельных исследований и оценочной деятельности,
Днепропетровский научно-исследовательский
экспертно-криминалистический центр МВД Украины, г. Днепр
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5335-4281>
email: pn2dsbaranov@gmail.com

Р. С. Кирич, доктор юридических наук, доцент,
ведущий научный сотрудник,
ГУ «Институт экономико-правовых
исследований имени В.К. Макутова НАН Украины», г. Киев
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0089-4086>
email: kirinrs62@gmail.com

В. М. Коротаев, кандидат юридических наук, доцент,
директор,
Днепропетровский научно-исследовательский
экспертно-криминалистический
центр МВД Украины, г. Днепр
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0269-0389>
email: exp-walter@ukr.net

С. В. Шевченко, кандидат геологических наук, доцент,
заведующий кафедрой общей и структурной геологии,
НТУ «Днепропетровская политехника», г. Днепр
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3994-1927>
email: shevchenko.s.v@nmu.one

ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ ЭКСПЕРТНОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ ФОРМИРОВАНИЯ СТОИМОСТИ ИНДИВИДУАЛЬНЫХ ОБРАЗЦОВ ЯНТАРЯ

Цель статьи – осуществить комплексный анализ действующей нормативно-правовой базы и выявить пробелы в законодательстве в контексте совершенствования геммолого-потребительской оценки стоимости индивидуальных образцов янтаря, сформулировать соответствующие рекомендации. **Методология.** Достоверность полученных результатов и выводов обеспечена использованием комплекса общенаучных и специальных методов исследования. В частности, с помощью диалектического метода как всеобщего метода познания выделены объектный состав образцов органического происхождения в сырье, необработанном и обработанном виде для различных видов и методов экспертных исследований, благодаря применению методов системного и сравнительного анализа, формальной логики, аналогии, обобщения и классификации в контексте формирования стоимости индивидуальных образцов янтаря раскрыты современные проблемы нормативно-правового обеспечения этой сферы отношений, выявлены особенности современных систем экспертного оценивания. **Научная новизна.** Разработана классификация объектов геммологической и товароведческой судебных экспертиз, представленная общим, родовым и непосредственным уровнями. Выявлены пробелы в действующем законодательстве в сфере оценки стоимости индивидуальных образцов янтаря, предложено их устранение на базе авторского метода геммолого-потребительских индикаторов. **Выводы.** В контексте очерченной проблематики засвидетельствовано, что нормативно-правовое обеспечение стоимостного оценивания янтаря требует существенного совершенствования: прежде всего согласования позиций субъектов независимой и судебной геммологической экспертизы, которые из-за неоднозначности правовой базы используют различные методы и методики их проведения относительно одинаковых объектов геммологической экспертизы, что сказывается на экспертных выводах (результатах). Актуальны также вопросы толкования и системного применения, несмотря на межотраслевые связи, терминов (как-то: «стоимость янтаря»; «рыночные цены на драгоценные камни»; «оценка стоимости объектов экспертизы по нормативным ценами показателями»; «фактурная стоимость»; «прогнозная стоимость»; «оценочная стоимость»; «коммерческая стоимость»). Кроме того, терминология требует упорядочения в соответствии с современными нормами украинского языка. Выявлены особенности современных систем экспертного оценивания стоимости образцов янтаря. Разработаны рекомендации по совершенствованию правовых основ экспертного обеспечения формирования стоимости индивидуальных образцов янтаря в сфере общего экспертного оценивания, оценивания редких и уникальных образцов, классификации групп образцов в методиках оценки.

Ключевые слова: нормативно-правовое обеспечение; экспертная оценка стоимости; образцы янтаря; геммологическая экспертиза; методика определения стоимости; объект экспертного исследования.

Ю. Ю. Нізовцев, кандидат юридичних наук,
 провідний науковий співробітник
 науково-дослідної лабораторії
 Центру судових і спеціальних експертиз,
 Український науково-дослідний інститут
 спеціальної техніки та судових експертиз
 Служби безпеки України, м. Київ
 ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7641-6403>
 email: nizovtsev.yurii@gmail.com

О. С. Омелян, аспірант,
 Національна академія
 Служби безпеки України, м. Київ
 ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4495-7835>
 email: omelan_ssu@ukr.net

ЩОДО ПІДГОТОВКИ ТА ПРИЗНАЧЕННЯ СУДОВИХ ЕКСПЕРТИЗ У МЕЖАХ РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ КІБЕРАТАКАМИ

Мета статті – науково обґрунтувати теоретичні засади підготовки та призначення судових експертиз у межах розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із кібератаками, сформулювати відповідні науково-прикладні рекомендації. **Методологія.** Достовірність отриманих результатів і висновків забезпечено сукупністю методів загальнонаукового і конкретно-наукового рівнів. Зокрема, основним є загальний діалектичний метод наукового пізнання явищ, процесів та об'єктів, а також моделювання та прогнозування, формально-логічний, системно-структурний методи. **Наукова новизна.** Уточнено перелік запитань, які можуть бути поставлені на вирішення судової експертизи в разі втручання у роботу інформаційно-телекомунікаційних систем шляхом віддалених атак на відмову в обслуговуванні та застосування шкідливих програм. **Висновки.** Констатовано, що до об'єктів дослідження у межах розслідування кіберзлочинів належать носії інформації або їх клони чи бітові образи; дампи оперативної пам'яті; лог-файли; файли-звіти діагностичних утиліт; налаштування логіювання; налаштування діагностичних утиліт; схеми будови автоматизованих систем і мереж; налаштування обладнання та програмного забезпечення; листування електронною поштою; вихідні коди шкідливих програм та самі шкідливі програми, засоби їх розроблення та адміністрування. Виокремлено особливості вилучення об'єктів дослідження у межах розслідування кіберзлочинів, які полягають у тому, що криміналістично значуща інформація вилучається як з атакованих комп'ютерів, так і з комп'ютерів підозрюваних осіб. При цьому слід зважати на те, що зловмисники, як правило, намагаються приховати сліди кібератаки на атакованому комп'ютері, а на власному комп'ютері застосувати заходи «контркриміналістики». Розроблено науково-прикладні рекомендації щодо підготовки та призначення судових експертиз у межах розслідування кіберзлочинів, виявлено перспективні напрями розширення можливостей судової експертизи за грамотного формулювання запитань, які ставляться для її вирішення.

Ключові слова: судова експертиза; комп'ютерно-технічна експертиза; телекомунікаційна експертиза; інформаційна безпека; кіберзагроза; кіберзлочин; кібератака; кіберінцидент; шкідливі програмні засоби; лог-файл.

Вступ

У реаліях сьогодення забезпечення кібербезпеки постало чи не найважливішим завданням держави. Адже найбільшу небезпеку автоматизованим системам становлять не «звичайні» злочинці, а спецслужби (переважно недемократичних країн), які нерідко вчиняють кібершпигунство (Diorditsa, 2020) і кібертеракти. Крім того, кібератаки можуть бути складовою підривних інформаційно-психологічних операцій, типовий приклад яких так звана «картинка Яроша» (Zhora, 2017).

Протидія кібератакам передбачає не лише ефективний захист і швидке реагування на кіберзагрози. Важливим елементом протидії є розслідування кіберінцидентів, що в разі вчинення кіберзлочинів здійснюють уповноважені правоохоронні органи та, за наявності підстав, спецслужби.

Призначення судових експертиз – важливий етап у розслідуванні майже будь-якого кримінального правопорушення. Актуальність проведення експертизи значно підвищується, коли розслідуються «наукоємні», «високоінтелектуальні» та «високотехнологічні» злочини. Для виявлення

слідів таких злочинів, їх фіксації та дослідження, дальшого відтворення всіх етапів вчинення протиправних діянь замало суто юридичних, необхідні й спеціальні знання. Така закономірність цілком стосується розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із кібератаками, для вчинення яких потрібні досить глибокі знання у сфері сучасних інформаційних технологій. І, відповідно, розслідування таких кримінальних правопорушень важко уявити без призначення комп'ютерно-технічної та/або телекомунікаційної експертизи. Водночас вислів, що правильно сформульоване запитання – це вже половина відповіді, доречний, як ніде, коли призначаються судові експертизи, що відбивається на ефективності процесу доказування. Як засвідчує практика, ініціатор, який призначив експертизу, незрідка ставить запитання некоректно, при цьому, трапляється, не зважаючи на те, що проведення експертизи для з'ясування питань права не допускається (*Kriminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrain, 2012, st. 242, ch. 1*), чи копіює до постанови про призначення експертизи всі запитання з довідника, методичних рекомендацій (*Naukovo-metodychni rekomendatsii, 1998*) або відповідної відомчої інструкції (*Instruktsiia pro pryznachennia ta provedennia sudovykh ekspertyz, 2015*). У кращому разі значна кількість запитань уповільнить роботу експерта, у гіршому – питання не вирішуватимуться, оскільки відповідь на них виходить за межі компетенції експерта. Певні проблеми мають місце і з підготовкою матеріалів для експертизи.

Отже, підготовка та призначення судових експертиз під час розслідування кіберзлочинів постають актуальними об'єктами наукового дослідження з метою вироблення науково обґрунтованих рекомендацій щодо їх здійснення.

Проблемні аспекти підготовки та призначення судових експертиз вивчали науковці і практики, серед них В. Г. Гончаренко, А. В. Іщенко, Н. І. Клименко, В. К. Лисиченко, І. В. Пиріг, М. Я. Сегай, Е. Б. Сімакова-Єфремян, М. Г. Щербаківський, призначення експертиз саме під час розслідування кіберзлочинів досліджували, зокрема, С. М. Бобрицький, В. А. Коршенко, Б. Д. Леонов, Д. В. Пашнев, В. С. Сєрьогін, та ін. Плідно працюють у цьому напрямі й зарубіжні колеги (Karafili, Cristani, & Viganò, 2018; Karafili, Wang, Kakas, & Lupu, 2018; Karafili, Wang, & Lupu, 2020; Torabi, Bou-Harb, Assi, & Debbabi, 2020; Horsman, 2021; Torabi, Dib, Bou-Harb, Assi, & Debbabi, 2021; Shrivastava, Gupta, & Sharma, 2021).

Вітчизняні науковці останнім часом порушують такі питання: особливості експертного експерименту під час проведення судових комп'ютерно-технічних експертиз (Polishchuk, 2018); основи

методики розслідування кримінальних правопорушень, вчинених у кіберпросторі (Samoilenko, 2020); особливості проведення окремих судових експертиз (Symonenko, 2020); організаційно-тактичні основи призначення експертиз (Kholostenko, & Motruk, 2020); використання спеціальних знань і проблеми призначення судових експертиз (Syvodied, 2021); актуальні питання призначення криміналістичних судових експертиз в Україні (Lazebnyi, & Vozhuk, 2021); сутність і цілі використання судових експертиз у досудовому розслідуванні кримінального провадження (Ortynskiy, 2021).

Проте методологічні підходи щодо призначення судових експертиз під час розслідування кіберзлочинів і досі недостатньо розроблені. На цьому, поділяючи думку інших науковців, наголошує А. А. Русецький, вивчаючи місце судової експертизи в системі протидії кіберзагрозам в Україні (Rusetskiy, 2018). Досить докладно сутність і зміст розслідування кіберінцидентів та кібератак працівниками підрозділів Служби безпеки України розглядає М. В. Кулешов, але не висвітлюючи особливостей призначення судових експертиз (Kuleshov, 2019).

Отже, на часі започаткування науково-прикладних рекомендацій щодо особливостей призначення судових експертиз під час розслідування кіберзлочинів, придатних для застосування безпосередньо у практичній діяльності, що й зумовлює актуальність обраної тематики і визначає напрям наших дальших розвідок.

Мета й завдання дослідження

Мета статті – науково обґрунтувати теоретичні засади підготовки та призначення судових експертиз у межах розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із кібератаками, сформувати відповідні науково-прикладні рекомендації.

Для досягнення цієї мети необхідно вирішити такі завдання:

- визначити об'єкти дослідження у межах розслідування кіберзлочинів;
- розкрити особливості їх вилучення;
- сформувати науково-прикладні рекомендації щодо підготовки та призначення судових експертиз у межах розслідування кіберзлочинів.

Виклад основного матеріалу

Відповідно до законодавства України про судову експертизу «судова експертиза – це дослідження на основі спеціальних знань у галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо об'єктів, явищ і процесів з метою надання висновку з питань, що є або будуть предметом судового розгляду» (st. 1). «Судовими експертами можуть бути особи, які

мають необхідні знання для надання висновку з досліджуваних питань» (st. 10, ch. 1) (*Pro sudovu ekspertizu*, 1994).

Згідно з кримінальним процесуальним законодавством України «експертом у кримінальному провадженні є особа, яка володіє науковими, технічними або іншими спеціальними знаннями, має право відповідно до Закону України «Про судову експертизу» на проведення експертизи і якій доручено провести дослідження об'єктів, явищ і процесів, що містять відомості про обставини вчинення кримінального правопорушення, та дати висновок з питань, які виникають під час кримінального провадження і стосуються сфери її знань» (st. 69, ch. 1). «Експертиза проводиться експертною установою, експертом або експертами, яких залучають сторони кримінального провадження або слідчий суддя за клопотанням сторони захисту у випадках та порядку, передбачених статтею 244 цього Кодексу, якщо для з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження, необхідні спеціальні знання. Не допускається проведення експертизи для з'ясування питань права» (st. 242, ch. 1) (*Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrain*, 2012).

Отже, судового експерта вирізняє наявність спеціальних знань у галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо, яких, власне, і бракує іншим учасникам кримінального провадження. Що більш «високотехнологічне» кримінальне правопорушення, то, зрозуміло, більшою є потреба в призначенні судових експертиз. Комп'ютерні технології наразі характеризуються особливо інтенсивним розвитком, нові технічні рішення постають чи не щодня. Послугуються ними і злочинці, вчиняючи протиправні дії. А втім, для слідчого, так само як і прокурора, слідчого судді, судді, фаховими є правові знання, які він здобув як юрист. Тому, розслідуючи кіберзлочини, потрібна допомога експерта, який володіє технічними знаннями в галузі інформаційних технологій.

Залежно від виконуваних завдань та змістового навантаження виокремимо дві групи експертиз, які умовно можна назвати «спеціальними» (у межах розслідування конкретних кримінальних правопорушень) і «загальними» (звичайні, що призначаються під час розслідування багатьох кримінальних правопорушень).

У межах розслідування кіберзлочинів до «спеціальних» належать такі експертизи, компетенцію яких становлять дослідження механізмів та засобів кібератак і що потребують спеціальних знань у галузі інформаційних технологій, а саме – комп'ютерної техніки й телекомунікацій.

До «загальних» можна віднести всі інші експертизи. Наприклад, дактилоскопічну, об'єктом

дослідження якої, зокрема з метою ідентифікації особи за папілярними лініями рук, є сліди пальців, у нашому випадку – з клавіатури комп'ютера, або портретну експертизу, серед основних завдань якої – ідентифікація особи за відеозаписами, скажімо з камер спостереження певного закладу (чи установи), через мережу якого зловмисник вчиняв кібератаку. Слід зазначити, що залежно від предмета дослідження, наприклад історії листування через месенджери смартфона, до «загальних» можна віднести й комп'ютерно-технічну експертизу, оскільки в цьому разі не вивчаються механізми та засоби кібератаки. Потреба в дослідженні листування через месенджери може постати, коли розслідують крадіжки, корупційні або пов'язані з корупцією правопорушення тощо. Водночас, якщо листування містить опис кібератаки, то це вже компетенція експерта, який у межах «спеціальної» експертизи досліджуватиме механізм атаки.

Розглянемо докладніше «спеціальні» експертизи. Для такого дослідження надають об'єкти, що містять:

сліди підготовки до кібератаки;

сліди реалізованої кібератаки (або окремих її етапів), інформацію про наслідки.

Масштабні кібератаки, серед яких АРТ-атаки (англ. *Advanced Persistent Threat* – постійна загроза підвищеної складності), що становлять різновид складних кібератак із метою отримати несанкціонований доступ до інформаційних систем жертви та забезпечити прихований доступ до неї з метою використання або контролю в майбутньому (Daly, 2009, Nov. 4), зазвичай реалізуються кількома етапами. Кожен із них, зокрема й підготовчий, може бути окремою кібератакою. Сліди таких етапів можна розглядати і як підготовку до кібератаки (у цьому випадку кібератакою вважається фінальний етап), і як окрему кібератаку в низці інших кібератак, що є складовими масштабної кібератаки.

Ще до підготовки до призначення експертизи, як правило, проводять слідчі дії, під час яких вилучають речові докази, що в майбутньому можуть бути надані для дослідження експерту. Так, під час огляду атакованої системи як об'єкти дослідження можуть бути вилучені:

носії інформації або їх клони чи бітові образи;

дампи оперативної пам'яті;

лог-файли служб і додатків;

налаштування логіювання;

файли-звіти діагностичних утиліт;

налаштування роботи діагностичних утиліт;

схеми будови автоматизованих систем, їх

об'єднання у кластери, мережі;

схеми внутрішніх мереж (LAN, Local Area Network) і під'єднання до глобальної мережі (WAN, Wide Area Network);

налаштування мережевого обладнання;
 налаштування програмного забезпечення (системного, серверного, користувацького) автоматизованої системи, зокрема налаштування віддаленого доступу;

листування електронною поштою – насамперед листи з вкладеними файлами (потенційно шкідливими програмними засобами) або зовнішні посилання (потенційні джерела завантаження шкідливих програмних засобів).

Кожна кібератака має свої особливості. Найбільш типові такі.

Носії інформації атакваної системи (їх клони чи бітові образи) можуть бути основними носіями слідів кібератаки. Їх інформаційний вміст становлять, зокрема:

шкідливі програмні засоби, їх залишки та/або сліди функціонування;

нові файли, які з'явилися на носії під час кібератаки (поміщені на носій зловмисником);

сліди чи залишки знищених під час кібератаки файлів;

зашифровані під час кібератаки файли;
 лог-файли, налаштування тощо.

Зазвичай найбільших результатів досягають, коли вилучають бітові образи носіїв інформації. Якщо ці носії відносно невеликого обсягу, на один носій криміналістичної інформації може бути поміщено кілька бітових образів. Переваги методу – оригінальні носії інформації не вилучаються, а автоматизована система, відновившись після кібератаки, може функціонувати далі. Недоліки – створення образів потребує багато часу.

Клонування передбачає побітове копіювання носія інформації на новий або очищений від попередньої інформації інший носій. Інакше під час дослідження може бути виявлена інформація, яка не стосується розслідуваного кримінального правопорушення, а залишилась на носії-реципієнті після його попереднього використання. Переваги методу – дещо більша швидкість порівняно зі створенням образу. Недоліки – необхідність використовувати по одному носію-реципієнту на кожен вихідний носій. Крім того, носій-реципієнт, коли він значно більшого обсягу за вихідний носій, застосовується неоптимально. Приміром, якщо з носія обсягом 100 ГБ зробити клон на носій обсягом 1000 ГБ, буде зайнято тільки 100 ГБ, а решта 900 ГБ залишаться невикористаними. Натомість, якщо в такому самому випадку робити бітові образи, на носії-реципієнті може розміститись дев'ять вихідних носіїв інформації (не десять, оскільки частина інформаційного наповнення диска-реципієнта зайнята службовою інформацією, насамперед файловою системою).

Значно швидшим є вилучення самих вихідних носіїв інформації. Це актуально, якщо час

обмежений, а для функціонування ураженої автоматизованої системи таке вилучення некритичне (скажімо, є запасні носії).

Водночас трапляються серверні рішення, у яких застосовуються дуже специфічні носії інформації та/або контролери носіїв інформації (наприклад, апаратні RAID-контролери), які відсутні в експерта і емуляція яких програмними засобами також неможлива. У такому разі, імовірно, доведеться вилучити всю автоматизовану систему.

Дампи оперативної пам'яті атакваної системи можуть містити шкідливі програмні засоби, які не записуються на носій інформації, а існують лише в оперативній пам'яті – так звані резидентні шкідливі програмні засоби (є й нерезидентні шкідливі програми, які крім оперативної пам'яті також записуються на носій інформації комп'ютера). Для створення дамів оперативної пам'яті можна застосувати спеціалізовані утиліти або можливості самої операційної системи, використовуючи скрипти командного рядка. При цьому варто обирати утиліту якнайменшого розміру, оскільки вона, сама завантажуючись до оперативної пам'яті, може витіснити певні важливі дані. Використання скриптів залежить від конкретної операційної системи.

Лог-файли служб і додатків атакваної системи відбивають особливості функціонування цих служб і додатків у різні моменти часу. Якщо логювання налаштовано правильно, лог-файли відображатимуть усі або більшість змін у нормальній роботі програми, які сталися внаслідок кібератаки. Водночас служби логювання не завжди налаштовані оптимально, а іноді логювання взагалі відключене (докладніше про особливості криміналістичного дослідження лог-файлів, зокрема про те, що інформація з лог-файлів використовується адміністраторами для аналізу подій, виявлення помилок, збоїв, зведення статистичних даних, звітування, відстеження дій підозрілих користувачів, вузлів тощо і що саме за допомогою аналізу логів можна встановити, що відбувається, чи відбулося на комп'ютері або в мережі, див.: Nizovtsev, 2013; 2016, s. 8–16).

Якщо автоматизована система функціонує не в штатному режимі (різко знижується продуктивність роботи, спостерігається певна нестабільність тощо) або є збої у роботі мережі, можуть застосовуватися спеціалізовані **діагностичні утиліти**. Послугуюються ними й коли є підозра щодо збоїв на певному рівні мережевої моделі, що не фіксуються у лог-файлах відповідно до налаштувань системи. Результати роботи цих утиліт можуть бути виведені як на екран, так і в спеціальний файл-звіт. Аналіз файлів-звітів може допомогти локалізувати та діагностувати проблему (Nizovtsev, 2016, s. 8–9).

Лог-файли, якщо вони містять інформацію за значний проміжок часу (тижні, місяці, роки) і про роботу кількох сервісів одночасно, через їх немалий обсяг доцільно копіювати не цілком, а виокремивши фрагмент чи здійснивши вибірку. При цьому в протоколі обов'язково зазначають, якою програмою та за якими параметрами виконувалися ці дії.

З огляду на те, що результати логювання та роботи діагностичних утиліт значною мірою залежать від їх *налаштувань*, актуально також зафіксувати ці налаштування, щоб на них зважати у майбутньому під час судової експертизи.

Схеми будови автоматизованих систем, схеми внутрішніх мереж і під'єднання до глобальної мережі, налаштування мережевого обладнання, налаштування програмного забезпечення автоматизованої системи, зокрема налаштування віддаленого доступу, відображають штатне функціонування автоматизованої системи: взаємодію структурних елементів, мережеву маршрутизацію та фільтрацію, методи автентифікації, механізми захисту тощо. Усі ці дані зазвичай необхідні для подальшого відтворення кібератаки, наприклад під час судової експертизи.

Електронна пошта є одним із типових шляхів проникнення шкідливих програм до комп'ютерних систем. Лист може містити шкідливий програмний засіб або посилання на його завантаження. Саме тому листування електронною поштою також слід вилучити та дослідити, насамперед зосередившись на листах, які містять вкладені файли або посилання на зовнішні ресурси.

Під час обшуку помешкання зловмисників насамперед варто звернути увагу на їх комп'ютерні засоби. Так, на носіях інформації можуть бути виявлені вихідні коди шкідливих програм і засоби їх розроблення, самі шкідливі програми та/або їх складові, засоби керування шкідливими програмними засобами, листування зі співучасниками щодо планування кібератаки, інформація з атакованих комп'ютерів тощо. Водночас слід зважати на те, що зловмисники, маючи поглиблені знання в інформаційних технологіях, можуть використовувати технології так званої «контркриміналістики» або «антикриміналістики», щоб протидіяти криміналістичному дослідженню об'єктів, що здійснюють правоохоронні органи. Наприклад, зловмисники можуть вдатися до шифрування носіїв інформації або зберігати всі критично важливі дані у хмарному сховищі.

Коли призначають судові експертизи, дуже важливо правильно сформулювати запитання експерту (перелік запитань у разі втручання в роботу інформаційно-телекомунікаційних систем шляхом віддалених атак на відмову в обслугову-

ванні та застосування шкідливих програм див.: Nizovtsev, 2016; 2021). Проте, убачається, згаданий перелік потребує, зокрема, доповнення такими орієнтовними запитаннями, які можуть бути поставлені на вирішення судової експертизи:

Чи є ознаки втручання в роботу телекомунікаційної системи? (Науково-методичні рекомендації, 1998, розд. II, hl. 14, р. 14.3), водночас це запитання можна сформулювати й так:

Чи містять надані на дослідження лог-файли (зазначити, які саме) та/чи файли-звіти діагностичних утиліт (зазначити, які саме) ознаки кібератаки? – фактично це базове запитання, оскільки від наявності ознак кібератаки залежить напрям подальшого розслідування. Інакше кажучи: чи став кіберінцидент наслідком кібератаки або його причиною слугував технічний збій? Зрозуміло, що в разі виявлення ознак кібератаки розслідування спрямовуватиметься на встановлення кіберзлочинців. Але й за технічного збою може вбачатися склад кримінального правопорушення, адже він міг статися, якщо системний адміністратор неналежно виконує свої обов'язки, а то й свідомо порушує інструкції чи правила налаштування автоматизованої системи. При цьому слід уточнити, чому в описаному запитанні йдеться саме про ознаки кібератаки, а не про встановлення факту. Як уже згадувалось, причиною кіберінциденту може бути технічний збій. Не завжди є можливість достеменно встановити, що мав місце саме технічний збій, особливо якщо такий збій відбувся не на ураженій системі, а зовні. Наприклад, за певної несправності сторонній комп'ютер може масово надсилати повідомлення на мережевий інтерфейс ураженої системи, скажімо, якщо користувач комп'ютера відвідав інтернет-сторінку на ураженій системі, але потім через «залипання» клавіші F5 браузер комп'ютера почав нескінченно оновлювати інтернет-сторінку, здійснюючи фактично віддалену атаку на відмову в обслуговуванні. Звичайно, це може бути також і наслідком свідомих дій користувача – достатньо затиснути клавішу F5 якимось предметом. Технічно в обох випадках відбувається те саме. Але в першому це – технічний збій, без будь-якого умислу користувача. А в другому – умисні протиправні дії користувача. При цьому в лог-файлах ураженої автоматизованої системи не відображається причина натискання клавіші F5 на комп'ютері користувача, фіксується лише інформація про численні запити певної інтернет-сторінки з певного комп'ютера. Саме тому йдеться лише про ознаки кібератаки. Для встановлення факту кібератаки вихідних даних може бути замало. Водночас у певних випадках є можливість встановити саме факт певних подій;

Чи мав місце факт доступу до телекомунікаційної системи та в якій спосіб? (*Науково-методичні рекомендації*, 1998, розд. II, hl. 14, p. 14.3) – у цьому разі йдеться про віддалене керування ураженою автоматизованою системою. Таке керування можливе за допомогою штатних засобів операційної системи, як-от: RDP для операційних систем MS Windows (англ. *Remote Desktop Protocol* – протокол віддаленого робочого стола) або SSH для Unix/Linux-подібних операційних систем (англ. *Secure Shell* – «безпечна оболонка»). Крім того, нерідко для віддаленого адміністрування використовують додатки сторонніх розробників: TeamViewer, Radmin, Ammyu Admin тощо. Зловмисники можуть отримати облікові дані для віддаленого доступу за допомогою зазначених вище програмних засобів (наприклад, підбираючи пароль). У такому разі система логювання (за умови її активації та коректного налаштування) зафіксує вхід під певним обліковим записом у той час, коли справжній користувач до системи не входив. Разом із тим для проникнення до автоматизованих систем зловмисники часто використовують спеціально розроблені шкідливі програмні засоби – так звані бекдори (від англ. *back door* – чорний хід). Коли їх застосовують кіберзлочинці, встановити факт доступу до системи, зокрема час доступу та виконаних дій, не завжди можливо;

Чи мав місце факт передачі (отримання) інформації в телекомунікаційній системі та в якій спосіб? (*Науково-методичні рекомендації*, 1998, розд. II, hl. 14, p. 14.3) – нерідко кіберзлочинці завантажують на уражену систему додаткові файли (зазвичай для додаткової функціональності, наприклад для віддаленої атаки на відмову в обслуговуванні на іншу систему) або вивантажують певні файли з цієї системи. Інформація про такі дії може залишитись у лог-файлах, наприклад

файлі історії командного рядка Unix/Linux-подібних операційних систем.

Наукова новизна

Уточнено перелік запитань, які можуть бути поставлені на вирішення судової експертизи в разі втручання у роботу інформаційно-телекомунікаційних систем шляхом віддалених атак на відмову в обслуговуванні та застосування шкідливих програм.

Висновки

1. До об'єктів дослідження у межах розслідування кіберзлочинів належать носії інформації або їх клони чи бітові образи; дампи оперативної пам'яті; лог-файли; файли-звіти діагностичних утиліт; налаштування логювання; налаштування діагностичних утиліт; схеми будови автоматизованих систем і мереж; налаштування обладнання та програмного забезпечення; листування електронною поштою; вихідні коди шкідливих програм та самі шкідливі програми, засоби їх розроблення та адміністрування.

2. Особливості вилучення об'єктів дослідження у межах розслідування кіберзлочинів полягають у тому, що криміналістично значуща інформація вилучається як з атакованих комп'ютерів, так і з комп'ютерів підозрюваних осіб. При цьому слід зважати на те, що зловмисники, як правило, намагаються приховати сліди кібератаки на атакованому комп'ютері, а на власному комп'ютері застосувати заходи «контркриміналістики».

3. Розроблено науково-прикладні рекомендації щодо підготовки та призначення судових експертиз у межах розслідування кіберзлочинів, виявлено перспективні напрями розширення можливостей судової експертизи за грамотного формулювання запитань, які ставляться для її вирішення.

References

- Daly, M. K. (2009, Nov. 4). *The Advanced Persistent Threat (or Informationized Force Operations)*. USENIX. Uziato z <https://static.usenix.org/event/lisa09/tech/slides/daly.pdf>.
- Diorditsa, I. V. (2020). Poniattia ta zmist kibershpyhunstva. *Naukovi pratsi Natsionalnoho universytetu «Odeska yurydychna akademiia»*, 26, 49–55 [in Ukrainian].
DOI: <https://doi.org/10.32837/npnuola.v26i0.660>.
- Horsman, G. (2021). Contemporaneous notes for digital forensic examinations. *Forensic Science International: Digital Investigation*, 37, 301173.
DOI: <https://doi.org/10.1016/j.fsidi.2021.301173>.
- Instruktsiia pro pryznachennia ta provedennia sudovykh ekspertyz ta ekspertnykh doslidzhen v systemi Sluzhby bezpeky Ukrainy: zatv. nakazom Tsentralnoho upravlinnia Sluzhby bezpeky Ukrainy № 371. (2015). Uziato z <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0738-15#Text> [in Ukrainian].
- Karafli, E., Cristani, M., & Viganò, L. (2018). A Formal Approach to Analyzing Cyber-Forensics Evidence. In: Lopez, J., Zhou, J., & Soriano, M. (Eds.), *Computer Security. ESORICS 2018. Lecture Notes in Computer Science*, vol. 11098. Springer, Cham.
DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-319-99073-6_14.
- Karafli, E., Wang, L., Kakas, A. C., & Lupu, E. (2018). Helping Forensic Analysts to Attribute Cyber-Attacks: An Argumentation-Based Reasoner. In: Miller T., Oren N., Sakurai Y., Noda I., Savarimuthu B., Cao Son T. (Eds.), *PRIMA 2018*:

- Principles and Practice of Multi-Agent Systems*. PRIMA 2018. Lecture Notes in Computer Science, vol. 11224. Springer, Cham.
DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-030-03098-8_36.
- Karafili, E., Wang, L., & Lupu, E. C. (2020). An argumentation-based reasoner to assist digital investigation and attribution of cyber-attacks. *Forensic Science International: Digital Investigation*, 32, 300925.
DOI: <https://doi.org/10.1016/j.fsidi.2020.300925>.
- Kholostenko, A. V., & Motruk, V. A. (2020). Orhanizatsiino-taktychni osnovy pryznachennia ekspertyz pid chas rozsliduvannia ekonomichnykh zlochniv. *South Ukrainian Law Journal*, 4, 285–289 [in Ukrainian].
DOI: <https://doi.org/10.32850/sulj.2020.4.48>.
- Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrain: Zakon Ukrainy № 4651-VI. (2012). Uziato z <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#n1191> [in Ukrainian].
- Kuleshov, M. V. (2019). Sutnist ta zmist rozsliduvannia kiberintsydentiv ta kiberatak pidrozdilamy SB Ukrainy. *Informatsiia i pravo*, 2 (29), 115–122. Uziato z http://nbuv.gov.ua/UJRN/Infpr_2019_2_15 [in Ukrainian].
- Lazebnyi, A. M., & Bozhuk, I. I. (2021). Aktualni pytannia pryznachennia kryminalistychnykh sudovykh ekspertyz v Ukraini. *Aktualni problemy prava: teoriia i praktyka*, 1 (41), 68–76 [in Ukrainian].
DOI: <https://doi.org/10.33216/2218-5461-2021-41-1-68-76>.
- Naukovo-metodychni rekomendatsii z pytan pidhotovky ta pryznachennia sudovykh ekspertyz ta ekspertnykh doslidzhen: zatv. nakazom Ministerstva yustytysii Ukrainy № 53/5. (1998). Uziato z <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text>.
- Nizovtsev, Yu. Yu. (2013). Kryminalistychno doslidzhennia avtomatyzovanykh system, shcho piddavalysia viddalenii atatsi na vidmovu v obsluhovuvanni: loh-faily servisiv ta faily-zvity diahnostychnykh utylit yak bezposeredni obiekty doslidzhennia. *Krymynalytyka y sudebnaia ekspertyz*, 58, ch. 2, 452–455 [in Ukrainian].
- Nizovtsev, Yu. Yu. (2016). *Sudovo-ekspertne doslidzhennia oznak vtruchannia v robotu informatsiino-telekomunikatsiinykh system shliakhom viddalenykh atak na vidmovu v obsluhovuvanni: metod. rek.* Kyiv: ArtEk. 118 s. [in Ukrainian].
- Nizovtsev, Yu. Yu. (2021). *Poshuk ta doslidzhennia shkidlyvykh prohramnykh zasobiv: metod. rek.* Kyiv: ISTE SBU. 192 s. [in Ukrainian].
- Ortynskyi, V. (2021). Sutnist ta tsili vykorystannia sudovykh ekspertyz u dosudovomu rozsliduvanni kryminalnoho provadzhenia [The essence and purposes of the use of forensic examinations in the pre-trial investigation of criminal proceedings]. *Visnik Nacionalnogo universitetu «Lvivska politehnika»*. Seria: Uridicni nauki, 8 (29), 1–9 [in Ukrainian].
DOI: <https://doi.org/10.23939/law2021.29.001>.
- Polishchuk, V. A. (2018). Osoblyvosti ekspertnoho eksperymentu pid chas provedennia sudovykh kompiuterno-tekhnichnykh ekspertyz. *Kryminalistychnyi visnyk*, 2 (30), 116–121 [in Ukrainian].
DOI: <https://doi.org/10.37025/1992-4437/2018-30-2-116>.
- Pro sudovu ekspertyzu: Zakon Ukrainy № 4038-XII. (1994). Uziato z <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text> [in Ukrainian].
- Rusetskyi, A. A. (2018). Mistse sudovykh ekspertyz u systemi protydii kiberzahrozam u sferi informatsiinoi bezpeky Ukrainy. *Teoriia ta praktyka sudovoi ekspertyz i kryminalistyky*, 18, 263–271 [in Ukrainian].
DOI: <https://doi.org/10.32353/khrife.2018.29>.
- Samoilenko, O. A. (2020). *Osnovy metodyky rozsliduvannia zlochniv, vchynenykh u kiberprostorii: monohrafiia* (za zah. red. A. F. Volobuieva). Odesa: TES. 372 s. [in Ukrainian].
DOI: <https://doi.org/10.32837/11300.13264>.
- Shrivastava, G., Gupta, D., & Sharma, K. (2021). *Cyber Crime and Forensic Computing: Modern Principles, Practices, and Algorithms*. Berlin, Boston: De Gruyter.
DOI: <https://doi.org/10.1515/9783110677478>.
- Symonenko, N. (2020). Osoblyvosti provedennia okremykh sudovykh ekspertyz pid chas rozsliduvannia zlochniv mynulyykh rokiv. *Visnyk Penitentsiarnoi asotsiatsii Ukrainy*, 1, 107–115 [in Ukrainian].
DOI: <https://doi.org/10.34015/2523-4552.2020.1.11>.
- Syvodied, I. S. (2021). Vykorystannia spetsialnykh znan i problemy pryznachennia sudovykh ekspertyz pid chas rozsliduvannia umysnykh ubyvstv viiskovosluzhbovtziv pid chas provedennia boiovykh dii. *Znannia yevropeiskoho prava*, 4, 176–180 [in Ukrainian].
DOI: <https://doi.org/10.32837/chern.v0i4.152>.
- Torabi, S., Bou-Harb, E., Assi, C., & Debbabi, M. (2020). A Scalable Platform for Enabling the Forensic Investigation of Exploited IoT Devices and Their Generated Unsolicited Activities. *Forensic Science International: Digital Investigation*, 32, Supplement, 300922.
DOI: <https://doi.org/10.1016/j.fsidi.2020.300922>.
- Torabi, S., Dib, M., Bou-Harb, E., Assi, C., & Debbabi, M. (2021). A Strings-Based Similarity Analysis Approach for Characterizing IoT Malware and Inferring Their Underlying Relationships. *IEEE Networking Letters*, 3 (3), 161–165.
DOI: 10.1109/LNET.2021.3076600.
- Zhora, V. (2017). Ukrainska hrupa informatsiinoi bezpeky: Kibernastup ne ye nashoiu metoiu, khocha tekhnichno my na noho zdadni. *Interviu z Ukrainy*. Uziato z <https://rozmova.wordpress.com/2017/06/28/viktor-zhora/#more-20914> [in Ukrainian].

Список використаних джерел

- Daly, M. K. (2009, Nov. 4). *The Advanced Persistent Threat (or Informationized Force Operations)*. USENIX. Retrieved from <https://static.usenix.org/event/lisa09/tech/slides/daly.pdf>.
- Дюрдіца, І. В. (2020). Поняття та зміст кібершпигунства. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*, 26, 49–55.
DOI: <https://doi.org/10.32837/npnuola.v26i0.660>.
- Horsman, G. (2021). Contemporaneous notes for digital forensic examinations. *Forensic Science International: Digital Investigation*, 37, 301173.
DOI: <https://doi.org/10.1016/j.fsidi.2021.301173>.
- Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень в системі Служби безпеки України: затв. наказом Центрального управління Служби безпеки України № 371. (2015). Узято з <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0738-15#Text>.
- Karafli, E., Cristani, M., & Viganò, L. (2018). A Formal Approach to Analyzing Cyber-Forensics Evidence. In: Lopez, J., Zhou, J., & Soriano, M. (Eds.), *Computer Security*. ESORICS 2018. Lecture Notes in Computer Science, vol. 11098. Springer, Cham.
DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-319-99073-6_14.
- Karafli, E., Wang, L., Kakas, A. C., & Lupu, E. (2018). Helping Forensic Analysts to Attribute Cyber-Attacks: An Argumentation-Based Reasoner. In: Miller T., Oren N., Sakurai Y., Noda I., Savarimuthu B., Cao Son T. (Eds.), *PRIMA 2018: Principles and Practice of Multi-Agent Systems*. PRIMA 2018. Lecture Notes in Computer Science, vol. 11224. Springer, Cham.
DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-030-03098-8_36.
- Karafli, E., Wang, L., & Lupu, E. C. (2020). An argumentation-based reasoner to assist digital investigation and attribution of cyber-attacks. *Forensic Science International: Digital Investigation*, 32, 300925.
DOI: <https://doi.org/10.1016/j.fsidi.2020.300925>.
- Холостенко, А. В., & Мотрук, В. А. (2020). Організаційно-тактичні основи призначення експертиз під час розслідування економічних злочинів. *South Ukrainian Law Journal*, 4, 285–289.
DOI: <https://doi.org/10.32850/sulj.2020.4.48>.
- Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України № 4651-VI. (2012). Узято з <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#n1191>.
- Кулешов, М. В. (2019). Сутність та зміст розслідування кіберінцидентів та кібератак підрозділами СБ України. *Інформація і право*, 2 (29), 115–122. Узято з http://nbuv.gov.ua/UJRN/Infpr_2019_2_15.
- Лазебний, А. М., & Божук, І. І. (2021). Актуальні питання призначення криміналістичних судових експертиз в Україні. *Актуальні проблеми права: теорія і практика*, 1 (41), 68–76.
DOI: <https://doi.org/10.33216/2218-5461-2021-41-1-68-76>.
- Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень: затв. наказом Міністерства юстиції України № 53/5. (1998). Узято з <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text>.
- Нізовцев, Ю. Ю. (2013). Криміналістичне дослідження автоматизованих систем, що піддавалися віддаленій атаці на відмову в обслуговуванні: лог-файли сервісів та файли-звіти діагностичних утиліт як безпосередні об'єкти дослідження. *Криміналістика и судебная экспертиза*, 58, ч. 2, 452–455.
- Нізовцев, Ю. Ю. (2016). *Судово-експертне дослідження ознак втручання в роботу інформаційно-телекомунікаційних систем шляхом віддалених атак на відмову в обслуговуванні: метод. рек.* Київ: АртЕк. 118 с.
- Нізовцев, Ю. Ю. (2021). *Пошук та дослідження шкідливих програмних засобів: метод. рек.* Київ: ІСТЕ СБУ. 192 с.
- Ортинський, В. (2021). Сутність та цілі використання судових експертиз у досудовому розслідуванні кримінального провадження [The essence and purposes of the use of forensic examinations in the pre-trial investigation of criminal proceedings]. *Visnik Nacional'nogo universitetu «Lvivska politehnika»*. Seria: Uridicni nauki, 8 (29), 1–9.
DOI: <https://doi.org/10.23939/law2021.29.001>.
- Поліщук, В. А. (2018). Особливості експертного експерименту під час проведення судових комп'ютерно-технічних експертиз. *Криміналістичний вісник*, 2 (30), 116–121.
DOI: <https://doi.org/10.37025/1992-4437/2018-30-2-116>.
- Про судову експертизу: Закон України № 4038-XII. (1994). Узято з <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text>.
- Русецький, А. А. (2018). Місце судових експертиз у системі протидії кіберзагрозам у сфері інформаційної безпеки України. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*, 18, 263–271.
DOI: <https://doi.org/10.32353/khrife.2018.29>.
- Самойленко, О. А. (2020). *Основи методики розслідування злочинів, вчинених у кіберпросторі*: монографія (за заг. ред. А. Ф. Волобуєва). Одеса: ТЕС. 372 с.
DOI: <https://doi.org/10.32837/11300.13264>.
- Shrivastava, G., Gupta, D., & Sharma, K. (2021). *Cyber Crime and Forensic Computing: Modern Principles, Practices, and Algorithms*. Berlin, Boston: De Gruyter.
DOI: <https://doi.org/10.1515/9783110677478>.
- Симоненко, Н. (2020). Особливості проведення окремих судових експертиз під час розслідування злочинів

минулих років. *Вісник Пенітенціарної асоціації України*, 1, 107–115.

DOI: <https://doi.org/10.34015/2523-4552.2020.1.11>.

Сиводєд, І. С. (2021). Використання спеціальних знань і проблеми призначення судових експертиз під час розслідування умисних убивств військовослужбовців під час проведення бойових дій. *Знання європейського права*, 4, 176–180.

DOI: <https://doi.org/10.32837/chern.v0i4.152>.

Torabi, S., Bou-Harb, E., Assi, C., & Debbabi, M. (2020). A Scalable Platform for Enabling the Forensic Investigation of Exploited IoT Devices and Their Generated Unsolicited Activities. *Forensic Science International: Digital Investigation*, 32, Supplement, 300922.

DOI: <https://doi.org/10.1016/j.fsidi.2020.300922>.

Torabi, S., Dib, M., Bou-Harb, E., Assi, C., & Debbabi, M. (2021). A Strings-Based Similarity Analysis Approach for Characterizing IoT Malware and Inferring Their Underlying Relationships. *IEEE Networking Letters*, 3 (3), 161–165.

DOI: 10.1109/LNET.2021.3076600.

Жора, В. (2017). Українська група інформаційної безпеки: Кібернаступ не є нашою метою, хоча технічно ми на нього здатні. *Інтерв'ю з України*. Узято з <https://rozмова.wordpress.com/2017/06/28/viktor-zhora/#more-20914>.

Стаття надійшла до редакції 11.10.2021

Yu. Nizovtsev, PhD (Law),

Leading Researcher of the Research Laboratory
of the Center for Forensic and Special Expertise,

Ukrainian Scientific and Research Institute

of Special Equipment and Forensic Expertise

of the Security Service of Ukraine, Kyiv, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7641-6403>

email: nizovtsev.yurii@gmail.com

O. Omelian, Postgraduate Student,

National Academy of the Security

Service of Ukraine, Kyiv, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4495-7835>

email: omelan_ssu@ukr.net

ON THE PREPARATION AND APPOINTMENT OF FORENSIC EXPERTISE WITHIN THE INVESTIGATION OF CRIMINAL OFFENSES RELATED TO CYBERATTACKS

The purpose of the article is to scientifically substantiate the theoretical principles of preparation and appointment of forensic expertise within the investigation of criminal offenses related to cyberattacks, to form appropriate scientific and applied recommendations. *Methodology*. The reliability of the obtained results and conclusions are ensured by a set of methods of general scientific and specific scientific levels. In particular, the main is the general dialectical method of scientific knowledge of phenomena, processes and objects, as well as modeling and forecasting, formal-logical, system-structural methods. *Scientific novelty*. The list of questions that can be put to a forensic expertise in case of interference in the work of information and telecommunications systems through remote attacks on denial of service and the use of malicious software has been clarified. *Conclusions*. It was stated that the objects of research in the investigation of cybercrime include media or their clones or bit images; RAM dumps; log files; diagnostic utility report files; login settings; setting up diagnostic utilities; schemes of structure of automated systems and networks; hardware and software settings; email correspondence; source code of malicious programs and the most malicious programs, means of their development and administration. The peculiarities of the seizure of research objects within the framework of the investigation of cybercrimes, which consist in the fact that forensically significant information is seized both from the computers under attack and from the computers of the suspects, are highlighted. It should be borne in mind that cybercriminals, as a rule, try to hide the traces of a cyberattack on the attacked computer, and take «countercriminalistic» measures on their own computer. Scientific and applied recommendations for the preparation and appointment of forensic expertise in the framework of investigating cybercrimes have been developed, promising directions for expanding the possibilities of forensic expertise have been identified with a competent formulation of the questions that are posed for its solution.

Keywords: forensic expertise; computer and technical expertise; telecommunication expertise; informational security; cyber threat; cybercrime; cyberattack; cyber incident; malicious software; log file.

Ю. Ю. Низовцев, кандидат юридических наук,
ведущий научный сотрудник научно-
исследовательской лаборатории
Центра судебных и специальных экспертиз,
Украинский научно-исследовательский институт
специальной техники и судебных экспертиз
Службы безопасности Украины, г. Киев
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7641-6403>
email: nizovtsev.yurii@gmail.com

А. С. Омелян, аспирант,
Национальная академия
Службы безопасности Украины, г. Киев
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4495-7835>
email: omelan_ssu@ukr.net

О ПОДГОТОВКЕ И НАЗНАЧЕНИИ СУДЕБНЫХ ЭКСПЕРТИЗ В РАМКАХ РАССЛЕДОВАНИЯ КРИМИНАЛЬНЫХ ПРАВОНАРУШЕНИЙ, СВЯЗАННЫХ С КИБЕРАТАКАМИ

Цель статьи – научно обосновать теоретические основы подготовки и назначения судебных экспертиз в рамках расследования криминальных правонарушений, связанных с кибератаками, сформировать соответствующие научно-прикладные рекомендации. **Методология.** Достоверность полученных результатов и выводов обеспечены совокупностью методов общенаучного и конкретно-научного уровней. В частности, основным является общий диалектический метод научного познания явлений, процессов и объектов, а также моделирование и прогнозирование, формально-логический, системно-структурный методы. **Научная новизна.** Уточнен перечень вопросов, которые могут быть поставлены на решение судебной экспертизы в случае вмешательства в работу информационно-телекоммуникационных систем путем удаленных атак на отказ в обслуживании и применения вредоносных программ. **Выводы.** Констатировано, что к объектам исследования в рамках расследования киберпреступлений принадлежат носители информации или их клоны или битовые образы; дампы оперативной памяти; лог-файлы; файлы-отчеты диагностических утилит; настройки логирования; настройки диагностических утилит; схемы построения автоматизированных систем и сетей; настройки оборудования и программного обеспечения; переписка электронной почтой; исходные коды вредоносных программ и сами вредоносные программы, средства их разработки и администрирования. Выделены особенности изъятия объектов исследования в рамках расследования киберпреступлений, которые состоят в том, что криминалистически значимая информация изымается как из атакованных компьютеров, так и из компьютеров подозреваемых лиц. При этом следует учитывать, что злоумышленники, как правило, пытаются скрыть следы кибератаки на атакованном компьютере, а на своем компьютере применить средства «контркриминалистики». Разработаны научно-прикладные рекомендации о подготовке и назначении судебных экспертиз в рамках расследования киберпреступлений, выявлены перспективные направления расширения возможностей судебной экспертизы при грамотном формулировании вопросов, которые ставятся на ее решение.

Ключевые слова: судебная экспертиза; компьютерно-техническая экспертиза; телекоммуникационная экспертиза; информационная безопасность; киберугроза; киберпреступление; кибератака; киберинцидент; вредоносные программные средства; лог-файл.

ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ РЕЧОВИХ ДОКАЗІВ THE ISSUES OF PHYSICAL EVIDENCE RESEARCH

УДК 343.851

DOI: 10.37025/1992-4437/2021-36-2-69

О. В. Ковальова, кандидат юридичних наук,
завідувач кафедри оперативно-розшукової
діяльності та інформаційної безпеки факультету № 1,
Донецький державний університет внутрішніх справ,
м. Маріуполь, Донецька обл.

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4555-0172>

С. П. Пекарський, кандидат юридичних наук,
доцент кафедри оперативно-розшукової
діяльності та інформаційної безпеки факультету № 1,
Донецький державний університет внутрішніх справ,
м. Маріуполь, Донецька обл.

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0538-0391>

ВИЯВЛЕННЯ ТА РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ ПРОТИ МОРАЛЬНОСТІ: ПОШУКОВІ ЗАХОДИ ТА ЕКСПЕРТНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Мета статті – визначити особливості пошукових заходів, здійснюваних під час виявлення кримінальних правопорушень проти моральності, та експертного забезпечення їх розслідування у межах взаємодії відповідних підрозділів, надати пропозиції щодо вдосконалення такої діяльності. **Методологія.** Для дослідження організаційно-технічних засад, положень і принципів упровадження сучасних засобів комунікації як основний використано діалектичний метод, що дозволило розглянути предмет статті в сукупності та взаємозв'язку його складників. Крім того, поставлені для досягнення мети завдання вирішувалися за допомогою комплексу загальнонаукових і спеціальних методів, у тому числі формально-логічних (аналіз, синтез, дедукція, індукція, аналогія, абстрагування), системно-структурного та порівняльно-правового. **Наукова новизна.** Сформульовано деякі напрями та пропозиції щодо вдосконалення пошукових заходів, здійснюваних під час виявлення кримінальних правопорушень проти моральності, та експертного забезпечення їх розслідування у межах взаємодії відповідних підрозділів, що сприятимуть розв'язанню одного з головних завдань кримінального провадження – забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування кримінальних правопорушень. **Висновки.** Сформульовані пропозиції щодо вдосконалення діяльності відповідних підрозділів передбачають необхідність: розробити, ґрунтуючись на практиці проведення пошукових заходів у кримінальних провадженнях щодо правопорушень проти моральності, законотворчі пропозиції щодо розширення можливостей використання оперативно-розшукових заходів та негласних слідчих дій під час їх розслідування; виокремити, зважаючи на досвід і тенденції протидії кримінальним правопорушенням проти моральності розвинутих країн світу, нові, не ідентифіковані загрози та знайти їм місце у правовому полі України; визначити пріоритетні напрями провадження та розширення переліку видів судових експертиз в експертних установах з огляду на потреби практики розслідування кримінальних правопорушень проти моральності; спрямувати зусилля науковців, судових експертів на розроблення нових і вдосконалення наявних методик дослідження окремих видів об'єктів, зокрема тих, які найчастіше потребують дослідження під час розслідування кримінальних правопорушень проти моральності, зважаючи на потреби практики, статистичні дані та законотворчі новели, що визначають нові види правопорушень досліджуваної категорії. Висловлені пропозиції, убачається, потребують дискусій, проте окремі з них можуть постати частиною відповідних методичних рекомендацій, зважаючи на відсутність або застарілість методик дослідження окремих видів об'єктів, насамперед щодо відносно нових видів правопорушень, зокрема й проти моральності, які законодавець криміналізує, ґрунтуючись на реаліях сьогодення і світовій практиці.

Ключові слова: суспільна мораль; кримінальні правопорушення проти моральності; пошукова діяльність; досудове розслідування; експертне забезпечення; інформаційні технології; спеціальні знання.

Вступ

Українське суспільство на сучасному етапі свого розвитку характеризується значним розповсюдженням інформаційної продукції, у тому числі й забороненої для обігу. Вільний обіг забороненої інформаційної продукції негативно впливає на світосприйняття, руйнує моральні цінності. Так упродовж останніх двадцяти років у суспільстві набули поширення грумінг (Resett, 2021), сексизм (Savigny, 2020), тролінг (Polak, & Trottier, 2020), кібербулінг (Campbell, & Bauman, 2018), смертельні квести серед дітей і молоді (Tolokolnikova, 2018), дитяча порнографія в Інтернеті, сексуальна експлуатація тощо. Кваліфікуючою ознакою цих дій є використання правопорушниками сучасних інформаційних технологій та Інтернету.

Як наголошують науковці, «комплексне і широкомасштабне використання інформаційних технологій на основі персональних комп'ютерів, інформаційно-обчислювальних мереж і комп'ютеризованих комунікаційних систем забезпечило людству вихід на новий етап свого розвитку – етап інформаційного суспільства» (Markov, 2015, s. 108; Chernadchuk, 2021, s. 55), а втім, «на сучасному етапі розвитку людського суспільства важливим стратегічним ресурсом, що потребує охорони, є інформація, яка містить надзвичайно широкий спектр зведень» (Markov, 2015, s. 108; Chernadchuk, 2021, s. 54).

Питання, пов'язані із суспільною мораллю, виявленням і розслідуванням кримінальних правопорушень проти моральності, вивчали науковці і практики, серед них: Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, Ф. Г. Бурчак, В. В. Вітвицька, Т. І. Возна, В. О. Глушков, Л. М. Кривоченко, А. В. Ландіна, В. О. Мальярова, П. С. Матишевський, П. П. Михайленко, В. О. Навроцький, А. Х. Степанюк, Є. Л. Стрельцов, Є. В. Фесенко, Н. С. Юзікова, С. С. Яценко та ін.

У цьому напрямі плідно працюють зарубіжні колеги (in particular, Crowhurst, & Izugbara (Eds.), 2018; Lippman, 2018; Dewey, Mangena, 2018; Brunskell-Evans, 2019). Застосування інформаційних технологій під час вчинення злочинів досліджували О. Ю. Амелін, П. Д. Біленчук, А. С. Білоусов, А. Ф. Волобуєв, В. Д. Гавловський, В. О. Голубєв, М. В. Гуцалюк, М. В. Карчевський, О. І. Котляревський, М. Ю. Літвінов, О. В. Манжай, А. І. Марущак, О. І. Мотлях, І. М. Осика, Л. П. Паламарчук, Д. В. Пашнев, Б. В. Романюк, М. В. Салтевський, С. В. Самойлов, Є. Д. Скулиш, В. В. Топчій, В. Ю. Шепітько, В. М. Шевчук, І. Ф. Хараберюш, В. Г. Хахановський та ін.

Сьогодні вітчизняні фахівці висвітлюють, зокрема, аспекти допиту різних категорій осіб при розслідуванні злочинів проти моральності; особливості підготовчого етапу слідчого експеримен-

ту під час розслідування злочинів проти моральності (Yefimov, 2017a, 2017b); технологічні аспекти використання Інтернету під час розслідування злочинів (Panasiuk, 2017); особливості взаємодії слідчого з іншими підрозділами під час розслідування злочинів, пов'язаних із жорстоким поводженням з тваринами (Demidova, 2018); забезпечення прав підозрюваного під час допиту при розслідуванні злочинів проти моральності (Siroukh, 2018); вивчають родовий об'єкт злочинів проти моральності (Huliakov, 2019); критерії моральності та природності в сучасному правотворенні (Lvova, 2019); питання застосування новітніх технологій для профілактики злочинів (Khrystian, 2019); перспективи використання сучасних засобів фото- та відеозйомки під час розслідування злочинів (Perlin, & Lozova, 2020); застосування технічних засобів під час слідчих (розшукових) дій як елемент психологічного впливу (Sokuran, 2020); особливості криміналістичного забезпечення розслідування кримінальних правопорушень проти моральності (Yefimov, 2020); інформаційного забезпечення експертної діяльності (Pyrih, 2020); аналізують законодавство України та країн Європейського Союзу в контексті відповідальності за вчинення кримінальних правопорушень проти громадського порядку та моральності (Baida, & Rudyka, 2020).

Проте ґрунтовних досліджень питань, пов'язаних із пошуковою діяльністю уповноважених підрозділів і експертним забезпеченням досудового розслідування злочинів у сфері суспільної моралі, наразі бракує, що й зумовлює актуальність обраної тематики і визначає напрями наших розвідок.

Мета й завдання дослідження

Мета статті – визначити особливості пошукових заходів, здійснюваних під час виявлення кримінальних правопорушень проти моральності, та експертного забезпечення їх розслідування у межах взаємодії відповідних підрозділів, надати пропозиції щодо вдосконалення такої діяльності.

Для досягнення цієї мети необхідно вирішити такі завдання:

окреслити правові засади діяльності правоохоронних органів із виявлення кримінальних правопорушень проти моральності та експертного забезпечення їх досудового розслідування;

висвітлити особливості пошукової діяльності уповноважених підрозділів із виявлення кримінальних правопорушень проти моральності та експертного забезпечення їх досудового розслідування;

сформулювати пропозиції щодо вдосконалення пошукових заходів, здійснюваних під час виявлення кримінальних правопорушень проти моральності, та експертного забезпечення їх роз-

слідування у межах взаємодії відповідних підрозділів.

Виклад основного матеріалу

Згідно із законодавством України правові засади захисту моральності в суспільстві становлять Конституція України, Закон України «Про захист суспільної моралі», інші закони та нормативно-правові акти, загальновизнані норми та принципи міжнародного права й міжнародні договори України (st. 3). Під суспільною мораллю законодавець розуміє «систему етичних норм, правил поведінки, що склалися у суспільстві на основі традиційних духовних і культурних цінностей, уявлень про добро, честь, гідність, громадський обов'язок, совість, справедливість» (st. 1, ch. 1). При цьому забороняється виробництво та обіг у будь-якій формі продукції порнографічного характеру, а також виробництво та розповсюдження продукції, яка: пропагує війну, національну та релігійну ворожнечу, зміну шляхом насильства конституційного ладу або територіальної цілісності України; пропагує фашизм та неофашизм; принижує або ображає націю чи особистість за національною ознакою; пропагує бузувірство, блюзнірство, неповагу до національних і релігійних святинь; принижує особистість, є проявом знуцання з приводу фізичних вад (каліцтва), з душевнохворих, літніх людей; пропагує невігластво, неповагу до батьків; пропагує наркоманію, токсикоманію, алкоголізм, тютюнопаління та інші шкідливі звички (st. 2). За порушення законодавства про захист суспільної моралі передбачено цивільно-правову, дисциплінарну, адміністративну чи кримінальну відповідальність (st. 21) (*Pro zakhyst suspilnoi morali*, 2003).

Крім того, обіг інформаційної продукції регламентовано законами: «Про інформацію», «Про кінематографію», «Про рекламу», «Про розповсюдження примірників аудіовізуальних творів, фонограм, відеограм, комп'ютерних програм, баз даних», «Про авторське право і суміжні права», «Про видавничу справу», «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні», «Про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів» тощо. Верховна Рада України ухвалила й спеціальні законодавчі акти, зокрема Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність». Вирішуючи конкретні завдання оперативно-розшукової діяльності (далі – ОРД) та забезпечення кримінального судочинства, спеціально уповноважені підрозділи та їх посадові особи в межах своєї компетенції вживають, у тому числі, пошукових заходів (*Pro operativno-rozshukovu diialnist*, 1992, st. 2). Правовим підґрунтям також слугують закони Укра-

їни «Про Національну поліцію», «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей», «Про протидію торгівлі людьми», Кримінальний та Кримінальний процесуальний кодекси України.

Розглянемо правові засади експертного забезпечення кримінальних проваджень, відкритих за фактом вчинення зазначених кримінальних правопорушень. Сучасні вимоги й умови підвищення якості судово-медичних експертиз, вважають С. П. Дідківська і П. Г. Сагайдак, зумовлюють необхідність застосовувати лабораторні методи дослідження, що забезпечують наукову обґрунтованість й об'єктивність суджень висновків експерта, запобігають суб'єктивізму, який може призвести до неповного та неточного змісту в судово-медичних висновках, а то й до неприхованих помилок (Didkivska, & Sahaidak, 2004, s. 3).

Правові, організаційні і фінансові основи судово-експертної діяльності з метою забезпечення правосуддя України незалежною, кваліфікованою і об'єктивною експертизою, орієнтованою на максимальне використання досягнень науки і техніки, визначає Закон України «Про судову експертизу». Наказом Міністерства юстиції України від 8 жовтня 1998 р. № 53/5 затверджено Інструкцію про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень.

Окремими актами визначено критерії: віднесення продукції до такої, що містить елементи насильства та жорстокості; інформаційної продукції, яка пропагує бузувірство та блюзнірство; оцінювання видавничої продукції, що дозволена до розповсюдження на території України; віднесення продукції до такої, що має порнографічний характер (*Rekomendatsii*, 2013; *Rekomendatsii*, 2014; *Kryterii otsinky vydavnychoi produktsii*, 2017; *Kryterii vidnesennia produktsii*, 2018) тощо. Крім того, окреслено особливості організації взаємодії при досудовому розслідуванні кримінальних правопорушень у сфері використання комп'ютерів, систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку (кіберзлочинів) (*Instruktsiia*, 2017, rozd. XV).

Кримінальним кодексом України визначені підстави притягнення до відповідальності за вчинення кримінальних правопорушень проти моральності, зокрема: наруга над могилою, іншим місцем поховання або над тілом померлого (st. 297); незаконне проведення пошукових робіт на об'єкті археологічної спадщини, знищення, руйнування або пошкодження об'єктів культурної спадщини (st. 298); знищення, пошкодження або приховування документів чи унікальних документів Національного архівного фонду (st. 298¹); жорстоке

поводження з тваринами (st. 299); ввезення, виготовлення або розповсюдження творів, що пропагують культ насильства і жорстокості, расову, національну чи релігійну нетерпимість і дискримінацію (st. 300); ввезення, виготовлення, збут і розповсюдження порнографічних предметів (st. 301); створення або утримання місць розпусти і звідництва (st. 302); сутенерство або втягнення особи у заняття проституцією (st. 303) (*Kryminalnyi kodeks Ukrainy, 2001, rozd. XII*). Кваліфікуючі ознаки цих кримінальних правопорушень – залучення дітей.

Отже, із теоретичного аналізу наведених вище статей впливає, на цьому наголошують І. Ф. Харабериуш, В. Я. Мацюк, В. А. Некрасов, О. І. Харабериуш, що інформація як об'єкт права власності може бути предметом злочинного посягання (Kharaberiush, Matsiuk, Nekrasov, & Kharaberiush, 2007, s. 19). Саме тому кваліфікуючими ознаками кримінальних правопорушень проти моральності також є використання комп'ютерних програм порнографічного характеру, матеріальних носіїв комп'ютерних програм, засобів їх виготовлення, розповсюдження і демонстрування. А інформація, яка виявляється на комп'ютері, має криміналістичне значення для предмета доказування та свідчить як про предмет правопорушення, так і про засоби і спосіб його вчинення.

При цьому слід зважати на те, що кримінальні правопорушення проти моральності мають латентний характер, що й зумовлює особливості пошукових заходів щодо їх виявлення. Саме тому, відповідно до завдань нашого дослідження, проаналізуємо особливості пошукової діяльності уповноважених підрозділів із виявлення таких кримінальних правопорушень.

Протидія цим кримінальним правопорушенням насамперед є компетенцією підрозділів боротьби зі злочинами, пов'язаними з торгівлею людьми (зокрема Департаменту міграційної поліції), кіберполіції, карного розшуку, що залежить від їх функціональних повноважень, а також ступеня суспільної небезпеки згаданих вище діянь. Так, протидія кримінальним правопорушенням, відповідальність за які передбачена ст. 300–303 КК України, належить до компетенції підрозділів боротьби зі злочинами, пов'язаними з торгівлею людьми, а вчиненим за допомогою інформаційних технологій і комп'ютерних мереж – підрозділів кіберполіції.

При цьому відповідний висновок експертної установи щодо досліджуваного об'єкта становитиме джерело доказів у кримінальному провадженні.

Пошукові заходи уповноважених підрозділів спрямовані на отримання оперативної інформації про осіб, які готують і вчиняють кримінальні правопорушення проти моральності, та про факти їх підготовки, вчинення, приховування доказів,

протидії поліції. У теорії оперативно-розшукової діяльності виявлення осіб і фактів, які становлять оперативний інтерес, являє собою форму ОРД, тобто регламентований нормативно-правовими актами порядок організації здійснення оперативно-розшукової діяльності для забезпечення вирішення завдань ОРД.

Серед завдань ОРД – пошук і фіксація фактичних даних про протиправні діяння окремих осіб і груп, відповідальність за які передбачено Кримінальним кодексом України (*Pro operativno-rozshukovu diialnist, 1992, st. 1*). Тому особливої ваги в діяльності з виявлення та документування злочинних дій особи набуває з'ясування, яке конкретно кримінальне правопорушення вчинила особа та якою нормою Кримінального кодексу України це правопорушення передбачено. На етапі пошуку інформації про латентні злочини важливим є отримання первинної інформації, яка ще не підтверджена доказами у кримінальному провадженні. Для цього застосовують відповідно до Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» та Кримінального процесуального кодексу України гласні та негласні пошукові заходи, що здійснюються із застосуванням оперативних та оперативно-технічних засобів (*Pro operativno-rozshukovu diialnist, 1992, st. 2*).

Методи і тактичні прийоми документування злочинів, використовувані під час ОРД, мають свої особливості. При цьому вживають перевірочних заходів, до яких належать, наприклад, моніторинг Інтернету, аналітична робота тощо. Особливої уваги потребують соціальні мережі, під якими група фахівців розуміють різноманітні форми, що, по суті, засновані на мережних інтернет-технологіях, зокрема: електронні журнали та інтернет-форуми, вебжурнали, соціальні блоги, мікроблоги, вікі, соціальні медіа, подкасти, фотографії або зображення, відео, рейтинги та соціальні закладки. З найбільш популярних соціальних мереж в Україні – «Фейсбук», «Твіттер», «Лінкедін», «Інстаграм». На їх думку, «соціальні медіа пропонують злочинцям елемент анонімності і прикриття, тому вони можуть спілкуватися з жертвами на ранньому етапі, майже не ризикуючи, що їх виявлять або заарештують» (Vinakov et al., 2017, s. 56).

Коли йдеться про використання інформаційних технологій та Інтернету під час підготовки та вчинення досліджуваних злочинів, детального вивчення також потребують засоби комп'ютерної техніки, які за своїм функціональним призначенням поділяються на дві основні групи: апаратні та програмні (Kharaberiush, Matsiuk, Nekrasov, & Kharaberiush, 2007, s. 27). Тому результатами здійснення пошукових заходів оперативного працівника є: *виявлення та фіксація*: інформації про

злочинну діяльність окремих осіб, організованих груп чи злочинних організацій; слідів злочинної діяльності на електронних носіях інформації; інформації про осіб, які залучаються для створення (виготовлення) виробів, які пропагують порнографію, сексуальну розбещеність, жорстокість і насильство; *подальше*: документування злочинної діяльності в межах заведеної оперативно-розшукової справи чи досудове розслідування кримінального провадження після внесення інформації в ЄРДР із метою використання одержаних даних для формування доказової бази; проведення розвідувальних, аналітичних заходів, моніторинг комп'ютерних систем, соціальних мереж та Інтернету, щоб запобігти злочинам і виявити їх у межах виконання оперативним працівником окремого доручення слідчого щодо проведення негласних слідчих (розшукових) дій за кримінальним провадженням. Зокрема, наявність інформації про те, що в електронній інформаційній системі або її частині є відомості, які мають значення для досудового розслідування, становить підставу для проведення зняття інформації з електронних інформаційних систем (*Kryminalnyi protsesualnyi kodeks*, 2012, st. 264).

Досудове розслідування починається з моменту внесення відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань і закінчується закриттям кримінального провадження або направленням до суду обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності (*Kryminalnyi protsesualnyi kodeks*, 2012, st. 3, р. 5). На початку досудового розслідування кримінальних правопорушень проти моральності слідчий повинен вирішити завдання:

на підставі попередньо наданих оперативним підрозділом відомостей визначити версії про подію злочину;

усвідомити факти про подію злочину, що підлягають аналізу;

невідкладно зібрати та зафіксувати докази, що можуть бути втрачені, вжити необхідних заходів для розшуку і затримання особи, підозрюваної у вчиненні злочину (якщо в цьому є необхідність). Крім того, постає потреба у виявленні та процесуальному закріпленні електронних доказів (слідів). При цьому зважають на те, що «електронні докази можуть зберігатися в електронних приладах, які мають цифрову пам'ять, на зовнішніх носіях інформації, в мережевих пристроях та хмарних сховищах» (Kozytska, 2020, s. 420), тобто цифровими джерелами інформації є «комп'ютери та периферійні пристрої, комп'ютерні мережі, мобіль-

ні телефони, цифрові камери й інші портативні пристрої, у тому числі пристрої для зберігання інформації, а також мережа Інтернет. Інформація з цих джерел не має відокремленої фізичної форми» (Vinakov et al., 2017, s. 26). Тому, зважаючи на позицію законодавця (*Tsyvylnyi protsesualnyi kodeks*, 2004, st. 100) і поділяючи думку науковців та практиків (Tsekhan, 2008; Pekarskyi, 2019; Sirenko, 2019), під електронним доказом розуміємо інформацію в електронній (цифровій) формі, яка містить дані про обставини, що мають значення для справи, зокрема електронні документи (у тому числі текстові документи, графічні зображення, плани, фотографії, відео- та звукозаписи тощо), вебсайти (сторінки), текстові, мультимедійні та голосові повідомлення, метадані, бази даних й інші дані в електронній формі, що зафіксовані на будь-якому типі носія та після оброблення ЕОМ стають доступними для сприйняття людиною. Такі дані можуть зберігатися також на портативних пристроях (картах пам'яті, мобільних телефонах тощо), серверах, у системах резервного копіювання, в інших місцях зберігання даних в електронній формі (у тому числі в Інтернеті).

Зважаючи на те, що «електронні дані не мають матеріального втілення і тому їх набагато легше змінити або підробити, ніж традиційні форми доказів» (s. 26), це ставить перед правоохоронцями завдання щодо якісного їх виявлення, фіксації, вилучення та використання у кримінальному провадженні. За аналогією досудового розслідування кіберзлочинів, особливість полягає також у тому, що «знайти і оцінити, чи належать певні дані до події злочину, без застосування програмно-технічних засобів неможливо» (s. 27) (Pekarskyi, 2019).

Залежно від обставин розслідуваної події необхідно визначити перелік і черговість проведення початкових (невідкладних) слідчих (розшукових) дій. При цьому передбачається проведення відповідних експертних досліджень.

Судова експертиза являє собою дослідження на основі спеціальних знань у галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо об'єктів, явищ і процесів з метою надання висновку з питань, що є або будуть предметом судового розгляду. При цьому, «як роз'яснено у п.п. 2, 5 Постанови Пленуму Вищого господарського суду України від 23.03.2012 № 4 «Про деякі питання практики призначення судової експертизи», судова експертиза призначається лише у разі дійсної потреби у спеціальних знаннях для встановлення фактичних даних, що входять до предмета доказування, тобто у разі, коли висновок експерта не можуть замінити інші засоби доказування» (*Postanova Zakhidnoho apeliatsiynoho hospodarskoho sudu*, 2019). Відповідно до кримінального процесуального законодавства

України експертизу проводять експертна установа, експерт або експерти, яких залучають сторони кримінального провадження або слідчий суддя за клопотанням сторони захисту у випадках та порядку, передбачених ст. 244 КПК України, якщо для з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження, необхідні спеціальні знання (Кримінальні процесуальні кодекси, 2012, ст. 242, ч. 1).

Експертні дослідження, призначені за кримінальними провадженнями, розпочатими за фактом вчинення кримінальних правопорушень проти моральності, «мають потребу у використанні знань авторського права і суміжних прав, криміналістичної ідентифікації, сучасних методів, технологій і засобів для вирішення завдань кібернетики з виробництва інформації (продукції), її відображення на електронних носіях та комп'ютерних програмах». Саме тому під час досудового розслідування таких правопорушень «необхідні спеціальні знання судової експертизи: дослідження об'єкта (носія) інформації для ідентифікації наявної інформації / продукції (твору); трасології – для встановлення способів виробництва, ідентифікації обладнання, за допомогою якого виготовлялися дані об'єкти; фоноскопії – для дослідження фізичних параметрів аудіо- або відеозапису, встановлення ознак монтажу, ідентифікації за голосом, ідентифікації апаратури (комп'ютерної техніки); технічного дослідження об'єкта (документа, матеріального носія) – для дослідження способів і якості нанесення інформації на поверхню носія інформації; комп'ютерно-технічної експертизи – для виявлення та ідентифікації відео- і аудіозаписів на електронних носіях та в пам'яті комп'ютера, встановлення обладнання, яке використовувалося для виготовлення, розповсюдження через електронні носії та мережу Інтернет; мистецтвознавчі дослідження» (Mosiazhenko, Pekarskyi, 2015, s. 24).

Так, до об'єктів мистецтвознавчої експертизи належать предмети антикваріату і твори монументального та станкового живопису, графіки, декоративно-ужиткового мистецтва, пам'ятки архітектури, скульптури, дрібної пластики, музичні інструменти, нотна література; нумізматики, фалеристика, геральдика та вексилологія (герби, прапори); друкована продукція, аудіо- та відеозаписи, фотографія (*Науково-методичні рекомендації*, 1998, розд. VII, р. 7.1). Серед основних напрямів державного регулювання обігу інформаційної продукції, що впливає на суспільну мораль, – впровадження експертної оцінки відео-, аудіо-, друкованої інформації та інформації на електронних носіях, розроблення механізмів і методик віднесення її до такої, що завдає шкоди суспільній моралі (*Pro zakhyst suspilnoi morali*, 2003, st. 5).

Так, основними завданнями мистецтвознавчої експертизи є, зокрема, визначення відповідності продукції вимогам законодавства про захист суспільної моралі. При цьому орієнтовний перелік вирішуваних питань (*Науково-методичні рекомендації*, 1998, розд. VII, р. 7.3) такий:

Чи містяться на наданому носії інформації твори, що пропагують культ насильства та жорстокості?

Чи має інформація, що міститься на наданих на дослідження носіях інформації, порнографічний характер?

Чи належать надані на дослідження предмети до продукції порнографічного характеру?

Чи мають місце в наданому на дослідження творі (літературному, кінематографічному, театральному, видовищному) сцени порнографічного характеру?

Чи належить інформація, що міститься на наданих на дослідження носіях, до дитячої порнографії?

Розв'язуючи ці завдання, експерт дотримується певних нормативних актів (*Kryterii otsinky vydavnychoi produktsii*, 2017; *Kryterii vidnesennia produktsii*, 2018 та in.).

Рішення про проведення експертизи під час досудового розслідування супроводжується вибором судово-експертної установи або відповідного судового експерта, визначенням часу її призначення, а також постановою, що її виносить слідчий, дізнавач, прокурор згідно з кримінальним процесуальним законодавством України (*Kriminalnyi protsesualnyi kodeks*, 2012, st. 110, ч. 3). Якщо злочин вчинено з використанням інформаційних технологій, призначають, крім мистецтвознавчої, комп'ютерно-технічну, телекомунікаційну експертизи тощо. Після вжиття таких заходів планують і проводять інші слідчі (розшукові), зокрема й негласні слідчі (розшукові) дії, і додаткові експертні дослідження.

Наукова новизна

Сформульовано деякі напрями та пропозиції щодо вдосконалення пошукових заходів, здійснюваних під час виявлення кримінальних правопорушень проти моральності, та експертного забезпечення їх розслідування у межах взаємодії відповідних підрозділів, які сприятимуть розв'язанню одного з головних завдань кримінального провадження – забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування кримінальних правопорушень.

Висновки

1. Здійснено аналіз правових засад, які регулюють питання захисту суспільної моралі, та ви-

значено суб'єктів, компетенцію яких становить протидія кримінальним правопорушенням проти моральності.

2. Констатовано, що пошукові заходи, які здійснюють уповноважені підрозділи кримінальної поліції, виявляючи досліджувані правопорушення, та експертне забезпечення їх розслідування у межах взаємодії відповідних підрозділів мають свої особливості. Зокрема, особливості призначення та проведення судових експертиз зумовлені різноманітністю об'єктів дослідження та питань, які потребують вирішення. Такі судові експертизи, що зазвичай вирізняються трудомісткістю, а також потребують залучення фахівців із вузькопрофільною спеціальною освітою, як-от психологія, мистецтвознавство, комп'ютерні науки тощо, проводяться не в усіх судово-експертних установах або таких фахівців обмежена кількість. Позначається це на термінах проведення судової експертизи, затягуючи процес розслідування кримінальних проваджень цієї категорії, що може спричинити негативний суспільний резонанс. Постають певні проблеми й через брак або необхідність осучаснення методик дослідження окремих видів об'єктів, насамперед щодо нових видів правопорушень проти моральності, які законодавець криміналізує відповідно до потреб сьогодення та світової практики.

3. Сформульовано пропозиції й окреслено напрями вдосконалення діяльності відповідних підрозділів, що передбачають необхідність:

розробити, ґрунтуючись на практиці проведення пошукових заходів у кримінальних про-

вадженнях щодо правопорушень проти моральності, законотвірчі пропозиції щодо розширення можливостей використання оперативно-розшукових заходів та негласних слідчих дій під час їх розслідування;

виокремити, зважаючи на досвід і тенденції протидії кримінальним правопорушенням проти моральності розвинутих країн світу, нові, не ідентифіковані загрози та знайти їм місце у правовому полі України;

визначити пріоритетні напрями провадження та розширення переліку видів судових експертиз в експертних установах з огляду на потреби практики розслідування кримінальних правопорушень проти моральності;

спрямувати зусилля науковців, судових експертів на розроблення нових і вдосконалення наявних методик дослідження окремих видів об'єктів, зокрема тих, які найчастіше потребують дослідження під час розслідування кримінальних правопорушень проти моральності з огляду на потреби практики, статистичні дані та законотвірчі новели, що визначають нові види правопорушень досліджуваної категорії.

Висловлені пропозиції, убачається, потребують дискусій, проте окремі з них можуть постати частиною відповідних методичних рекомендацій, зважаючи на відсутність або застарілість методик дослідження окремих видів об'єктів, насамперед щодо відносно нових видів правопорушень, зокрема й проти моральності, які законодавець криміналізує, ґрунтуючись на реаліях сьогодення і світовій практиці.

References

- Baida, A. O., & Rudyka, V. Ya. (2020). Zlochyny proty hromadskoho poriadku ta moralnosti v zakonodavstvi Ukrainy ta krainakh Yevropeiskoho Soiuzu. *Molodyi vchenyi*, 4 (80), 445–448 [in Ukrainian].
DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2020-4-80-93>.
- Brunskell-Evans, H. (2019). Conversation with Jody Raphael about «Decriminalization of Prostitution: The Soros Effect». *Dignity: A Journal of Analysis of Exploitation and Violence*, 4 (3), 5.
DOI: <https://doi.org/10.23860/dignity.2019.04.03.05>.
- Campbell, M., & Bauman, S. (2018). Cyberbullying: Definition, consequences, prevalence. In *Reducing Cyberbullying in Schools: International Evidence-Based Best Practices* (pp. 3–16). Elsevier Inc.
DOI: <https://doi.org/10.1016/B978-0-12-811423-0.00001-8>.
- Chernadchuk, T. O. (2021). Do pytannia borotby z kiberzlochynnistiu u sferi protydii zahrozi informatsiinii bezpetsi krainy v umovakh tsyfrovoy transformatsii. *Pryvatne ta publichne pravo*, 1, 54–59 [in Ukrainian].
DOI: <https://doi.org/10.32845/2663-5666.2021.1.9>.
- Dewey, S., Crowhurst, I., & Izugbara, C. (Eds.). (2018). *Routledge International Handbook of Sex Industry Research* (1st ed.). Routledge.
DOI: <https://doi.org/10.4324/9781351133913>.
- Demidova, V. V. (2018). Osoblyvosti vzaiemodii slidchoho z inshymy pidrozdilamy pid chas rozsliduvannia zlochyniv, poviazanykh iz zhorstokym povodzhenniam z tvarynamy. *Kryminalistychnyi visnyk*, 2 (30), 99–105 [in Ukrainian].
DOI: <https://doi.org/10.37025/1992-4437/2018-30-2-99>.
- Didkivska, S. P., & Sahaidak, P. H. (2004). *Vykorystannia sudovo-medychnykh I kryminalistychnykh danykh pry rozsliduvanni zlochyniv proty liudyny: navch. posib.* Kyiv: Atika. 136 s. [in Ukrainian].
- Huliakov, K. (2019). Zlochyny proty moralnosti: vyznachennia rodovoho obiekta. *Yurydychnyi visnyk*, 3, 151–154 [in Ukrainian].
DOI: <https://doi.org/10.32837/yuv.v0i3.957>.

- Instruktsiia z orhanizatsii vzaiemodii orhaniv dosudovoho rozsliduvannia z inshymu orhanamy ta pidrozdilamy Natsionalnoi politsii Ukrainy v zapobihanni kryminalnym pravoporushenniam, yikh vyjavlenni ta rozsliduvanni: zatv. nakazom MVS Ukrainy № 575. (2017). Uziato z <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0937-17#Text> [in Ukrainian].
- Kharaberiush, I. F., Matsiuk, V. Ya., Nekrasov, V. A., & Kharaberiush, O. I. (2007). *Vykorystannia operatyvno-tekhnichnykh zasobiv u protydyi zlochynam, shcho vchyniautsia u sferi novykh informatsiinykh tekhnolohii*: monohrafiia. Kyiv: KNT. 196 s. [in Ukrainian].
- Khrystian, A. O. (2019). Zastosuvannia novitnikh tekhnolohii dlia poperedzhennia ta profilaktyky zlochyniv. *Visnyk Luhanskoho derzhavnogo universytetu vnutrishnikh sprav imeni E. O. Didorenka*, 1 (85), 295–302 [in Ukrainian]. DOI: <https://doi.org/10.33766/2524-0323.85.295-302>.
- Kozytska, O. H. (2020). Shchodo poniattia elektronnykh dokaziv u kryminalnomu provadzhenni. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*, 8, 418–421 [in Ukrainian]. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2020-8/103>.
- Kryminalnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy № 2341-III. (2001). Uziato z <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> [in Ukrainian].
- Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy № 4651-VI. (2012). Uziato z <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#n1191> [in Ukrainian].
- Kryterii otsinky vydavnychoi produktsii, shcho dozvolena do rozpovsiudzhennia na terytorii Ukrainy: zatv. nakazom Derzhavnogo komitetu telebachennia i radiomovlennia Ukrainy № 47. (2017). Uziato z <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0586-17#Text> [in Ukrainian].
- Kryterii vidnesennia produktsii do takoi, shcho maie pornohrafichnyi kharakter: zatv. nakazom Ministerstva kultury Ukrainy № 212. (2018). Uziato z <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0393-18#n13> [in Ukrainian].
- Lippman, M. (2018). *Striking the balance: Debating criminal justice and law*. SAGE Publications, Inc. DOI: <https://www.doi.org/10.4135/9781506367675>.
- Lvova, O. L. (2019). Kryterii moralnosti i pryrodnosti u suchasnomu pravotvorenni. *Almanakh prava*, 10, 167–175 [in Ukrainian]. DOI: <https://doi.org/10.33663/2524-017x-2019-10-167-175>.
- Mangena, T. (2018). *Contested Criminalities in Zimbabwean Fiction* (1st ed.). Routledge. DOI: <https://doi.org/10.4324/9780429441943>.
- Markov, V. V. (2015). Do pytannia shchodo zarubizhnogo dosvidu protydyi kiberzlochynnosti [On the issue of foreign experience in combating cybercrime]. *Pravo i bezpeka*, 2 (57), 107–113 [in Ukrainian].
- Mosiazhenko, V. Yu., & Pekarskyi, S. P. (2015). *Pravovi zasady ta osoblyvosti provedennia operatyvno-rozshukovykh zakhodiv I nehlasykh slidchykh (rozshukovykh) dii pid chas dokumentuvannia zlochyniv u sferi suspilnoi morali*: nauk.-prakt. rek. Kryvyi Rih. 60 s. [in Ukrainian].
- Naukovo-metodychni rekomendatsii z pytan pidhotovky ta pryznachennia sudovykh ekspertyz ta ekspertnykh doslidzhen: zatv. nakazom Ministerstva yustytzii Ukrainy № 53/5. (1998). Uziato z <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98/ed20210820#top> [in Ukrainian].
- Panasiuk, A. O. (2017). Tekhnolohichni aspekty vykorystannia merezhi Internet pid chas rozsliduvannia zlochyniv. *Naukovi pratsi Natsionalnogo universytetu «Odeska yurydychna akademiia»*, 19 [in Ukrainian]. DOI: <https://doi.org/10.32837/npnuola.v19i0.507>.
- Pekarskyi, S. P. (2019). Prykladni aspekty fakhovoi pidhotovky pratsivnykiv kiberpolitsii. *Kiberbezpeka v Ukraini: pravovi ta orhanizatsiini pytannia*: materialy mizhnar. nauk.-prakt. konf. (Odesa, 22 lystopada 2019 r.). Odesa: ODUVS. S. 100–101 [in Ukrainian].
- Perlin, S. I., & Lozova, S. M. (2020). Perspektyvy vykorystannia suchasnykh zasobiv foto- ta videoziomky pid chas rozsliduvannia zlochyniv. *Pravo i bezpeka*, 78 (3), 103–108 [in Ukrainian]. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2020.3.13>.
- Polak, S., & Trottier, D. (Eds.). (2020). *Violence and Trolling on Social Media: History, Affect, and Effects of Online Vitriol*. Amsterdam: Amsterdam University Press. DOI: <https://doi.org/10.2307/j.ctv1b0fvrn>.
- Postanova Zakhidnogo apeliatsiinoho hospodarskoho sudu vid 10.07.2019 u spravi № 926/551/19. (2019). Uziato z <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/83175854> [in Ukrainian].
- Pro zakhyst suspilnoi morali: Zakon Ukrainy № 1296-IV. (2003). Uziato z <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1296-15#Text> [in Ukrainian].
- Pro operatyvno-rozshukovu diialnist: Zakon Ukrainy № 2135-XII. (1992). Uziato z <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12#Text> [in Ukrainian].
- Pyrih, I. V. (2020). Informatsiine zabezpechennia ekspertnoi diialnosti. *Teoriia ta praktyka sudovoi ekspertyzy i kryminalistyky*, 21, 179–193 [in Ukrainian]. DOI: https://doi.org/10.32353/khrife.1.2020_12.
- Rekomendatsii shchodo vyznachennia oznak vidnesennia drukovanoi, audiovizualnoi, elektronnoi ta inshoi produktsii, a takozh przedanykh ta otrymanykh po komunikatsiinykh liniiah povidomlen ta materialiv do informatsiinoi produktsii, yaka propahuie buzuvirstvo ta bliuznistvo: zatv. rishenniam Natsionalnoi ekspertnoi komisii Ukrainy z pytan zakhystu suspilnoi morali № 2. (2014). Uziato z <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/vr002623-14#Text> [in Ukrainian].

- Rekomendatsii shchodo vyznachennia oznak vidnesennia drukovanoi, audiovizualnoi, elektronnoi ta inshoi produkt-sii, a takozh peredanykh ta otrymanykh po komunikatsiinykh liniiah povidomlen ta materialiv do produkt-sii, shcho mistyt elementy nasylstva ta zhorstokosti: zatv. rishenniam Natsionalnoi ekspertnoi komisii Ukrainy z py-tan zakhystu suspilnoi morali № 16. (2013). Uzato z <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/vr016623-13#Text> [in Ukrainian].
- Resett, S. (2021). Grooming online, sexting y problemas emocionales en adolescentes argentinos. *Ciencias Psicológicas*, 15 (1), e-2397.
DOI: <https://doi.org/10.22235/cp.v15i1.2397>.
- Tolokolnikova, K. (2018). *Sekstynh, hruminh, mobinh: vid choho strazhdaiut dity v interneti*: MediaSapiens. Uzato z <https://ms.detector.media/media-i-diti/post/21656/2018-08-20-sekstyng-gruming-mobing-vid-chogo-strazhdayut-dity-v-interneti/> [in Ukrainian].
- Tsekhan, D. M. (2008). Pravovi aspekty vykorystannia tsyfrovoy informatsii yak dokazu u kryminalnomu sudochynstvi. *Protsesualni, taktichni ta psykholohichni problemy, tendentsii ta perspektyvy vdoskonalennia dosudovoho slidstva*: materialy mizhnar. nauk.-prakt. konf. Odesa. S. 206–209 [in Ukrainian].
- Tsyvilnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy № 1618-IV-VR. (2004). Uzato z <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> [in Ukrainian].
- Savigny, H. (2020). *Cultural Sexism: The politics of feminist rage in the #metoo era* (1st ed.). Bristol University Press.
DOI: <https://doi.org/10.2307/j.ctv13842sp>.
- Sirenko, O. V. (2019). Elektronni dokazy u kryminalnomu provadzheni. *Mizhnarodnyi yurydychnyi visnyk: aktualni problemy suchasnosti (teoriia ta praktyka)*, 14, 208–214.
DOI: <https://doi.org/10.33244/2521-1196.14.2019.208-214> [in Ukrainian].
- Siroukh, I. V. (2018). Zabezpechennia prav pidozriuvanoho pid chas dopytu pry rozsliduvanni zlochyniv proty moralnosti. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*, 3, 272–275 [in Ukrainian].
DOI: <https://doi.org/10.31733/2078-3566-2018-5-272-275>.
- Sokyran, F. M. (2020). Zastosuvannia tekhnichnykh zasobiv pid chas slidchykh (rozshukovykh) dii yak element psykholohichnoho vplyvu. *Kryminalistychnyi visnyk*, 2 (34), 66–74 [in Ukrainian].
DOI: <https://doi.org/10.37025/1992-4437/2020-34-2-66>.
- Vinakov, A., Huzii, V., Devis, D., Dubyna, V., Kalizhevskiy, M., Manzhai, O. ... Soloviov, O. (2017). *Vyavlennia, poperedzhenia ta rozsliduvannia zlochyniv torhivli liudmy, vchynenykh iz zastosuvanniam informatsiinykh tekhnolohii*: navch. kurs. Kyiv. 148 s. [in Ukrainian].
- Yefimov, M. M. (2017a). Pidhotovchy etap slidchoho eksperymentu pry rozsliduvanni zlochyniv proty moralnosti. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*, 2, 199–206 [in Ukrainian].
DOI: <https://doi.org/10.31733/2078-3566-2017-2-199-206>.
- Yefimov, M. M. (2017b). Deiaki aspekty dopytu riznykh katehorii osib pry rozsliduvanni zlochyniv proty moralnosti. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*, 4, 246–253 [in Ukrainian].
DOI: <https://doi.org/10.31733/2078-3566-2017-4-246-253>.
- Yefimov, M. M. (2020). Kryminalistyчне zabezpechennia rozsliduvannia kryminalnykh pravoporushen proty moralnosti. *Pidpriemnytstvo, gospodarstvo i pravo*, 9, 224–228 [in Ukrainian].
DOI: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.9.39>.

Список використаних джерел

- Байда, А. О., & Рудика, В. Я. (2020). Злочини проти громадського порядку та моральності в законодавстві України та країнах Європейського Союзу. *Молодий вчений*, 4 (80), 445–448.
DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2020-4-80-93>.
- Brunskell-Evans, H. (2019). Conversation with Jody Raphael about «Decriminalization of Prostitution: The Soros Effect». *Dignity: A Journal of Analysis of Exploitation and Violence*, 4 (3), 5.
DOI: <https://doi.org/10.23860/dignity.2019.04.03.05>.
- Campbell, M., & Bauman, S. (2018). Cyberbullying: Definition, consequences, prevalence. In *Reducing Cyberbullying in Schools: International Evidence-Based Best Practices* (pp. 3–16). Elsevier Inc.
DOI: <https://doi.org/10.1016/B978-0-12-811423-0.00001-8>.
- Чернадчук, Т. О. (2021). До питання боротьби з кіберзлочинністю у сфері протидії загрози інформаційній безпеці країни в умовах цифрової трансформації. *Приватне та публічне право*, 1, 54–59.
DOI: <https://doi.org/10.32845/2663-5666.2021.1.9>.
- Dewey, S., Crowhurst, I., & Izugbara, C. (Eds.). (2018). *Routledge International Handbook of Sex Industry Research* (1st ed.). Routledge.
DOI: <https://doi.org/10.4324/9781351133913>.
- Демідова, В. В. (2018). Особливості взаємодії слідчого з іншими підрозділами під час розслідування злочинів, пов'язаних із жорстоким поводженням з тваринами. *Криміналістичний вісник*, 2 (30), 99–105.
DOI: <https://doi.org/10.37025/1992-4437/2018-30-2-99>.
- Дідківська, С. П., & Сагайдак, П. Г. (2004). *Використання судово-медичних і криміналістичних даних при розслідуванні злочинів проти людини*: навч. посіб. Київ: Атіка. 136 с.

- Гуляков, К. (2019). Злочини проти моральності: визначення родового об'єкта. *Юридичний вісник*, 3, 151–154.
DOI: <https://doi.org/10.32837/yuv.v0i3.957>.
- Інструкція з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні: затв. наказом МВС України № 575. (2017). Узято з <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0937-17#Text>.
- Хараберюш, І. Ф., Мацюк, В. Я., Некрасов, В. А., & Хараберюш, О. І. (2007). *Використання оперативно-технічних засобів у протидії злочинам, що вчиняються у сфері нових інформаційних технологій*: монографія. Київ: КНТ. 196 с.
- Христьян, А. О. (2019). Застосування новітніх технологій для попередження та профілактики злочинів. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*, 1 (85), 295–302.
DOI: <https://doi.org/10.33766/2524-0323.85.295-302>.
- Козицька, О. Г. (2020). Щодо поняття електронних доказів у кримінальному провадженні. *Юридичний науковий електронний журнал*, 8, 418–421.
DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2020-8/103>.
- Кримінальний кодекс України: Закон України № 2341-III. (2001). Узято з <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
- Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України № 4651-VI. (2012). Узято з <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#n1191>.
- Критерії оцінки видавничої продукції, що дозволена до розповсюдження на території України: затв. наказом Державного комітету телебачення і радіомовлення України № 47. (2017). Узято з <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0586-17#Text>.
- Критерії віднесення продукції до такої, що має порнографічний характер: затв. наказом Міністерства культури України № 212. (2018). Узято з <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0393-18#n13>.
- Lippman, M. (2018). *Striking the balance: Debating criminal justice and law*. SAGE Publications, Inc.
DOI: <https://www.doi.org/10.4135/9781506367675>.
- Львова, О. Л. (2019). Критерії моральності і природності у сучасному правотворенні. *Альманах права*, 10, 167–175.
DOI: <https://doi.org/10.33663/2524-017x-2019-10-167-175>.
- Mangena, T. (2018). *Contested Criminalities in Zimbabwean Fiction* (1st ed.). Routledge.
DOI: <https://doi.org/10.4324/9780429441943>.
- Марков, В. В. (2015). До питання щодо зарубіжного досвіду протидії кіберзлочинності [On the issue of foreign experience in combating cybercrime]. *Право і безпека*, 2 (57), 107–113.
- Мосяженко, В. Ю., & Пекарський, С. П. (2015). *Правові засади та особливості проведення оперативно-розшукових заходів і негласних слідчих (розшукових) дій під час документування злочинів у сфері суспільної моралі*: наук.-практ. рек. Кривий Ріг. 60 с.
- Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень: затв. наказом Міністерства юстиції України № 53/5. (1998). Узято з <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98/ed20210820#top>.
- Панасюк, А. О. (2017). Технологічні аспекти використання мережі Інтернет під час розслідування злочинів. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*, 19.
DOI: <https://doi.org/10.32837/npnuola.v19i0.507>.
- Пекарський, С. П. (2019). Прикладні аспекти фахової підготовки працівників кіберполіції. *Кібербезпека в Україні: правові та організаційні питання*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 22 листопада 2019 р.). Одеса: ОДУВС. С. 100–101.
- Перлін, С. І., & Лозова, С. М. (2020). Перспективи використання сучасних засобів фото- та відеозйомки під час розслідування злочинів. *Право і безпека*, 78 (3), 103–108.
DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2020.3.13>.
- Polak, S., & Trottier, D. (Eds.). (2020). *Violence and Trolling on Social Media: History, Affect, and Effects of Online Vitriol*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
DOI: <https://doi.org/10.2307/j.ctv1b0fvrn>.
- Постанова Західного апеляційного господарського суду від 10.07.2019 у справі № 926/551/19. (2019). Узято з <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/83175854>.
- Про захист суспільної моралі: Закон України № 1296-IV. (2003). Узято з <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1296-15#Text>.
- Про оперативно-розшукову діяльність: Закон України № 2135-XII. (1992). Узято з <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12>.
- Пиріг, І. В. (2020). Інформаційне забезпечення експертної діяльності. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*, 21, 179–193.
DOI: https://doi.org/10.32353/khrife.1.2020_12.
- Рекомендації щодо визначення ознак віднесення друкованої, аудіовізуальної, електронної та іншої продукції, а також переданих та отриманих по комунікаційних лініях повідомлень та матеріалів до інформаційної продукції, яка пропагує бузувірство та блюзнірство: затв. рішенням Національної експертної комісії України з

- питань захисту суспільної моралі № 2. (2014). Узято з <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/vr002623-14#Text>.
- Рекомендації щодо визначення ознак віднесення друкованої, аудіовізуальної, електронної та іншої продукції, а також переданих та отриманих по комунікаційних лініях повідомлень та матеріалів до продукції, що містить елементи насильства та жорстокості: затв. рішенням Національної експертної комісії України з питань захисту суспільної моралі № 16. (2013). Узято з <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/vr016623-13#Text>.
- Resett, S. (2021). Grooming online, sexting y problemas emocionales en adolescentes argentinos. *Ciencias Psicológicas*, 15 (1), e-2397.
DOI: <https://doi.org/10.22235/cp.v15i1.2397>.
- Толокольнікова, К. (2018). *Секстинг, грумінг, мобінг: від чого страждають діти в інтернеті*: MediaSapiens. Узято з <https://ms.detector.media/media-i-diti/post/21656/2018-08-20-sekstyng-gruming-mobing-vid-chogo-strazhdayut-dity-v-interneti/>.
- Цехан, Д. М. (2008). Правові аспекти використання цифрової інформації як доказу у кримінальному судочинстві. *Процесуальні, тактичні та психологічні проблеми, тенденції та перспективи вдосконалення досудового слідства*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. Одеса. С. 206–209.
- Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України № 1618-IV-ВР. (2004). Узято з <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>.
- Savigny, H. (2020). *Cultural Sexism: The politics of feminist rage in the #metoo era* (1st ed.). Bristol University Press.
DOI: <https://doi.org/10.2307/j.ctv13842sp>.
- Сіренко, О. В. (2019). Електронні докази у кримінальному провадженні. *Міжнародний юридичний вісник: актуальні проблеми сучасності (теорія та практика)*, 14, 208–214.
DOI: <https://doi.org/10.33244/2521-1196.14.2019.208-214>.
- Сіроух, І. В. (2018). Забезпечення прав підозрюваного під час допиту при розслідуванні злочинів проти моральності. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*, 3, 272–275.
DOI: <https://doi.org/10.31733/2078-3566-2018-5-272-275>.
- Сокиран, Ф. М. (2020). Застосування технічних засобів під час слідчих (розшукових) дій як елемент психологічного впливу. *Криміналістичний вісник*, 2 (34), 66–74.
DOI: <https://doi.org/10.37025/1992-4437/2020-34-2-66>.
- Вінаков, А., Гузій, В., Девіс, Д., Дубина, В., Каліжєвський, М., Манжай, О. ... Соловійов, О. (2017). *Виявлення, попередження та розслідування злочинів торгівлі людьми, вчинених із застосуванням інформаційних технологій*: навч. курс. Київ. 148 с.
- Єфімов, М. М. (2017а). Підготовчий етап слідчого експерименту при розслідуванні злочинів проти моральності. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*, 2, 199–206.
DOI: <https://doi.org/10.31733/2078-3566-2017-2-199-206>.
- Єфімов, М. М. (2017б). Деякі аспекти допиту різних категорій осіб при розслідуванні злочинів проти моральності. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*, 4, 246–253.
DOI: <https://doi.org/10.31733/2078-3566-2017-4-246-253>.
- Єфімов, М. М. (2020). Криміналістичне забезпечення розслідування кримінальних правопорушень проти моральності. *Підприємництво, господарство і право*, 9, 224–228.
DOI: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.9.39>.

O. Kovalova, PhD (Law),
Head of the Department of
Operational and Search Activities and Information Security
of the Faculty № 1,
Donetsk State University of Internal Affairs,
Mariupol, Donetsk Region, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4555-0172>

S. Pekarskyi, PhD (Law),
Docent of the Department of
Operational and Search Activities and Information Security
of the Faculty № 1,
Donetsk State University of Internal Affairs,
Mariupol, Donetsk Region, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0538-0391>

DETECTION AND INVESTIGATION OF CRIMINAL OFFENSES AGAINST MORALITY: SEARCH MEASURES AND EXPERT SUPPORT

The purpose of the article is to determine the features of search activities which are carried out during the detection of criminal offenses against morality, and expert support of their investigation within the interaction of the relevant units, to provide suggestions for improving such activity. *Methodology.* To study the organizational and technical principles, provisions and principles of the introduction of modern means of communication as the main used dialectical method, which allowed to consider the subject of the article in the aggregate and the relationship of its components. In addition, the tasks set to achieve the purpose have been solved by using a set of general scientific and special methods, including formal and logical (analysis, synthesis, deduction, induction, analogy, abstraction), systematic and structural, comparatively legal methods. *Scientific novelty.* Some directions and proposals have been formulated to improve the search measures carried out during the detection of criminal offenses against morality, and expert support of their investigation within the interaction of relevant units, which will help to solve one of the main tasks of criminal proceedings – ensuring fast, complete and impartial criminal investigation of the offenses. *Conclusions.* The formulated proposals for improving the activities of the relevant units include the necessity to: develop, basing on the practice of investigative measures in criminal proceedings against morality, legislative proposals to expand the use of operational and search measures and covert investigative actions during their investigation; to single out, taking into account the experience and tendencies of counteraction to criminal offenses against the morality of the developed countries of the world, new, unidentified threats and to find their place in the legal field of Ukraine; to determine the priority areas of proceedings and expansion of the list of forensic examinations types in expert institutions, taking into account the needs of the practical investigation of criminal offenses against morality; to direct the efforts of scientists, forensic experts to develop new and improved existing methods of researching a certain types of objects, in particular those that must be examined during the investigation of criminal offenses against morality, taking into account the needs of practice, statistics and legislative novelties which define a new type of the offenses of the studied category. The proposals seem to be discussed, but some of them may be a part of the relevant guidelines, despite the lack or obsolescence of research methods for certain types of objects, especially for relatively new types of offenses, including against morality, which the legislator criminalizes basing on of nowadays realities and world practice.

Keywords: public morality; criminal offenses against morality; search activity; pre-trial investigation; expert support; Information Technology; expertise.

О. В. Ковалева, кандидат юридических наук,
заведующая кафедрой оперативно-розыскной деятельности
и информационной безопасности факультета № 1,
Донецкий государственный университет внутренних дел,
г. Мариуполь, Донецкая обл.

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4555-0172>

С. П. Пекарский, кандидат юридических наук,
доцент кафедры оперативно-розыскной деятельности
и информационной безопасности факультета № 1,
Донецкий государственный университет внутренних дел,
г. Мариуполь, Донецкая обл.

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4555-0172>

ВЫЯВЛЕНИЕ И РАССЛЕДОВАНИЕ УГОЛОВНЫХ ПРАВОНАРУШЕНИЙ ПРОТИВ МОРАЛЬНОСТИ: ПОИСКОВЫЕ МЕРОПРИЯТИЯ И ЭКСПЕРТНОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ

Цель статьи – определить особенности поисковых мероприятий, осуществляемых при выявлении уголовных правонарушений против нравственности, и экспертного обеспечения их расследования в рамках взаимодействия соответствующих подразделений, предоставить предложения по совершенствованию такой деятельности. **Методология.** Для исследования организационно-технических основ, положений и принципов внедрения современных средств коммуникации как основной использован диалектический метод, что позволило рассмотреть предмет статьи в совокупности и взаимосвязи его составляющих. Кроме того, поставленные для достижения цели задачи решались с помощью комплекса общенаучных и специальных методов, в том числе формально-логических (анализ, синтез, дедукция, индукция, аналогия, абстрагирование), системно-структурного и сравнительно-правового. **Научная новизна.** Сформулированы некоторые направления и предложения по совершенствованию поисковых мероприятий, осуществляемых при выявлении уголовных правонарушений против нравственности, и экспертного обеспечения их расследования в рамках взаимодействия соответствующих подразделений, которые будут способствовать решению одной из главных задач уголовного производства – обеспечение быстрого, полного и беспристрастного расследования уголовных правонарушений. **Выводы.** Сформулированные предложения по совершенствованию деятельности соответствующих подразделений предусматривают необходимость: разработать, основываясь на практике проведения поисковых мероприятий по уголовным производствам по правонарушениям против нравственности, законотворческие предложения по расширению возможностей использования оперативно-розыскных мероприятий и негласных следственных действий при их расследовании; выделить, учитывая опыт и тенденции противодействия уголовным правонарушениям против нравственности развитых стран мира, новые, не идентифицированные угрозы и найти им место в правовом поле Украины; определить приоритетные направления производства и расширения перечня видов судебных экспертиз в экспертных учреждениях, учитывая потребности практики расследования уголовных правонарушений против нравственности; направить усилия ученых, судебных экспертов на разработку новых и совершенствование имеющихся методик исследования отдельных видов объектов, в том числе наиболее часто нуждающихся в исследовании при расследовании уголовных правонарушений против нравственности, учитывая потребности практики, статистические данные и законотворческие новеллы, определяющие новые виды правонарушений изучаемой категории. Высказанные предложения, представляется, требуют дискуссий, однако отдельные из них могут стать частью соответствующих методических рекомендаций, учитывая отсутствие методики (необходимость осовременивания) исследования отдельных видов объектов, прежде всего относительно новых видов правонарушений, в том числе и против нравственности, которые законодатель криминализирует, основываясь на реалиях нашего времени и мировой практике.

Ключевые слова: общественная мораль; уголовные правонарушения против нравственности; поисковая деятельность; досудебное расследование; экспертное обеспечение; информационные технологии; специальные знания.

І. А. Ботнаренко, кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник
наукової лабораторії з проблем протидії злочинності
навчально-наукового інституту № 1,
Національна академія внутрішніх справ, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4697-3767>

ДОМАШНЄ НАСИЛЬСТВО: ПОЧАТКОВИЙ ЕТАП РОЗСЛІДУВАННЯ

Мета статті – розкрити особливості початкового етапу розслідування кримінальних правопорушень, передбачених ст. 126¹ Кримінального кодексу України, для оптимізації процесу їх розслідування сформулювати певні рекомендації. **Методологію** дослідження становлять загальнонаукові та спеціальні методи наукового пізнання, зокрема: формально-логічним виокремлено обставини, які підлягають встановленню на початковому етапі розслідування домашнього насильства; системно-структурним методом визначено завдання, які вирішуються на початковому етапі розслідування цієї категорії протиправних діянь. Загальні висновки викладено, ґрунтуючись на методі синтезу. Базисом для застосування всіх методів став діалектичний метод. **Наукова новизна.** Зроблено спробу виокремити особливості початкового етапу розслідування домашнього насильства через узагальнення обставин, які підлягають встановленню, і визначення системи тактичних завдань, що потребують розв'язання. На підставі цих особливостей сформовано відповідні рекомендації. **Висновки.** Початковий етап розслідування домашнього насильства спрямований, передусім, на отримання вихідних даних, зокрема оцінювання відомостей про обставини вчинення, спосіб насильницьких дій, об'єкт злочинного посягання, особу потерпілого, особу кривдника.

Ключові слова: домашнє насильство; кримінальне правопорушення; початковий етап розслідування; тактичні завдання; подія кримінального правопорушення; слідчий; потерпілий; кривдник.

Вступ

Виявлення та розслідування складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 126¹ (Домашнє насильство) Кримінального кодексу України (далі – КК України), коли значна частина інформації, зокрема й через соціальну прийнятність, а то й страх і мовчання членів сім'ї, приховується, потребує особливої уваги й повної мобілізації професійних знань, умінь і навичок слідчих, працівників оперативних та інших підрозділів, що в межах своєї компетенції залучаються до здійснення заходів у сфері протидії таким проявам.

З питань протидії домашньому насильству (по-слуговуються також термінами: «сімейне насильство», «насильство в сім'ї», «побутове насильство» – англ. *domestic violence, family violence, domestic abuse*), що постало особливою міждисциплінарною галуззю вивчення, ґрунтовно висловлювалися науковці і практики різних країн світу. Серед них: вітчизняні фахівці – А. О. Байда, І. О. Бандурка, О. В. Баранова, І. В. Басиста, О. В. Бойко, В. О. Брижик, А. А. Васильєв, Т. І. Возна, А. А. Вознюк, В. В. Голіна, О. М. Джу́жа, І. В. Дроздова, М. В. Євсюкова, А. В. Запорожцев, М. Г. Заславська, А. В. Ілліна, А. О. Йосипів, О. В. Ковальова, А. В. Лабу́нь, О. М. Мусієнко, В. В. Пивоваров, М. І. Рошка, О. Г. Стрельченко, М. І. Хавронюк, Г. О. Христова,

С. С. Чернявський, О. А. Шаповалова, Л. О. Шевченко; США – Е. Гондолф, Р. Парнас, М. Штраус; ФРН – Х. Кури, С. Клаус, У. Шнейдер; Італії – Ф. Бруно; Австрії – Л. Логар; Естонії – Я. Соотак та ін. Проблематику домашнього насильства порушено в працях, зокрема: А. Б. Благої (2015 р.), О. М. Ткаленко (2016 р.), М. Г. Кузнецова (2019 р.), Р. В. Кифлюка (2020 р.), окремі аспекти протидії насильству щодо дітей розглядали С. В. Романцова (2018 р.), Н. В. Лесько (2019 р.). У цьому напрямі активізують свої зусилля і зарубіжні колеги (Duggan (Ed.), 2018; Mahapatro, 2018; Nagel, 2019; Nigam, 2019, 2021).

Наразі, досліджуючи проблематику домашнього насильства, науковці акцентують свою увагу на висвітленні, зокрема, таких питань: тактичні завдання розслідування злочинів у сфері службової діяльності (Pchelina, 2016); розуміння домашнього насильства (Duggan (Ed.), 2018; Nagel, 2019); кримінальна відповідальність за домашнє насильство (Vozniuk, 2019); змістовне наповнення терміна «домашнє насильство» (Malynovska, 2020); криміналістична характеристика домашнього насильства (Slukhaienko, 2020); судові експертизи, які призначаються під час розслідування домашнього насильства (Ishchenko, 2020); домашнє насильство в Україні та за кордоном (Pakhomov, & Bezvin, 2020); перспективність побудови ме-

тодики розслідування домашнього насильства (Pchelina, 2020); міжнародно-правові стандарти та зарубіжний досвід у сфері запобігання, протидії домашньому насильству (Zinsu, 2021).

Не применшуючи значення наукового доробку вчених з окресленої тематики, зауважимо, що особливості розслідування складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 126¹ КК України, у вітчизняній юридичній науці залишаються поза увагою теоретиків. Надзвичайно мало наукових праць із дослідження особливостей і специфіки кримінальних проваджень, відкритих за ознаками вчинення таких протиправних діянь. Частково проблематики побудови методики розслідування домашнього насильства торкалися у своїх наукових розвідках О. В. Пчеліна та Ю. М. Слухаєнко. Разом із тим, зважаючи на загрозливі тенденції зростання зазначених злочинних проявів, що зумовлює необхідність розроблення відповідних рекомендацій щодо розслідування цих правопорушень, порушене питання потребує ґрунтовного аналізу. При цьому розроблена методика, сформульована за криміналістично значущою ознакою (обстановка вчинення кримінального правопорушення – домашнє насильство), доповнюватиме видові методики, сприяючи оптимізації процесу розслідування.

Мета й завдання дослідження

Мета статті – розкрити особливості початкового етапу розслідування кримінальних правопорушень, передбачених ст. 126¹ (Домашнє насильство) КК України, для оптимізації процесу їх розслідування сформулювати певні рекомендації.

Для досягнення цієї мети необхідно вирішити такі завдання:

визначити систему тактичних завдань, які потребують розв'язання на початковому етапі розслідування правопорушень цієї категорії;

виокремити обставини, які підлягають встановленню на початковому етапі розслідування зазначених протиправних діянь;

для оптимізації процесу розслідування сформулювати рекомендації щодо організації початкового етапу розслідування домашнього насильства.

Виклад основного матеріалу

Процес розслідування домашнього насильства як складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 126¹ КК України, як, власне, й інших кримінальних правопорушень, складається з кількох етапів: початкового, подальшого і завершального. Проте чи не найважливішим убачається початковий, оскільки саме він передбачає комплекс процесуальних і непроцесуальних дій, які безпосередньо впливають на майбутній очі-

кувальний результат слідчої діяльності – завершення повного й неупередженого розслідування у встановленні законом строки та визначеної процедури.

Підстави початку досудового розслідування законодавець визначив як «обставини, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення» (*Kryminalnyi protsesualnyi kodeks*, 2012, st. 214, ch. 1). Відповідно обставинами, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення, постають ознаки кримінального правопорушення та ознаки складу такого правопорушення. А «для початку досудового розслідування достатньо є, – зауважує Л. М. Лобойко, – мінімально необхідна кількість таких ознак: суспільна небезпека і протиправність (ознаки правопорушення) та об'єкт і об'єктивна сторона (ознаки складу правопорушення)» (Loboiko, 2015, s. 90).

Як стверджують Є. Г. Коваленко та В. Т. Малярєнко, «безпосередніми завданнями стадії початкового етапу розслідування є швидке встановлення наявності або відсутності достатніх даних, що вказують на ознаки злочину, а також обставин, що виключають кримінальне провадження, у зв'язку з чим вся робота на цій стадії спрямовується на збирання фактичних даних, які в подальшому має бути визнано достатніми для прийняття рішення по справі» (Kovalenko, & Maliarenko, 2008, s. 225). Щодо цього слушною убачається позиція О. М. Васильєва, на переконання якого на початку розслідування доцільно користуватися формулою із семи запитань: хто, що, де і з чією допомогою, чому, у який спосіб і коли. Надалі ж обставини потрібно встановлювати відповідно до елементів складу злочину, оскільки головне в розслідуванні – встановлення наявності або відсутності складу кримінального правопорушення в діянні особи (Vasilev, 1976, s. 148).

Початковий етап розслідування будь-якого кримінального правопорушення становить наукову категорію криміналістичної науки. Послугуються нею для позначення періоду досудового розслідування, на якому за допомогою слідчих дій, організаційних та оперативних заходів, виконуваних одразу після відкриття кримінального провадження, встановлюють обставини події, які мають ознаки злочинного діяння, необхідні: для орієнтування органів та осіб, що розслідують кримінальне правопорушення; висунування версій; планування розслідування; розшуку та затримання злочинця; забезпечення відшкодування збитку; припинення кримінального правопорушення.

А. В. Мазур вважає (і ми не можемо не погодитися з ним), що «на початковому етапі визначають загальний напрям розслідування, висувають та

перевіряють перші слідчі версії, планують дальші дії. Відповідно до отриманої первинної інформації, наслідків її перевірки і логічної оцінки орган досудового розслідування визначає першорядні завдання, розробляє стратегію і скеровує весь хід дальшого розслідування» (Mazur, 2015, s. 435).

М. М. Коваль, працюючи над методикою розслідування катувань, слушно стверджує, що «організація розслідування на початковому етапі передбачає переважно роботу з наявною інформацією, її опрацювання й оцінку» (Koval, 2017, s. 97), відповідно окреслюючи такі його основні завдання: установлення джерела отримання інформації (докладно з'ясовують, хто звернувся із заявою до правоохоронних органів, якщо просто надійшло повідомлення від інших осіб, встановлюють особу, яка потерпіла від конкретного злочину, та осіб, які про це повідомили); збирання інформації про особу потерпілого, що допоможе з'ясувати мотиви та цілі злочинця, а також спосіб, обстановку й місце вчинення злочину; реєстрація заяви та внесення її до Єдиного реєстру досудових розслідувань (далі – ЄРДР); у разі можливості огляд місця події (залежить від ситуації, яка склалась, і часу, що минув); оцінювання слідчої ситуації, що дає змогу слідчому визначити та поставити перед собою певні завдання для розслідування конкретного злочину; висування версій відповідно до слідчої ситуації; обрання форм і прийомів взаємодії з оперативними службами, залучення спеціалістів; складання плану розслідування (Koval, 2017, s. 98).

Робота слідчого на початковому етапі розслідування домашнього насильства характеризується складністю через суперечливість доказової інформації про більшість фактичних обставин, які стосуються події кримінального правопорушення і винуватості у його вчиненні конкретних осіб, що може вплинути на формування істинного уявлення про вчинене протиправне діяння. Наявної інформації, якою володіє слідчий на початковому етапі розслідування кримінального правопорушення досліджуваної категорії, може бути, засвідчує аналіз слідчої практики, недостатньо для чіткого висновку про обставини вчинення домашнього насильства, а також про дії, що йому передували та мали місце після його закінчення. Тому специфіка розслідування домашнього насильства зумовлюється їх характером, необхідністю детального вивчення не лише обставин самого діяння, особи потерпілої та підозрюваних, а й різних аспектів їх особистого життя. Саме на цьому етапі інформація, яку отримав слідчий, дає змогу висунути версії про сутність розслідуваної події, її причини та винних осіб. Тому дії слідчого повинні бути послідовними, логічними та взаємоузгодженими. При цьому, слід зауважити, саме на початковому етапі

слідчий має так спланувати слідчі (розшукові) дії, щоб забезпечити можливість отримати об'єктивну інформацію про обставини вчиненого кримінального правопорушення, а також прогнозувати перебіг і результати розслідування.

В узагальненому вигляді до основних завдань початкового етапу розслідування злочинів цієї категорії, убачається, належать: установлення місця, часу і обстановки кримінального правопорушення, його сутності, а також виявлення, фіксація і вилучення його слідів (джерел доказів); установлення, затримання (зокрема й розшук) особи, підозрюваної у вчиненні кримінального правопорушення; збирання доказів, достатніх для повідомлення про підозру (хоча б по одному епізоду домашнього насильства).

Є. Г. Сахарова, досліджуючи методику розслідування злочинів, пов'язаних із заподіянням шкоди здоров'ю, вважає, що встановленню підлягають обставини, які стосуються: події злочину; механізму події і його наслідків; особи потерпілого; особи підозрюваного; завданої шкоди (Sakharova, 2015, s. 3997–3999).

Зважаючи на загальні тактичні завдання розслідування будь-якого кримінального правопорушення, наголосимо, що саме на початковому етапі розслідування домашнього насильства слідчий: з'ясовує та перевіряє первинну інформацію про факт домашнього насильства; виявляє, закріплює та зберігає сліди злочину; установлює потерпілих і свідків; реєструє заяву та вносить її до ЄРДР; по змозі проводить огляд місця події та висуває первинні слідчі версії; визначає форми і прийоми взаємодії з оперативними службами та відповідними організаціями, а також залучає спеціалістів; складає план розслідування.

Ю. В. Кузьменко, висвітлюючи адміністративний аспект діяльності Національної поліції щодо реалізації Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» і шляхи вирішення зазначеної проблеми працівниками поліції, констатує, що «у разі звернення з заявою про домашнє насильство працівники поліції зобов'язані виконати такі дії:

- 1) увести в Єдиний державний реєстр досудових розслідувань інформацію про подання заяви щодо домашнього насильства;
- 2) видати потерпілій стороні повідомлення про початок досудового розслідування, в якому буде зазначено номер з Єдиного реєстру;
- 3) у разі наявності видимих тілесних ушкоджень надати скерування на судово-медичну експертизу;
- 4) якщо наявні такі ознаки злочину, як нанесення легких чи середньої тяжкості тілесних ушкоджень, мордування, побой, зґвалтування, сек-

суальне домагання та інше, поліцейські повинні розпочати досудове розслідування вчиненого злочину;

5) передати інформацію для Єдиного державного реєстру випадків домашнього насильства та насильства за ознакою статі» (Kuzmenko, 2019, s. 100–101).

До того ж перед виїздом на місце події здійснюється первинна перевірка: змісту та повноти інформації про виклик; повторності викликів у минулому; перебування за адресою виклику осіб, які взяті на профілактичні обліки Національної поліції України (*Pamiatka dlia pratsivnykiv*, n. d.).

Щодо аналізу матеріалів, які можуть свідчити про вчинення домашнього насильства, то після внесення відповідної інформації до ЄДРП відомості, що містяться в цих матеріалах, оцінюють слідчі за такими критеріями: джерело інформації (від кого отримано інформацію про вчинення домашнього насильства), його походження, зв'язок із подією, яка вивчається, надійність, можливі дефекти відображення ним об'єктивної дійсності (хворобливий стан особи, дефекти сприйняття тощо); зміст інформації, її повнота, точність, які саме обставини події і наскільки повно висвітлюються в матеріалах; чи не суперечить інформація в наданих матеріалах одна одній.

На стадії збирання та перевірки інформації про факт вчинення домашнього насильства основним тактичним завданням є, передусім, з'ясування наявності достатніх підстав вважати таке діяння кримінальним правопорушенням. О. В. Пчеліна, досліджуючи злочини у сфері службової діяльності, зауважує, що тактичні завдання розслідування «діляться на більш дрібні, які полягають, зокрема, у встановленні наявності суспільно небезпечного діяння, наявності ознак складу конкретного злочину, у встановленні можливих очевидців злочинної події, у пошуку та затриманні злочинця по гарячих слідах тощо» (Pchelina, 2016, s. 157).

Ю. В. Кузьменко конкретизує, що «першою, хто виїжджає на виклики з домашнього насильства, є патрульна поліція. Поліція отримує повідомлення на 102, приймає повідомлення з національної гарячої лінії з попередження домашнього насильства, торгівлі людьми та гендерної дискримінації чи з інших джерел та організовує виїзд патрульної бригади на місце правопорушення. У деяких регіонах України першою за цим напрямом на місце події виїжджає створена спеціально група реагування поліції «Поліна». В межах повноважень поліції знаходиться прийом і розгляд заяв про вчинення домашнього насильства» (Kuzmenko, 2019, s. 99).

Заслуговують на увагу рекомендації, запропоновані колективом науковців щодо дій працівників

поліції перед виїздом на місце події. Отже, після отримання повідомлення про вчинення домашнього насильства працівнику поліції необхідно: уточнити у заявника дані про характер насильства, учасників сімейного конфлікту, їх стан, необхідність надання медичної допомоги тощо; перевірити за картотекою на предмет перебування осіб, що мешкають за зазначеною адресою, на профілактичних обліках (психічно хворий, наркоман, раніше судимий, особа, якій винесено офіційне попередження про неприпустимість вчинення насильства у сім'ї) та з'ясувати наявність у них зареєстрованої вогнепальної зброї; виїжджати (виходити) на сімейний конфлікт у кількості не менше ніж двох працівників або з громадським помічником дільничного чи членом громадського формування з охорони громадського порядку; з'ясувати можливість використання допомоги представників громадського активу, які проживають у будинку, де вчиняється насильство; мати при собі табельну зброю та спеціальні засоби (ПР, БР, «Черемуха», засоби індивідуального захисту) та привести їх у стан, зручний для використання; попередньо розподілити ролі, зважаючи на потреби у взаємному підстрахуванні та кількості учасників конфлікту (Zaporozhtsev et al. (Uklad.), 2012, s. 20).

Безпосередньо на місці події (як першочергові завдання) працівник поліції з'ясовує: ризики загрози життю та здоров'ю членів сім'ї; наявність дітей у помешканні; необхідність направити автомобіль (карету) швидкої медичної допомоги потерпілим; наявність зброї (якщо така є, і можливість її застосування), інших засобів, що загрожують життю та здоров'ю членів родини.

З моменту виявлення факту вчинення домашнього насильства й упродовж його досудового розслідування слідчий повинен застосовувати всі наявні у нього засоби й методи не тільки для того, щоб зібрати достатню доказову базу, яка б підтверджувала причетність особи до вчинених протиправних діянь, а й припинити їх, а також забезпечити надання необхідної допомоги потерпілому та іншим членам родини. До тактичних завдань початкового етапу розслідування кримінальних правопорушень, передбачених ст. 126¹ КК України, можна віднести: встановлення місця, часу й обстановки вчиненого діяння; виявлення, фіксацію та вилучення слідів цього діяння та речових доказів; встановлення (розшук) і затримання кривдника; встановлення можливих свідків; збирання достатньої доказової бази для повідомлення особи про підозру.

Налагоджуючи контакт з потерпілим, слідчий, передусім, повинен спрямувати свої зусилля на формування в нього впевненості у повній безпеці, а також довіри до правоохоронної системи

взагалі. Він має усвідомлювати, що правоохоронці серйозно сприймають ситуацію, що склалась, і намагаються відповідно до закону захистити його інтереси. Саме це, на наш погляд, є важливим підґрунтям для початку налагодження контакту та подолання психологічного бар'єру у спілкуванні. Крім того, досить часто родичі та близькі потерпілої особи не дуже співчутливі і належно не усвідомлюють ситуації, а то й заперечують факт насильства або проявляють недовіру щодо цього. І єдиним помічником у таких ситуаціях може постати слідчий. Тому слідчий, який здійснює розслідування цієї категорії кримінальних правопорушень, повинен мати глибокі знання у галузі психології та розбиратися в особистісних характеристиках як потерпілих, так і осіб, підозрюваних у вчиненні кримінального правопорушення.

Потерпілій особі, розтлумачуючи її права, потрібно пояснити, як вона може захиститися від насильства. При цьому з'ясовують необхідність її убезпечення, а також вжиття спеціальних заходів щодо кривдника, оформлення матеріалів для подальших процесуальних дій і притягнення правопорушника до відповідальності. А втім, трапляється, особа, яка подає заяву про вчинення домашнього насильства, може надати з різних причин (помста, образа тощо) неправдиві відомості, аби скомпрометувати іншого члена сім'ї. Проте заявник, повідомляючи про факт домашнього насильства, не завжди має на меті притягнути члена своєї родини до кримінальної відповідальності, він може мати лише намір спонукати конкретну особу (члена сім'ї) до вчинення певних дій. Буває, члени сім'ї (найчастіше мати) замовчують факт насильства щодо дітей. Тому особу, аби запобігти завідомо неправдивим повідомленням про факт насильства, попереджають про кримінальну відповідальність (*Kriminalnyi kodeks Ukrainy*, 2001, s. 383). Крім того, потерпілому надають інформацію про те, яке покарання може бути застосоване до кривдника, роз'яснюють зміст відповідних статей Кримінального кодексу України.

Спілкуючись із потерпілою від домашнього насильства особою, працівник поліції має: заспокоїти її та її дітей, що стали свідками вчинення домашнього насильства; виявляти при цьому повагу, співчуття до неї та розуміння ситуації, намагатися викликати в неї довіру; запевнити, що вона та її діти перебувають у безпеці; запропонувати звернутися до лікаря за кваліфікованою медичною допомогою, у разі необхідності й для проведення судово-медичної експертизи (визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень, тобто так званого «зняття побоїв»); переконати в тому, що відповідно до законодавства жодна людина не має права застосовувати будь-яке насильство до ін-

шої особи; порадити звернутися за консультацією до психолога, наголосивши, що під час роботи з нею зберігається конфіденційність; за потреби надати повну інформацію про державні (недержавні) установи та організації, які можуть надати підтримку та захист, зокрема й притулок; даючи поради, вказівки тощо, в жодному разі не засуджувати поведінку жертви. Крім того, працівник поліції має уважно спостерігати за тим, як поведуться особи, які перебувають на місці вчинення кримінального правопорушення, і не оцінювати ситуацію, ґрунтуючись на «першому враженні». При цьому доречно опитати сусідів про обставини інциденту, з'ясувати, чи було таке раніше і чим зазвичай завершувалося.

Якщо необхідно надати психологічну допомогу, інформують відповідний центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, центр соціально-психологічної допомоги, притулок для осіб, які постраждали від домашнього насильства та/або насильства за ознакою статі, або мобільну бригаду соціально-психологічної допомоги таким особам (у тому числі шляхом виклику психолога), у разі потреби направити потерпілого до такої спеціалізованої служби підтримки або іншого закладу (установи), що надає послугу притулку.

Безпосередньо спілкуючись з особою, яка підозрюється у вчиненні насильства, працівник поліції: насамперед чітко представляється і пояснює доцільність такої бесіди; розмовляє спокійно, урівноважено; у такий спосіб, щоб кривдник усвідомив її як «сигнал» про те, що він не може розраховувати на подальшу безкарність; наголошує на тому, що застосування будь-яких насильницьких дій має ознаки правопорушення, за яке чинним законом передбачено адміністративну або кримінальну відповідальність.

Крім загальних і окреслених вище обставин, що підлягають з'ясуванню, слідчий із моменту отримання інформації про вчинення домашнього насильства має встановити факти та обставини, які свідчать про кримінальний характер протиправних діянь, і дозволяють правильно їх кваліфікувати, форму насильства, мотиви кримінального правопорушення, віктимологічні риси потерпілого, тривалість насильницьких дій та їхні наслідки тощо.

Для чіткої фіксації фактів насильства на місці події необхідно звернути увагу: на сліди та ознаки насильства (синці, подряпини, кров, рани, опіки, вирване волосся, сліди побиття); стан учасників конфлікту (емоційний стан, алкогольне, наркотичне чи інше сп'яніння, ознаки переляку, жаху, тремтіння рук чи тіла, емоційна неврівноваженість, роздратування, плач, крик, апатія); стан житлового приміщення (сліди крові, розбиті при-

лади, меблі чи вікна, розкидані речі, розірваний одяг тощо); види знаряддя чи засоби, якими могли бути спричинені ушкодження.

Під час візуального огляду помешкання передусім з'ясовують наявність: місць можливого укриття кривдника або інших осіб, що можуть здійснити раптовий напад на працівника поліції; місць приховування доказів вчинення домашнього насильства, зброї та інших предметів, якими може бути завдано шкоди життю або здоров'ю поліцейського, правопорушника, оточенню; додаткових виходів із приміщення, відкритих вікон на нижніх поверхах, через які правопорушник може втекти або позбавитися речових доказів; ознак перебування собак, яких правопорушник може використати для нападу на поліцейського; місць (приміщень), які можуть бути використані для ізоляції учасників сімейного конфлікту або укриття працівників поліції від нападу правопорушника, зокрема й з використанням зброї. Для обмеження доступу до таких предметів доцільно: збільшити відстань між кривдником і цими предметами або ізолювати його в іншому приміщенні; перевести правопорушника в таке місце, щоб він знаходився до них спиною; прибрати такі предмети особисто або за допомогою постраждалої особи.

Отже, збирання криміналістично значущої інформації про подію зазначеного кримінального правопорушення можна звести до з'ясування трьох груп питань: щодо кого вчинено насильство, ким вчинено та у який спосіб.

Визначаючи послідовність окремих слідчих (розшукових) дій, слідчий має керуватися не тільки організаційними, а й тактичними міркуваннями. Перевага віддається діям і заходам, не своєчасне проведення яких може призвести до пошкодження або знищення речових джерел доказів або їх носіїв.

Початковий етап вирізняється невідкладною необхідністю проводити такі слідчі (розшукові) дії, які забезпечуватимуть виявлення доказової інформації для швидкого, повного та всебічного розслідування. Тому серед першочергових слідчих (розшукових) дій, що можуть бути проведені під час розслідування домашнього насильства, варто виокремити: огляд місця події; освідчування; допит потерпілого та свідків; допит підозрюваного.

К. Г. Шеленіна, вивчаючи питання розслідування вбивств, вчинених засудженими в місцях позбавлення волі, наголошувала, що «послідовність початкових слідчих дій залежить безпосередньо від слідчої ситуації. Під час виникнення невідкладного характеру якої-небудь дії, вони повинні бути негайно здійснені, оскільки зволікання може призвести до незворотної втрати можливості отримання доказів» (Shelenina, 2020, s. 606).

За наявності на тілі синців, подрипин, травм, тілесних ушкоджень потерпілого доцільно спрямувати на медичну процедуру огляду побоїв з метою виявлення на його тілі слідів чи ознак злочину. Таку процедуру можна здійснити в бюро судово-медичної експертизи. Лікар для встановлення факту заподіяння тілесних ушкоджень і ступеня їх тяжкості оглядає потерпілого і детально фіксує усі травми та сліди побиття. Щоб найбільш точно визначити їх характер і ступінь, звертаються по допомогу впродовж одного-двох днів після отримання ушкоджень. Офіційно визначених часових обмежень щодо цього немає. За результатами такого медичного огляду видають довідку про отримання тілесних ушкоджень, завданих кривдником, що слугуватиме підставою для відкриття кримінального провадження за фактом вчинення протиправного діяння.

У разі заподіяння значної фізичної шкоди здоров'ю потерпілого (як-то тілесних ушкоджень) без зволікання призначають судово-медичну експертизу. «Мета цієї експертизи – не тільки визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень, а й установлення часу і механізму їх заподіяння, виявлення даних про можливу родову належність використаної зброї або знаряддя (вогнепального, тупого, гострого, колючо-ріжучого тощо), що особливо важливо на початковому етапі розслідування» (Shepitko (Red.), 2010, s. 77).

«Судово-медичне визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень проводиться, – зазначено у Правилах, затверджених наказом Міністерства охорони здоров'я України від 17 січня 1995 р. № 6, – згідно з Кримінальним та Кримінально-процесуальним кодексами України і цими Правилами» (*Pravyla sudovo-medychnoho vyznachennia stupenia tiazhkosti tilesnykh ushkodzhen*, 1995).

При цьому слід наголосити, що навіть коли ознак домашнього насильства не встановлено, поліцейські повинні виконати такі дії: винести кривднику офіційне попередження про неприпустимість вчинення насильства в сім'ї; поставити його на профілактичний облік; винести кривднику, який повторно вчинив насильство в сім'ї після отримання офіційного попередження, терміновий заборонний припис; відвідати сім'ю, де чиниться насильство, провести роз'яснювально-виховну роботу з кривдником і проінформувати членів сім'ї про права, заходи й послуги, якими вони можуть скористатися; скласти протокол про вчинення насильства в сім'ї відповідно до норм законодавства України про адміністративні правопорушення (*Kodeks Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia*, 1984, st. 173²).

З огляду на зазначене вище можна запропонувати такий алгоритм попередньої перевірки

повідомлень про вчинення домашнього насильства: 1) реєстрація повідомлення про кримінальне правопорушення; 2) виїзд на місце події; 3) з дотриманням заходів особистої безпеки вжиття передбачених законом дій із припинення кримінального правопорушення; отримання заяви від потерпілого або особи, яка повідомила про вчинення протиправного діяння; 4) отримання пояснення від кривдника; 5) отримання пояснення від інших учасників та очевидців кримінального правопорушення; 6) огляд місця події (виявлення, фіксація та вилучення слідової інформації); 7) отримання довідки із медичного закладу про факт заподіяння тілесних ушкоджень; 8) з'ясування особистісних характеристик потерпілого та ймовірного кривдника; 9) прийняття рішення про відкриття кримінального провадження.

Наукова новизна

Зроблено спробу виокремити особливості початкового етапу розслідування домашнього насильства як кримінального правопорушення, передбаченого ст. 126¹ КК України, через узагальнення обставин, які підлягають встановленню, і визначення системи тактичних завдань, що потребують розв'язання. На підставі цих особливостей сформовано відповідні рекомендації щодо організації та розслідування цієї категорії протиправних діянь.

Висновки

1. Зважаючи на те, що початковий етап розслідування домашнього насильства спрямований, передусім, на отримання вихідних даних, зокрема оцінювання відомостей про обстановку вчинення, спосіб насильницьких дій, об'єкт злочинного посягання, особу потерпілого, особу кривдника тощо, визначено систему тактичних завдань, серед яких:

аналіз наявної (першочергової) інформації та вжиття заходів щодо забезпечення безпеки осіб, які зазнали домашнього насильства;

оцінювання сформованої слідчої ситуації та постановка тактичних завдань щодо розслідування факту домашнього насильства;

виявлення джерел інформації про розслідуване кримінальне правопорушення (матеріальні сліди, знаряддя злочину, свідки-очевидці та ін.);

складання плану розслідування та обрання напрямку розслідування;

обрання форми і методів взаємодії з органами і службами, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству;

пошук і одержання детальної інформації про механізм і обстановку вчиненого правопорушення;

збирання і вивчення відомостей про особу потерпілого (спосіб життя, заняття, зв'язки, зміст дозвілля, риси характеру, поведінка до, під час і після вчинення правопорушення тощо);

пошук, одержання й аналіз інформації про особу, що вчинила правопорушення, її розшук і затримання;

проведення першочергових слідчих (розшукових) дій (огляд місця події, допит потерпілого та свідків, допит підозрюваного, освідування, призначення експертиз).

2. Обставини, які підлягають встановленню на початковому етапі розслідування домашнього насильства, згруповано за ознаками, що пов'язані: з подією злочину (час, місце, знаряддя, засоби та інші умови вчинення правопорушення); потерпілим; кривдником (персонографічні дані та обставини, які визначають винуватість обвинуваченого, його поведінка до, під час і після вчинення правопорушення, форма вини, мотив і мета злочинної діяльності); наслідками правопорушення (чи заподіяна шкода здоров'ю потерпілого, наявність, характер і тяжкість тілесних ушкоджень або факт смерті тощо).

3. Для оптимізації процесу розслідування сформовано рекомендації щодо організації початкового етапу розслідування цієї категорії протиправних діянь, при цьому, зокрема, уточнено порядок дій слідчого на стадії збирання та перевірки інформації про факт вчинення домашнього насильства.

Отже, початковий етап розслідування домашнього насильства у структурі слідчої діяльності набуває певної ваги, оскільки саме на цьому етапі, коли закладаються основоположні засади для встановлення істини в кримінальному провадженні, виявляється і збирається значна кількість джерел доказової інформації, від ефективності дій слідчого залежить подальший успіх розслідування кримінального провадження.

References

- Duggan, M. (Ed.). (2018). Revisiting the 'Ideal Victim'. In: *Developments in Critical Victimology*. Policy Press: Bristol. DOI: <https://doi.org/10.1332/policypress/9781447338765.003.0010>.
- Ishchenko, T. V. (2020). Sudovi ekspertyzy, yaki pryznachaiutsia pid chas rozsliduvannia domashnoho nasylstva: analitychnyi ohliad. *Visnyk Zaporizkoho natsionalnoho universytetu. Yurydychni nauky*, 1, 238–244 [in Ukrainian]. DOI: <https://doi.org/10.26661/2616-9444-2020-1-37>.
- Kodeks Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia (statti 1–212²⁴): Zakon Ukrainy № 8073-X. (1984). Uziato z <https://>

- zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text [in Ukrainian].
- Kovalenko, Ye. H., & Maliarenko, V. T. (2008). *Kryminalnyi protses Ukrainy*: pidruchnyk (2-e vyd., pererob. i dopov.). Kyiv: Yurinkom Inter. 712 s. [in Ukrainian].
- Koval, M. M. (2017). *Metodyka rozsliduvannia katuvan, shcho vchyniautsia spivrobotnykamy Natsionalnoi politsii*. (Dys. kand. yuryd. nauk). Natsionalnyi universytet «Lvivska politekhnika», Lviv. 237 s. [in Ukrainian].
- Kryminalnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy № 2341-III. (2001). Uziato z <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> [in Ukrainian].
- Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy № 4651-VI. (2012). Uziato z <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#n1191> [in Ukrainian].
- Kuzmenko, Yu. V. (2019). Administratyvna diialnist Natsionalnoi politsii: protydiia ta zapobihannia domashnomu nasyilstvu. *Prykarpatskyi yurydychnyi visnyk*, 2 (27), 99–102 [in Ukrainian].
DOI: [https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i2\(27\).198](https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i2(27).198).
- Loboiko, L. M. (2015). Aktualni problemy vyznachennia pidstav i momentu pochatku dosudovoho rozsliduvannia. *Visnyk kryminalnogo sudochynstva*, 1, 87–92. Uziato z http://nbuv.gov.ua/UJRN/vkc_2015_1_13 [in Ukrainian].
- Mahapatro, M. (2018). Understanding Domestic Violence. In: *Domestic Violence and Health Care in India*. Springer, Singapore.
DOI: https://doi.org/10.1007/978-981-10-6159-2_1.
- Malynovska, T. M. (2020). Domashnie nasyilstvo: shchodo zmistovnoho napovnennia termina. *Nashe pravo*, 3, 85–91 [in Ukrainian].
DOI: <https://doi.org/10.32782/law.2020.3.14>.
- Mazur, A. (2015). Mezhi pochatkovoho etapu rozsliduvannia. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Serii yurydychna*, 61, 435–441 [in Ukrainian].
- Moskalenko, H. V. (2009). Poniattia ta osoblyvosti etapiv rozsliduvannia zlochyniv. *Aktualni problemy derzhavy i prava*, 49, 376–380 [in Ukrainian].
- Nagel, B. N. (2019). Domestic Violence: *Four Home in Hiding: Scenes of Domestic Violence*. In *Ambiguous Aggression in German Realism and Beyond: Flirtation, Passive Aggression, Domestic Violence* (pp. 71–103). New York: Bloomsbury Academic. Retrieved August 27, 2021.
DOI: <http://dx.doi.org/10.5040/9781501352744.ch-004>.
- Nigam, S. (2019). *Women and Domestic Violence Law in India: A Quest for Justice* (1st ed.). Routledge India.
DOI: <https://doi.org/10.4324/9780429343575>.
- Nigam, S. (2021). *Domestic Violence Law in India: Myth and Misogyny* (1st ed.). Routledge India. DOI: <https://doi.org/10.4324/9780429326974>.
- Pakhomov, V. V., & Bezvin, O. S. (2020). Domashnie nasyilstvo v Ukraini ta za kordonom. *Young Scientist*, 3 (79), 295–298 [in Ukrainian].
DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2020-3-79-62>.
- Pamiatka dlia pratsivnykiv Natsionalnoi politsii «Alhorytm dii politseiskoho v sytuatsii nasyilstva». (n. d.). URL: http://womenua.today/UWC-library/unwomen/4-Police_memory.pdf [in Ukrainian].
- Pchelina, O. V. (2016). Taktychni zavdannia rozsliduvannia zlochyniv u sferi sluzhbovoi diialnosti. *Aktualni problemy vitchyznianoï yurysprudentsii*, 2, 155–158 [in Ukrainian].
- Pchelina, O. V. (2020). Perspektyvnist pobudovy metodyky rozsliduvannia domashnoho nasyilstva. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*, 4, 329–332 [in Ukrainian].
DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2020-4/79>.
- Pravyla sudovo-medychnoho vyznachennia stupenia tiazhkosti tilesnykh ushkodzen: zatv. nakazom MVS Ukrainy № 6. (1995). Uziato z <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0255-95#Text> [in Ukrainian].
- Sakharova, E. G. (2015). Obshchie voprosy rassledovaniia prestuplenii, sviazannykh s prichineniem vreda zdoroviu. *Nauchno-metodicheskii elektronnyi zhurnal «Kontsept»*, 13, 3996–4000 [in Russian].
- Shelenina, K. H. (2020). Pochatkovyi etap rozsliduvannia vbystv, uchynenykh zasudzhenymy v mistsiakh pozbavlennia voli, ta vidpovidnyi alhorytm dii slidchoho. *Porivnialno-analitychne pravo*, 1, 602–606 [in Ukrainian].
DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0390/2020.1.150>.
- Shepitko, V. Yu. (Red.). (2010). *Kerivnytstvo z rozsliduvannia zlochyniv*: nauk.-prakt. posib. Xarkiv: «Odissei». 960 s. [in Ukrainian].
- Slukhaienko, Yu. M. (2020). Kryminalistychna kharakterystyka domashnoho nasyilstva. *Visnyk Luhanskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav imeni E.O. Didorenka*, 3 (91), 295–306 [in Ukrainian].
DOI: <https://doi.org/10.33766/2524-0323.91.295-306>.
- Vasilev, A. N. (1976). *Sledstvennaia taktika*. M.: Iurid. lit. 200 s. [in Russian].
- Vozniuk, A. A. (2019). Kryminalna vidpovidalnist za domashnie nasyilstvo: aktualni pytannia teorii ta praktyky. *Forum Prava*, 55 (2), 6–14 [in Ukrainian].
DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.2635559>.
- Zaporozhtsev, A. V., Labun, A. V., Zabroda, D. H., Basysta, I. V., Drozdova, I. V., Bryzhyk, V. O., & Musiienko, O. M. (Uklad.). (2012). *Nasyilstvo v simi ta diialnist orhaniv vnutrishnikh sprav shchodo yoho podolannia*: navch.-metod. posib. dlia kursantiv vyshch. navch. zakladiv MVS Ukrainy. Kyiv. 246 s.

Zinsu, O. (2021). Mizhnarodno-pravovi standarty ta zarubizhnyi dosvid u sferi zapobihannia, protydii domashnomu nasylstvu. *Naukovyi visnyk Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav*, 118 (1), 31–40 [in Ukrainian].
DOI: <https://doi.org/10.33270/01211181.31>.

Список використаних джерел

- Duggan, M. (Ed.). (2018). Revisiting the 'Ideal Victim'. In: *Developments in Critical Victimology*. Policy Press: Bristol.
DOI: <https://doi.org/10.1332/policypress/9781447338765.003.0010>.
- Ищенко, Т. В. (2020). Судові експертизи, які призначаються під час розслідування домашнього насильства: аналітичний огляд. *Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки*, 1, 238–244.
DOI: <https://doi.org/10.26661/2616-9444-2020-1-37>.
- Кодекс України про адміністративні правопорушення (статті 1–212²⁴): Закон України № 8073-X. (1984). Узято з <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>.
- Коваленко, Є. Г., & Маляренко, В. Т. (2008). *Кримінальний процес України: підручник (2-е вид., перероб. і допов.)*. Київ: Юрінком Інтер. 712 с.
- Коваль, М. М. (2017). *Методика розслідування катувань, що вчиняються співробітниками Національної поліції*. (Дис. канд. юрид. наук). Національний університет «Львівська політехніка», Львів. 237 с.
- Кримінальний кодекс України: Закон України № 2341-III. (2001). Узято з <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.
- Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України № 4651-VI. (2012). Узято з <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#n1191>.
- Кузьменко, Ю. В. (2019). Адміністративна діяльність Національної поліції: протидія та запобігання домашньому насильству. *Прикарпатський юридичний вісник*, 2 (27), 99–102.
DOI: [https://doi.org/10.32837/ruuv.v0i2\(27\).198](https://doi.org/10.32837/ruuv.v0i2(27).198).
- Лобойко, Л. М. (2015). Актуальні проблеми визначення підстав і моменту початку досудового розслідування. *Вісник кримінального судочинства*, 1, 87–92. Узято з http://nbuv.gov.ua/UJRN/vkc_2015_1_13.
- Mahapatro, M. (2018). Understanding Domestic Violence. In: *Domestic Violence and Health Care in India*. Springer, Singapore.
DOI: https://doi.org/10.1007/978-981-10-6159-2_1.
- Малиновська, Т. М. (2020). Домашнє насильство: щодо змістовного наповнення терміна. *Наше право*, 3, 85–91.
DOI: <https://doi.org/10.32782/law.2020.3.14>.
- Мазур, А. (2015). Межі початкового етапу розслідування. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*, 61, 435–441.
- Москаленко, Г. В. (2009). Поняття та особливості етапів розслідування злочинів. *Актуальні проблеми держави і права*, 49, 376–380.
- Nagel, B. N. (2019). Domestic Violence: Four Home in Hiding: Scenes of Domestic Violence. In *Ambiguous Aggression in German Realism and Beyond: Flirtation, Passive Aggression, Domestic Violence* (pp. 71–103). New York: Bloomsbury Academic. Retrieved August 27, 2021.
DOI: <http://dx.doi.org/10.5040/9781501352744.ch-004>.
- Nigam, S. (2019). *Women and Domestic Violence Law in India: A Quest for Justice* (1st ed.). Routledge India.
DOI: <https://doi.org/10.4324/9780429343575>.
- Nigam, S. (2021). *Domestic Violence Law in India: Myth and Misogyny* (1st ed.). Routledge India.
DOI: <https://doi.org/10.4324/9780429326974>.
- Пахомов, В. В., & Безвін, О. С. (2020). Домашнє насильство в Україні та за кордоном. *Young Scientist*, 3 (79), 295–298.
DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2020-3-79-62>.
- Пам'ятка для працівників Національної поліції «Алгоритм дій поліцейського в ситуації насильства». (н. д.). URL: http://womenua.today/UWC-library/unwomen/4-Police_memory.pdf.
- Пчеліна, О. В. (2016). Тактичні завдання розслідування злочинів у сфері службової діяльності. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*, 2, 155–158.
- Пчеліна, О. В. (2020). Перспективність побудови методики розслідування домашнього насильства. *Юридичний науковий електронний журнал*, 4, 329–332.
DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2020-4/79>.
- Правила судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень: затв. наказом МВС України № 6. (1995). Узято з <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0255-95#Text>.
- Сахарова, Е. Г. (2015). Общие вопросы расследования преступлений, связанных с причинением вреда здоровью. *Научно-методический электронный журнал «Концепт»*, 13, 3996–4000.
- Шеленіна, К. Г. (2020). Початковий етап розслідування вбивств, учинених засудженими в місцях позбавлення волі, та відповідний алгоритм дій слідчого. *Порівняльно-аналітичне право*, 1, 602–606.
DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0390/2020.1.150>.
- Шепітько, В. Ю. (Ред.). (2010). *Керівництво з розслідування злочинів: наук.-практ. посіб.* Харків: «Одіссей». 960 с.
- Слухаєнко, Ю. М. (2020). Криміналістична характеристика домашнього насильства. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*, 3 (91), 295–306.
DOI: <https://doi.org/10.33766/2524-0323.91.295-306>.

- Васильев, А. Н. (1976). *Следственная тактика*. М.: Юрид. лит. 200 с.
- Вознюк, А. А. (2019). Кримінальна відповідальність за домашнє насильство: актуальні питання теорії та практики. *Форум Права*, 55 (2), 6–14.
DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.2635559>.
- Запорожцев, А. В., Лабунь, А. В., Заброда, Д. Г., Басиста, І. В., Дроздова, І. В., Брижик, В. О., & Мусієнко, О. М. (Уклад.). (2012). *Насильство в сім'ї та діяльність органів внутрішніх справ щодо його подолання: додаток до навч.-метод. посіб. для курсантів вищ. навч. закладів МВС України*. Київ. 56 с.
- Зінсу, О. (2021). Міжнародно-правові стандарти та зарубіжний досвід у сфері запобігання, протидії домашньому насильству. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*, 118 (1), 31–40.
DOI: <https://doi.org/10.33270/01211181.31>.

Стаття надійшла до редакції 15.06.2021

I. Botnarenko, PhD (Law),
Senior Researcher
Scientific Laboratory on Crime Prevention
Educational and Scientific Institute № 1,
National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4697-3767>

DOMESTIC VIOLENCE: THE INITIAL STAGE OF THE INVESTIGATION

The purpose of the article to reveal the features of the initial stage of the investigation of criminal offenses under Art. 1261 of the Criminal code of Ukraine, for optimization of process of their investigation to form certain recommendations. The research **methodology** is made up of various general scientific and special methods of scientific knowledge, in particular: the circumstances that are to be established at the initial stage of the investigation of criminal offenses related to domestic violence are formally and logically highlighted; the system-structural method defines the tasks that are solved at the initial stage of the investigation of this category of unlawful acts. General conclusions are presented based on the synthesis method. The dialectical method became the basis for the application of all methods. **Scientific novelty**. An attempt is made to highlight the features of the initial stage of the investigation of domestic violence by summarizing the circumstances to be established and defining the system of tactical tasks that need to be addressed. Based on these features, appropriate recommendations have been formed. **Conclusions**. The initial stage of the investigation of criminal offenses related to domestic violence is aimed primarily at obtaining initial data, in particular, at assessing information about the situation of the commission, the method of violent actions, the object of the criminal attack, the identity of the victim, the identity of the offender.

Keywords: domestic violence; domestic violence criminal offense; the initial stage of the investigation; tactical tasks; crime event; investigator; victim; offender.

И. А. Ботнарченко, кандидат юридических наук,
старший научный сотрудник лаборатории
по проблемам противодействия преступности
учебно-научного института № 1,
Национальная академия внутренних дел, г. Киев
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4697-3767>

ДОМАШНЕЕ НАСИЛИЕ: ПЕРВОНАЧАЛЬНЫЙ ЭТАП РАССЛЕДОВАНИЯ

Цель статьи – раскрыть особенности первоначального этапа расследования уголовных преступлений, предусмотренных ст. 126¹ Уголовного кодекса Украины, для оптимизации процесса их расследования сформировать определенные рекомендации. **Методологию** исследования составляют различные общенаучные и специальные методы научного познания, в частности: формально-логическим выделены обстоятельства, подлежащие установлению на начальном этапе расследования домашнего насилия; системно-структурным методом определены задачи, которые решаются на начальном этапе расследования этой категории противоправных деяний. Общие выводы изложены, основываясь на методе синтеза. Основой для применения всех методов стал диалектический метод. **Научная новизна**. Сделана попытка выделить особенности первоначального этапа расследования домашнего насилия через обобщение обстоятельств, подлежащих установлению, и определение системы тактических задач, требующих решения. На основании этих особенностей сформированы соответствующие рекомендации. **Выводы**. Начальный этап расследования домашнего насилия направлен прежде всего на получение исходных данных, в частности на оценку сведений об обстановке совершения, способе насильственных действий, объекте преступного посягательства, личности потерпевшего, личности обидчика.

Ключевые слова: домашнее насилие; уголовное правонарушение; начальный этап расследования; тактические задачи; событие преступления; следователь; пострадавший; обидчик.

ПОЗИТИВНИЙ ДОСВІД В ЕКСПЕРТНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

POSITIVE EXPERIENCE IN FORENSIC ACTIVITY

УДК 343.575/613.83

DOI: 10.37025/1992-4437/2021-36-2-93

O. Tarasenko, PhD (Technical Sciences),
Forensic Expert of the Drugs, Psychotropic Substances,
Their Analogues and Precursors Research Sector,
Materials, Substances and Products Research Department,
Luhansk Scientific Research Forensic Center, MIA of Ukraine,
Rubizhne, Luhansk Region, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9861-2256>
email: tarasencom.ua@ukr.net
tel.: +38(099)404-63-02

INVESTIGATION OF THE COMPOSITION OF LIQUID MIXTURES FOR SMOKING. DETERMINATION OF SYNTHETIC CANNABINOIDS AND α -PVP

The purpose of the article is to highlight the possibility of quantitative identification of narcotic drugs, psychotropic substances and their analogues in the context of studying the composition of liquid mixtures for smoking (vapes), to propose a method. *Methodology*. A set of general scientific and special methods was used to achieve this goal. In particular, using theoretical methods (analysis, generalization, comparison, modeling), systematized theoretical materials on the problems to be solved; the state of practical elaboration of the problem is empirically determined; organizational and experimental means (diagnostic, ascertaining, formative, corrective experiment) in combination with qualitative analysis and mathematical processing of the obtained results confirmed the effectiveness of the proposed method. The reliability of the results is ensured by the use of modern instrumental physicochemical, mathematical, statistical methods of analysis, as well as software processing of experimental data. *Scientific novelty*. The composition of liquid mixtures for smoking was determined using physicochemical methods of research, for the first time the possibility of quantitative identification of synthetic cannabinoids and α -PVP in the composition of vapes was proved. *Conclusions*. The composition of liquid mixtures for smoking (vapes) was determined and the possibility of quantitative identification of narcotic drugs, psychotropic substances and their analogues using various instrumental methods based on modern scientific research, in particular the content of synthetic cannabinoids and α -PVP in liquid mixtures for smoking by thin-layer, gas chromatography and using mass spectrometry. The effectiveness of current methods of researching synthetic cannabinoids was tested on specific examples and a contribution was made to the future development of methods for studying the composition of drug-containing liquid mixtures for smoking and those containing psychotropic substances, the demand for which is currently growing on the world market and in Ukraine. A method for isolating synthetic cannabinoids and α -PVP from a solution of smoking mixtures has been developed. The general approaches to the choice of the scheme of research of synthetic narcotic drugs and psychotropic substances depending on the questions, form (liquid), type and quantity of the objects submitted for research are offered.

Keywords: synthetic cannabinoids; α -PVP; liquid mixtures for smoking; vape; glycerin; propylene glycol; chromat-mass spectroscopy; gas-liquid chromatography.

Introduction

Ukraine is spreading of different types of tobacco products is becoming increasingly important as the use of a wide range of products in the most varied forms for obtaining pleasure is gaining particular popularity today (Hall, 2015, s. 1013; Levchenko, Kurdil, & Lutsenko, 2016, s. 95; Balakirieva, Pavlova, Nhuien, Levtsun, Pyvovarova, Sakovych, & Fliarkovska, 2019, s. 6; Chernolohova, 2019, s. 407). Then, a special attention paid to products whose distribution is currently

not actually controlled and which therefore become available (Mavrynska, 2020, s. 224).

This refers to mixtures for smoking in rare forms, which may or may not contain more nicotine, or even (and these cases are far from uncommon lately) synthetic and natural cannabinoids – analogues of tetrahydrocannabinol (trans- Δ -9-tetrahydrocannabinol) – psychotropic substance with limited circulation on the territory of Ukraine, also referred as dronabinol (Raso, 2018; Skrypnikov, Herasymenko, Rud, & Kydon, 2020, s. 8).

On the rise of Ukraine since the mid-2000s has been started the use of synthetic cannabinoids. Notably through the spread of spice-like smoking bags (plant chemicals infused with highly reactive chemicals, (plant-based substance infiltrated with highly active chemical reagents), which are distributed by online shops and various delivery services under the guise of odours. They have become available for retail due to insufficient legislation, which is carried out by private enterprises, which has had a significant impact on the social characteristics of the consumer population in a short time (Tkachenko, & Tkachenko, 2018, s. 123).

This process is determined by the general trends of globalization. It ensures the existence of a single information space, as well as measures of state control of the circulation of narcotic drugs, depending on the inclusion of the substance in the appropriate register, according to the criteria of the chemical composition of the substance in fact (Pon, & Fenyvesi, 2018, s. 24; AL-Eitan, Asa'ad, Battah, & Aljamal, 2020, s. 4172).

Rare smoking compounds are used, mainly in the form of spices, icons, vapes – special devices similar to electronic cigarettes (Angerer, Franz, Moosmann, Bisel, & Auwärter, 2019, s. 186). The analysis of these products showed that flavourings, nicotine, glycerine and propylene glycol are their main components in different proportions. The plasticine is mainly composed of propylene glycol and glycerine. There are even special mixtures for smokers with an intolerance to the first or the second ingredient. They do not contain any propylene glycol or glycerine or their minimum quantity. It could be added some flavourings and medicinal nicotine to the formulation to give the product a pleasant, bright flavour.

Tight and water-soluble, with a malodorous taste, propylene glycol is odourless. Therefore, it is often used as a formulation for liquids, as a food additive etc. The average and rare mixture consists of 10–30 % propylene glycol. This ingredient, however, may cause an allergic reaction, in spite of its lack of adverse effects.

Oily glycerine is widely used in food production. This is the main component of the mixture, the proportion of which often fluctuates between 60–90 %. It is not harmful for the organism. Dissolved in water. Dryness and discomfort in the throat may occur due to single ingestion of large quantities of glycerine. Allergic reactions are extremely rare.

The non-hazardous nicotine is not the main or non-essential ingredient and, as the manufacturers claim, its only used in vaping mixtures in a purified medicinal form, i. e. without resins or other domestics. It should be noted the concentration of nicotine may vary and that nicotine-free, rare vaping mixtures are also used (Eckberg, Arroyo-Mora, Stoll, & DeCaprio, 2019, s. 170).

Flavourings, the concentration of which often does not exceed 20 % of the total volume of the mixture, add flavour and aroma to the vapor in the electronic vaporizer. Responsible manufacturers of vaping-busyness used widely permitted food flavour additives in their vaping mixes.

So, at first glance, these main components are not particularly dangerous or harmful. However, more and more often the flavourings in smoking bags, apart from propylene glycol and glycerine, contain prohibited substances and reagents. For instance, cannabis extract containing among other, not forbidden, α -PVP (1-phenyl-2-pyrrolidin-1-yl-pentane-1-one-one) or synthetic analogues of the main active component of drugs derived from cannabis plants – tetrahydrocannabinol.

However, the main risk to the use of such products is that synthetic cannabinoids not produced, according to standards or formulas. Their composition usually changes at the discretion of the manufacturer. For example, the addition of α -PVP is very advantageous for the retailer, as a kilogram of this substance in China costs only one or two thousand U.S. dollars, but there are enough quantities for thousands of doses.

Currently, it's impossible to reliably identify synthetic cannabinoids, α -PVP or their analogues due to the lack of comparative templates and ion mass spectra data in existing libraries, in particular in RFC (Karadzian, & Kasparian, 2015, s. 338; Raso, 2018, s. 4).

The purpose and objectives of the study

This article aims to investigate the possibility of quantitative identification of narcotic drugs, psychotropic substances and their analogues in the context of the study of the composition of rare tobacco bags (vape), to propose a certain methodology.

To achieve this goal, it is necessary to solve the following tasks:

determines the feasibility of identifying psychotropic substances in rare smoking bags using different instrumental methods, Based on modern scientific research, in particular, the content of synthetic cannabinoids and α -PVP using fine ball, gas chromatography and mass spectrometry;

to determine the quantities and composition of rare vape mixtures without synthetic cannabinoids and the quantities of synthetic cannabinoids called JWH-018, JWH-073, AM-2201(565B), ADB-CHMINACA(597B), AB-FUBINACA (608B) and α -PVP, individually added to the specified smoking bags;

to propose a methodology for the separation of a mixture of synthetic cannabinoids and α -PVP in the formulation of rare smoking sums.

Presentation of the main material

Experimentally investigated liquid smoking mixtures of unknown type of vape as well as mixtures con-

taining synthetic cannabinoids and α -PVP (1-phenyl-2-pyrrolidine-1-yl-pentane-1-one).

Methods of Investigation

In Vitro analyses. Firstly in order to identify presence of cannabinoids and α -PVP in the sample a chemical analysis was carried out. For this purpose a 0.5 vol. % solution of Tri-Blue B reagent was applied on a filter pad and applied on a crust of the film containing separately synthetic cannabinoids and a PVP solution. As a result, the samples showed a purplish-black colour, confirming the presence of cannabinoids, and a black barring, indicating the probable presence of α -PVP (Department of Justice, 2019).

It was carried out by fine-ball chromatography to determine the presence of synthetic cannabinoids and PVP in a rare smoking mixture, following the recommendations of foreign counterparts (Cannaert et al., 2020). 5 ml of the obtained solutions were applied on a series of «Sorbfil» PTC-AF-A-UF chromatographic plates (sorbent – silica gel STX-1A; grain size 5–17 μm ; ball thickness 110 μm ; integral – silicazole; UV-indicator – UV-254; pad type – Al). The samples for the comparison were methanol solutions of synthetic cannabinoids (JWH-018, JWH-073, AM-2201(565B), ADB-CHMINACA(597B), AB-FUBINACA(608B), methanol PVP.

Initial studies have shown that for the identified

set of objects three different solvent systems are most efficient and have been used for chromatography: Hexane – chloroform – acetone (4:1:1); Hexane – acetone (4:1); Methanol – 25 % ammoniaque solution (100:1.5); Cyclohexane – Toluene – Diethylamine (75:70:10). At the same time the length of the solution was 100 mm.

At the end of the chromatographic process all plates were dried at 70 °C and examined under natural light and in ultraviolet light of a quartz lamp (at a length of $\lambda = 254 \text{ nm}$).

In the course of the inspection the zones detected were isolated, the chromatographic plates were sprayed with triturated blue B reagent solution (0.5 vol. % reagent solution in 10 vol. % sodium carbonate solution), 0.2-vitre solution of ningidrine in acetone, Marki reagent, 2-vitre solution of cobalt rhodanide and Mandelin reagent.

It should be noted, that the barring of the chromatographic plates did not change after treatment of the chromatographic plates with ningidrine solution in acetone. At the same time after screening with triturated blue B solution, reagent Mandelin and cobalt rhodanide (for the test for α -PVP content) a characteristic change of coloration occurred.

The chromatographic analysis on the chromatographic plates (Table 1–4) resulted in a series of zones.

Table 1

The results of chromatographic research
(system: hexane – chloroform – acetone (4:1:1))

Objects	The value of R_f comparative sample	The value of R_f object extract
JWH-018	0,87	0,70
JWH-073	0,76	0,76
ADB-CHMINACA(597B)	0,73	0,73
AB-FUBINACA(608B)	0,70	0,70
AM-2201(565B)	0,79	0,79

Table 2

The results of chromatographic research
(system: hexane – acetone (4:1))

Objects	The value of R_f comparative sample	The value of R_f object extract
JWH-018	0,52	0,52
JWH-073	0,41	0,41
ADB-CHMINACA(597B)	0,35	0,35
AB-FUBINACA(608B)	0,33	0,33
AM-2201(565B)	0,38	0,38

Table 3

The results of chromatographic research
(system: methanol – 25 percent ammonia solution (100:1,5))

Component	The value of R_f		Zone color (treatment with ninhydrin solution and Marki's reagent)
	comparative sample	object extract	
α -PVP	0,70	0,70	Orange

Table 5

The results of chromatographic research
(system: cyclohexane – toluene – diethylamine (75:70:10))

Component	The value of R_f		Zone color (processing 2 % solution of cobalt rhodanide)
	comparative sample	object extract	
α -PVP	0,81	0,81	Blue

The main factors affecting the identification of the components in the mixture is the maximum discrepancy of color and location of the beaches (blocked areas) on the chromatographic plates with analogous indicators in the samples of the comparison, made with standard reagents, as well as the dip lines in the ultraviolet spectrum.

As a result of chromatographic research was established the gap ratio R_f (chromatographic coefficient of volatility, defined as the ratio of the distance from the start line to the centre of the area of the object to the value of the distance from the start line to the front line of the solution), chromatographic areas of the solutions of the comparator (methanol solutions of synthetic cannabinoids and α -PVP). The extracts indeed contain synthetic cannabinoids JWH-018, JWH-073, AM-2201(565B), ADB-CHMINACA(597B), AB-FUBINACA (608B), whose trafficking is prohibited – synthetic analogues of trans-9-tetrahydrocannabinol – a particularly dangerous psychotropic substance, the main active ingredient of cannabis plant drugs, and α -PVP (1-phenyl-2-pyrrolidine-1-yl-pentane-1-one),

a particularly harmful psychotropic substance whose trafficking is prohibited (NIDA, 2018).

The presence of the indicated cannabinoids in the mixture (referring to a high range of 0.70 to 0.79) makes their identification difficult through close R_f values (see Tables 1 and 2). The hexane-chloroform-acetone system (4:1:1) is therefore ineffective for these cannabinoids.

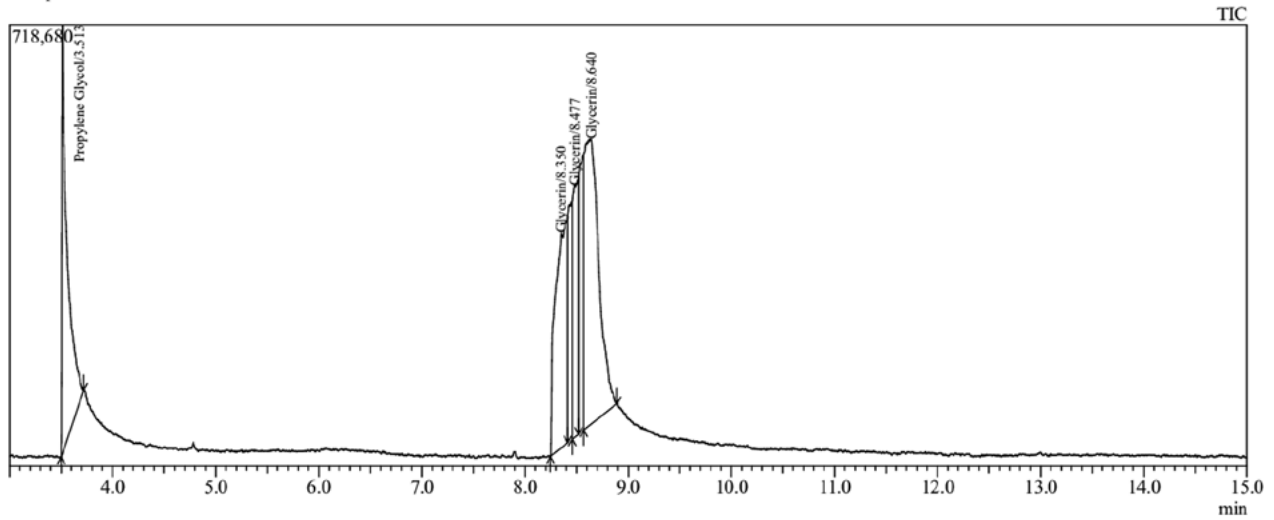
Chromato-mass spectrometric analysis. To determine the presence of narcotic drugs, psychotropic substances, precursors in the object further qualitative investigation was carried out by gas chromatography with mass-selective detection (Kolesnikova, Khatsko, Demin, Shevyrin, & Kalueff, 2019, s. 169; Shkurdoda, Pasichnyk, & Korol, 2019, s. 7).

For this purpose 10.0 ml of methanol was added to each part of the extract and mixed (Kochetkova, Duruncha, Perezhogina, & Ostapchenko, 2017, s. 54). The obtained solutions chromatographed, using a Shimadzu GCMS-QP2020 NX EI mass-selective detector under the conditions:

column	capillary Rxi-5ms, l = 30 m, D = 0.25 mm
detector	mass-selective
carrier gas	helium, flow 1.27 ml/min
evaporator temperature	250 °C
column temperature:	
initial	40 °C (0.3 min)
final	280 °C
heating rate	15 °C/min
temperature:	
interface	280 °C
ion source	220 °C
ionization	electronic shock
sample	1 μ l, automatic injection
duration of analysis	30 min
scan mode	full ionic current
scan range	30–600 m/z

As a result of the study, ions characteristic of the above list of synthetic cannabinoids (Fig. 1–3) were detected, data on which are available in the database of the Lugansk RFC of the Ministry of Internal Affairs, which confirms their presence in the contents of the surveyed objects.

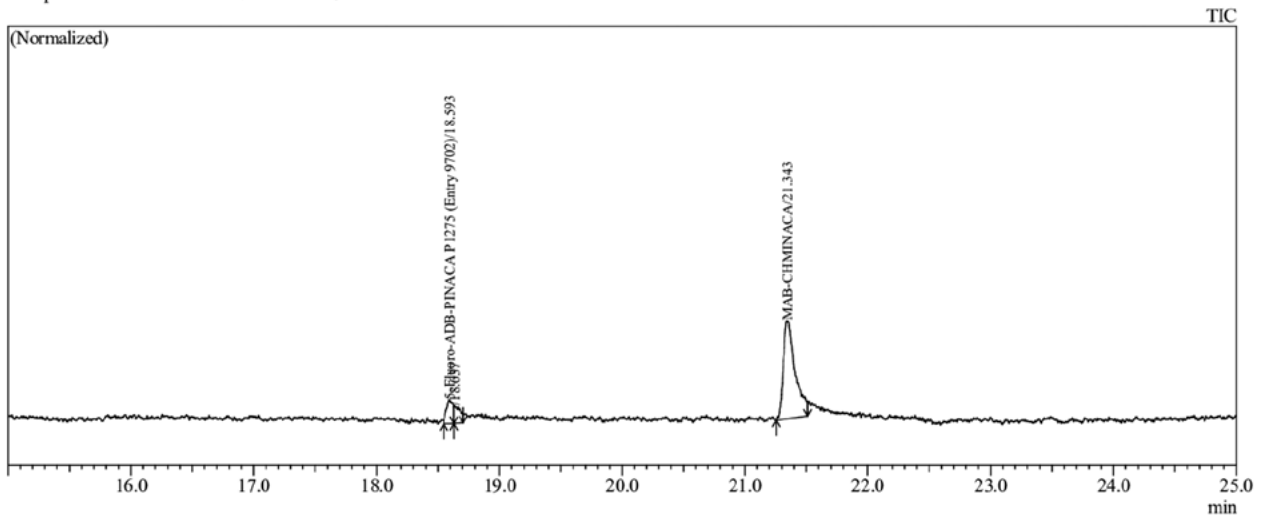
Analyzed : 23.03.2021 10:39:47
 Sample Type : Unknown
 Sample Name : 347e

Peak#	R.Time	Area	Height	Similarity	CAS#	Name
1	2.069	4438138	3571834	99	67-66-3	Trichloromethane
2	3.513	2613951	697475	98	57-55-6	Propylene Glycol
3	8.350	2832391	349751	92	56-81-5	Glycerin
4	8.477	1468207	410047	88	56-81-5	Glycerin
5	8.640	4446044	463867	98	56-81-5	Glycerin

Fig. 1. GC-MS – spectrum of glycerol / propylene glycol

Analyzed : 19.03.2021 18:39:10
 Sample Type : Unknown
 Sample Name : ADB-Chminaca 347e

Peak#	R.Time	Area	Height	Similarity	CAS#	Name
1	18.593	98656	26640	83	0-0-0	5-Fluoro-ADB-PINACA P1275 (Entry 9702)
2	18.637	69684	19945	0	0-0-0	
3	21.343	743065	109740	96	1863065-92-2	MAB-CHMINACA
4	31.838	5417565	436501	91	0-0-0	AKB48 4-fluorobenzyl analog
5	33.517	50236	4969	0	0-0-0	

Fig. 2. GC-MS – ADB-CHMINACA (MAB-Chminaca) spectrum

Analyzed : 19.03.2021 20:41:58
 Sample Type : Unknown
 Sample Name : AB-Fubinaca 347e

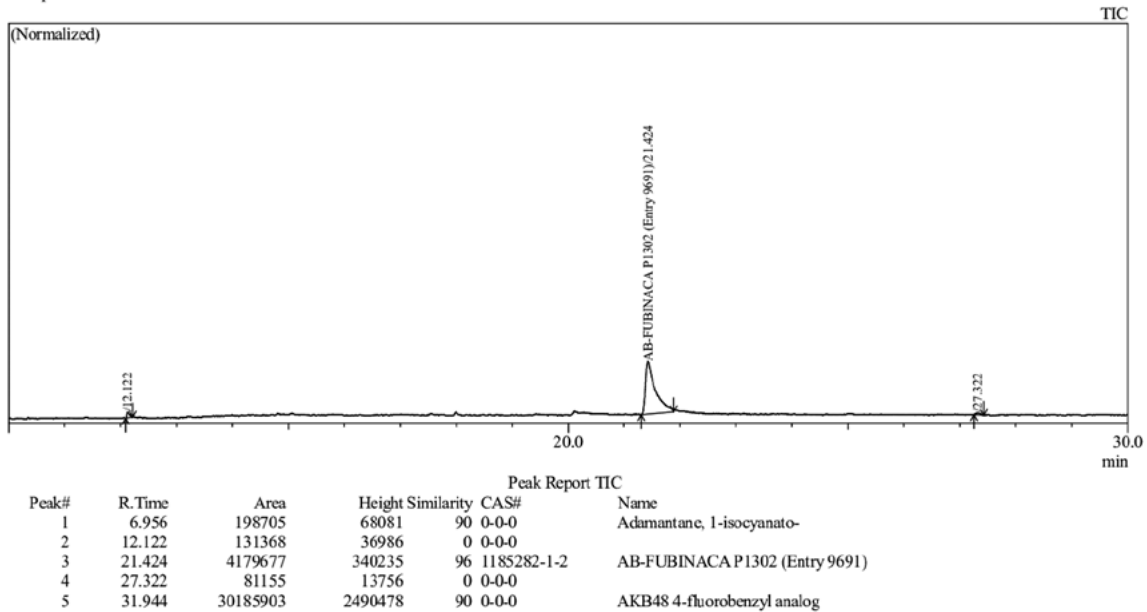

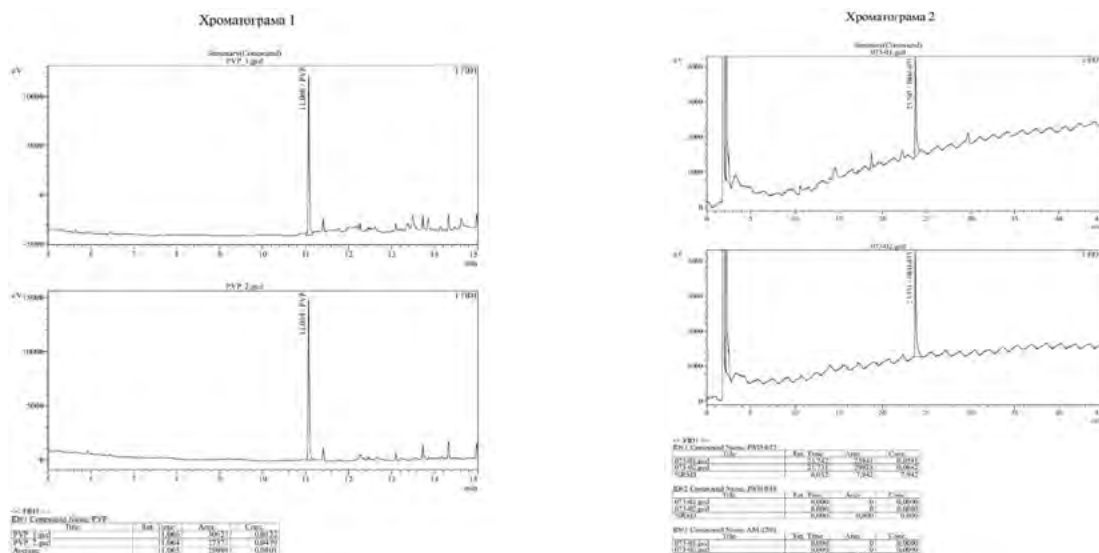
Fig. 3. GC-MS – AB-Fubinaca spectrum

The study performed by gas chromatography to quantify synthetic cannabinoids and α -PVP in the substances.

A 0.1 ml sample and a 0.1 ml parallel sample diluted with 1.0 ml of NaOH solution, suspended in methanol, stirred, and the organically separated spheres dissolved after disintegration. The extracts combined and analyzed on Shimadzu GC-2010 Plus chromatograph under the conditions of:

column	capillary Rxi-5ms, l = 30 m, D = 0.25 mm
detector	FID (flame ionization detector)
carrier gas	helium, flow 1.13 ml/min
evaporator temperature	250 °C
detector temperature	300 °C
column temperature:	
initial	100 °C (2 min)
final	280 °C
heating rate	15 °C/min
air flow	400 ml/min
hydrogen consumption	40 ml/min
sample	1 μ l, automatic injection

At the final of the studying synthetic cannabinoids and α -PVP found in the composition of the reagents (Fig. 4).

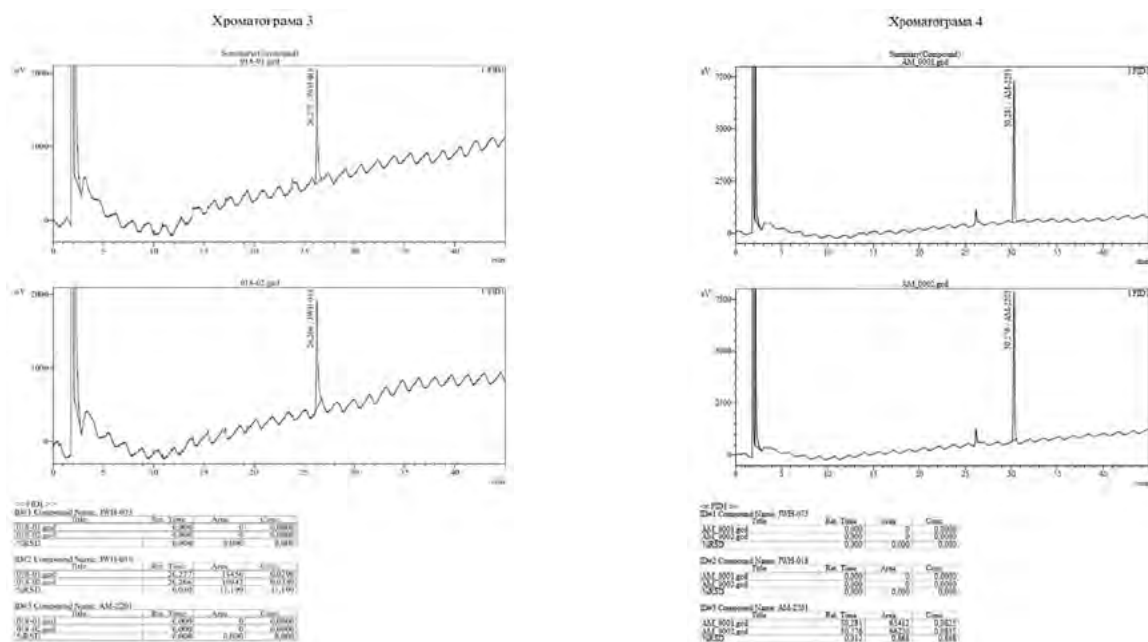

Fig. 4. The results of the study by gas chromatography

To determine the quantities of synthetic cannabinoids and α -PVP, the aliquots of the previously obtained extracts analyzed two times on a chromatograph using the «LabSolution» program by absolute calibration (Table 5).

Table 5

The results of gas chromatographic research

Objects name	Retention time, min	Peak area	Concentration, mg/ml (average)
α -PVP	11,065	28999	0,05000
JWH-073	23,736	27484	0,06265
JWH-018	26,271	15699	0,03150
AM-2201	30,278	65816	0,08300

Note. Due to the lack of enough samples of cannabinoids ADB-CHMINACA (597B), AB-FUBINACA (608B) at the Lugansk RFC MIA the gas chromatographic analysis was not realized to determine their content.

The mass of synthetic cannabinoids and α -PVP calculated according to the formula (Table 6):

$$X = \frac{C \cdot V}{1000},$$

C is the concentration of cannabinoids / α -PVP by calibration, mg/ml;
V – volume of extractant, ml.

Table 6

The results of mass calculations of synthetic cannabinoids and PVP

Object name	Extractant volume, ml	Mass of substance, g
α -PVP	9,5	0,000475
JWH-073	10,0	0,000626
JWH-018	10,0	0,000315
AM-2201	9,0	0,000747

Scientific novelty

The composition of rare smoking mixtures was determined using physical and chemical methods of examination and for the first time the possibility of quantitative identification of synthetic cannabinoids and α -PVP in the composition of vape products was established.

Conclusions

1. The composition of rare smoking bags (vape) was determined and the possibility of quantitative identification of drugs, psychotropic substances and their analogues using different instrumental methods was stated, based on modern scientific research, in particular the content of synthetic cannabinoids and α -PVP in rare smoking tobacco mixtures by fine ball, gas chromatography and using mass spectrometry.

2. The efficacy of current methods of investigating synthetic cannabinoids and the contribution to the

future development of methods for investigating the composition of narcotic rare substances for smoking and those containing psychoactive substances were tested by specific examples, that contain psychotropic substances, the popularity of which is growing on the world market and in Ukraine.

3. Methods of synthetic cannabinoids and α -PVP isolation from the solution of smoking bags were developed. A general approach to the choice of a scheme of investigation of synthetic drugs and psychotropic substances depending on the posed questions, the form (drug), type and number of objects to be tested was suggested.

The possibility of identifying low synthetic cannabinoids and α -PVP in the composition of rare smoking bags increases the prospect of rapid diagnostics, and effective help for people who use rare tobacco compounds due to overdose or toxic exposure to them.

References

- Angerer, V., Franz, F., Moosmann, B., Bisel, P., & Auwärter, V. (2019). 5F-Cumyl-PINACA in «e-liquids» for electronic cigarettes: comprehensive characterization of a new type of synthetic cannabinoid in a trendy product including investigations on the *in vitro* and *in vivo* phase I metabolism of 5F-Cumyl-PINACA and its non-fluorinated analog Cumyl-PINACA. *Forensic toxicology*, 37 (1), 186–196.
DOI: <https://doi.org/10.1007/s11419-018-0451-8>.
- Al-Eitan, L. N., Asaad, A. S., Battah, A. H., & Aljamal, H. A. (2020). Application of Gas Chromatography-Mass Spectrometry for the Identification and Quantitation of Three Common Synthetic Cannabinoids in Seized Materials from the Jordanian Market. *ACS omega*, 5 (8), 4172–4180.
DOI: <https://doi.org/10.1021/acsomega.9b03881>.
- Balakirieva, O. M., Pavlova, D. M., Nhuien, N.-M. K., Levtsun, O. H., Pyvovarova, N. P., Sakovych, O. T., & Fliarkovska, O. V. (2019). *Kurinnia, vzhyvannia alkoholiu ta narkotychnykh rehovyn sered pidlitkiv, yaki navchaitusia: poshyrennia y tendentsii v Ukraini: za rezultatsamy doslidzhennia 2019 roku v ramkakh mizhnarodnoho proektu «Yevropeiske opytuvannia uchniv shchodo vzhyvannia alkoholiu ta inshykh narkotychnykh rehovyn – ESPAD»*. Kyiv: Obnova kompani. 214 s. [in Ukrainian].
- Cannaert, A., Sparkes, E., Pike, E., Luo, J. L., Fang, A., Kevin, R. C., Ellison, R., Gerona, R., Banister, S. D., & Stove, C. P. (2020). Synthesis and *in Vitro* Cannabinoid Receptor 1 Activity of Recently Detected Synthetic Cannabinoids 4F-MDMB-BICA, 5F-MPP-PICA, MMB-4en-PICA, CUMYL-CBMICA, ADB-BINACA, APP-BINACA, 4F-MDMB-BINACA, MDMB-4en-PINACA, A-CHMINACA, 5F-AB-P7AICA, 5F-MDMB-P7AICA, and 5F-AP7AICA. *ACS chemical neuroscience*, 11 (24), 4434–4446.
DOI: <https://doi.org/10.1021/acchemneuro.0c00644>.
- Chernolohova, S. M. (2019). Problemni pyttannia lehalizatsii kanabisu [Problems of cannabis legalization]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*, 6, 406–408 [in Ukrainian].
DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2019-6/98>.
- Department of Justice. Drug Enforcement Administration. 21 CFR Part 1308 [Docket No. DEA-491]. (2019). Schedules of Controlled Substances: Temporary Placement of 5F-EDMBPINACA, 5F-MDMB-PICA, FUB-AKB48, 5F-CUMYL-PINACA, and FUB-144 into Schedule I. Federal Register. *Rules and Regulations*, 84 (73), 15505–15511.
- Eckberg, M. N., Arroyo-Mora, L. E., Stoll, D. R., & DeCaprio, A. P. (2019). Separation and Identification of Isomeric and Structurally Related Synthetic Cannabinoids Using 2D Liquid Chromatography and High Resolution Mass Spectrometry. *Journal of Analytical Toxicology*, 43, 170–178.
DOI: <https://doi.org/10.1093/jat/bky081>.
- Hall, W. (2015). Challenges in minimizing the adverse effects of cannabis use after legalization. *Soc Psychiatry Psychiatr Epidemiol*, 50, 1013–1015.
DOI: <https://link.springer.com/article/10.1007/s00127-015-1067-5>.
- Karadzhan, K., & Kasparian, G. (2015). Vnedrenie i sovershenstvovanie metodiki ekspertnogo issledovaniia rastitelnykh kuritelnykh smesei i soverzhashchikhsia v nikh naibolee rasprostranennykh sinteticheskikh kannabinoidov [Introduction and development of methodology for forensic research of herbal smoke mixtures and widespread synthetic cannabinoids containing in them]. *Kriminalistika i sudebnaia ekspertiza*, 60, 337–349. Polucheno iz file:///C:/Users/HAHANO~1/AppData/Local/Temp/krise_2015_60_37.pdf [in Russian].

- Kochetkova, S. K., Duruncha, N. A., Perezhogina, T. A., & Ostapchenko, I. M. (2017). Issledovanie zhidkosti dlia elektronnykh sistem dostavki nikotina. *Mezhdunarodnyi nauchno-issledovatel'skii zhurnal*, 4 (58), ch. 4, 54–57 [in Russian]. DOI: 10.23670/IRJ.2017.58.103.
- Kolesnikova, T. O., Khatsko, S. L., Demin, K. A., Shevyryn, V. A., & Kalueff, A. V. (2019). DARK Classics in Chemical Neuroscience: α -Pyrrolidinovalerophenone («Flakka»). *ACS chemical neuroscience*, 10 (1), 168–174. DOI: <https://doi.org/10.1021/acschemneuro.8b00525>.
- Levchenko, O. E., Kurdil, N. V., & Lutsenko, O. H. (2016). Fenomen spais: sumishi dlia palinnia abo nova khimichna zbroia [The phenomenon of spice: smoking blends or a new chemical weapons]. *Medytsyna nevidkladnykh staniv*, 2 (73), 94–99. Uzato z http://nbuv.gov.ua/UJRN/Medns_2016_2_12. [in Ukrainian].
- Mavrynska, N. M. (2020). *Syntetychni kanabinoidy. Kryminalnyi protses ta kryminalistyka: suchasnyi stan ta perspektyvy: tezy dop. vseukr. nauk.-prakt. konf. (Kharkiv, 26 lystop. 2020 r.)*. Kharkiv. S. 224–226 [in Ukrainian].
- NIDA. 2018, February 5. Synthetic Cannabinoids (K2/Spice) DrugFacts. Retrieved from <https://www.drugabuse.gov/publications/drugfacts/synthetic-cannabinoids-k2spice> on 2021, September 27.
- Pon, D., & Fenyvesi, I. J. (2018). Validated Method for the Detection and Quantitation of Synthetic Cannabinoids in Whole Blood and Urine, and its Application to Postmortem Cases in Johannesburg, South Africa. *S. Afr. J. Chem*, 71, 24–29. DOI: <https://doi.org/10.17159/0379-4350/2018/v71a3>.
- Raso, S. (2018). The Determination and Evaluation of Pyrolytic Products: A Focus on Synthetic Cannabinoids. *Graduate Theses, Dissertations, and Problem Reports*. 6481. DOI: <https://doi.org/10.33915/etd.6481>.
- Shkurdoda, S. V., Pasichnyk, V. V., & Korol, K. P. (2019). *Yakisne ta kilkisne vyznachennia kanabinoidiv u chastynakh roslyn konopol metodom khromato-mas-spektroskopii: metod. rek.* Kyiv: DNDEKTs MVS. 54 s. [in Ukrainian].
- Skrypnykov, A. M., Herasymenko, L. O., Rud, V. O., & Kydon, P. V. (2020). *Kanabis ta kanabinoidy: navch. posib.* Poltava: ASMI. 120 s. [in Ukrainian].
- Tkachenko, I. H., & Tkachenko, V. V. (2018). Molekuliarni dokinh dlia modeliuвання kompleksiv potentsiinykh psykhoaktyvnykh spoluk iz kanabinoidnymi retseptoramy SV1. *Kryminalistychnyi visnyk*, 2 (30), 122–131 [in Ukrainian]. DOI: <https://doi.org/10.37025/1992-4437/2018-30-2-122>.

List of used sources

- Al-Eitan, L. N., Asa'ad, A. S., Battah, A. H., & Aljamal, H. A. (2020). Application of Gas Chromatography-Mass Spectrometry for the Identification and Quantitation of Three Common Synthetic Cannabinoids in Seized Materials from the Jordanian Market. *ACS omega*, 5 (8), 4172–4180. DOI: <https://doi.org/10.1021/acsomega.9b03881>.
- Angerer, V., Franz, F., Moosmann, B., Bisel, P., & Auwärter, V. (2019). 5F-Cumyl-PINACA in 'e-liquids' for electronic cigarettes: comprehensive characterization of a new type of synthetic cannabinoid in a trendy product including investigations on the in vitro and in vivo phase I metabolism of 5F-Cumyl-PINACA and its non-fluorinated analog Cumyl-PINACA. *Forensic toxicology*, 37 (1), 186–196. DOI: <https://doi.org/10.1007/s11419-018-0451-8>.
- Балакірева, О. М., Павлова, Д. М., Нгуєн, Н.-М. К., Левцун, О. Г., Пивоварова, Н. П., Сакович, О. Т., & Флярковська, О. В. (2019). *Куріння, вживання алкоголю та наркотичних речовин серед підлітків, які навчаються: поширення й тенденції в Україні: за результатами дослідження 2019 року в рамках міжнародного проекту «Європейське опитування учнів щодо вживання алкоголю та інших наркотичних речовин – ESPAD»*. Київ: Обнова компанії. 214 с.
- Cannaert, A., Sparkes, E., Pike, E., Luo, J. L., Fang, A., Kevin, R. C. ... Stove, C. P. (2020). Synthesis and *in Vitro* Cannabinoid Receptor 1 Activity of Recently Detected Synthetic Cannabinoids 4F-MDMB-BICA, 5F-MPP-PICA, MMB-4en-PICA, CUMYL-CBMICA, ADB-BINACA, APP-BINACA, 4F-MDMB-BINACA, MDMB-4en-PINACA, A-CHMIN-ACA, 5F-AB-P7AICA, 5F-MDMB-P7AICA, and 5F-AP7AICA. *ACS chemical neuroscience*, 11 (24), 4434–4446. DOI: <https://doi.org/10.1021/acschemneuro.0c00644>.
- Чернологова, С. М. (2019). Проблемні питання легалізації канабісу [Problems of cannabis legalization]. *Юридичний науковий електронний журнал*, 6, 406–408. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2019-6/98>.
- Department of Justice. Drug Enforcement Administration. 21 CFR Part 1308 [Docket No. DEA-491]. (2019). Schedules of Controlled Substances: Temporary Placement of 5F-EDMBPINACA, 5F-MDMB-PICA, FUB-AKB48, 5F-CUMYL-PINACA, and FUB-144 into Schedule I. Federal Register. *Rules and Regulations*, 84 (73), 15505–15511.
- Eckberg, M. N., Arroyo-Mora, L. E., Stoll, D. R., & DeCaprio, A. P. (2019). Separation and Identification of Isomeric and Structurally Related Synthetic Cannabinoids Using 2D Liquid Chromatography and High Resolution Mass Spectrometry. *Journal of Analytical Toxicology*, 43, 170–178. DOI: <https://doi.org/10.1093/jat/bky081>.
- Pon, D., & Fenyvesi, I. J. (2018). Validated Method for the Detection and Quantitation of Synthetic Cannabinoids in Whole Blood and Urine, and its Application to Postmortem Cases in Johannesburg, South Africa. *S. Afr. J. Chem*, 71, 24–29. DOI: <https://doi.org/10.17159/0379-4350/2018/v71a3>.
- Hall, W. (2015). Challenges in minimizing the adverse effects of cannabis use after legalization. *Soc Psychiatry Psychiatr*

Epidemiol, 50, 1013–1015.

DOI: <https://link.springer.com/article/10.1007/s00127-015-1067-5>.

- Караджян, К., & Каспарян, Г. (2015). Внедрение и совершенствование методики экспертного исследования растительных курительных смесей и содержащихся в них наиболее распространённых синтетических каннабиноидов [Introduction and development of methodology for forensic research of herbal smoke mixtures and widespread synthetic cannabinoids containing in them]. *Криминалистика и судебная экспертиза*, 60, 337–349. Получено из file:///C:/Users/НАНАНО~1/AppData/Local/Temp/krise_2015_60_37.pdf.
- Кочеткова, С. К., Дурунча, Н. А., Пережогина, Т. А., & Остапченко, И. М. (2017). Исследование жидкостей для электронных систем доставки никотина. *Международный научно-исследовательский журнал*, 4 (58), ч. 4, 54–57. DOI: 10.23670/IRJ.2017.58.103.
- Kolesnikova, T. O., Khatsko, S. L., Demin, K. A., Shevyrin, V. A., & Kalueff, A. V. (2019). DARK Classics in Chemical Neuroscience: α -Pyrrolidinovalerophenone («Flakka»). *ACS chemical neuroscience*, 10 (1), 168–174. DOI: <https://doi.org/10.1021/acscchemneuro.8b00525>.
- Левченко, О. Е., Курдиль, Н. В., & Луценко, О. Г. (2016). Феномен спайс: суміші для паління або нова хімічна зброя [The phenomenon of spice: smoking blends or a new chemical weapons]. *Медицина невідкладних станів*, 2 (73), 94–99. Узято з http://nbuv.gov.ua/UJRN/Medns_2016_2_12.
- Мавринська, Н. М. (2020). Синтетичні канабіноїди. *Кримінальний процес та криміналістика: сучасний стан та перспективи*: тези доп. всеукр. наук.-практ. конф. (Харків, 26 листоп. 2020 р.). Харків. С. 224–226.
- NIDA. 2018, February 5. Synthetic Cannabinoids (K2/Spice) DrugFacts. Retrieved from <https://www.drugabuse.gov/publications/drugfacts/synthetic-cannabinoids-k2spice> on 2021, September 27.
- Raso, S. (2018). The Determination and Evaluation of Pyrolytic Products: A Focus on Synthetic Cannabinoids. *Graduate Theses, Dissertations, and Problem Reports*. 6481. DOI: <https://doi.org/10.33915/etd.6481>.
- Шкурдода, С. В., Пасічник, В. В., & Король, К. П. (2019). Якісне та кількісне визначення канабіноїдів у частинах рослин конопель методом хромато-мас-спектроскопії: метод. рек. Київ: ДНДЕКЦ МВС. 54 с.
- Скрипніков, А. М., Герасименко, Л. О., Рудь, В. О., & Кидонь, П. В. (2020). *Канабіс та канабіноїди*: навч. посіб. Полтава: АСМІ. 120 с.
- Ткаченко, І. Г., & Ткаченко, В. В. (2018). Молекулярний докінг для моделювання комплексів потенційних психоактивних сполук із канабіноїдними рецепторами СВ1. *Криміналістичний вісник*, 2 (30), 122–131. DOI: <https://doi.org/10.37025/1992-4437/2018-30-2-122>.

The article was received by the editors 20.07.2021

О. І. Тарасенко, кандидат технічних наук,
судовий експерт сектору дослідження наркотичних засобів,
психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів
відділу досліджень матеріалів, речовин та виробів,
Луганський науково-дослідний експертно-
криміналістичний центр МВС України,
м. Рубіжне Луганської обл.
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9861-2256>
email: tarascom.ua@ukr.net
тел.: +38(099)404-63-02

ДОСЛІДЖЕННЯ СКЛАДУ РІДКИХ СУМІШЕЙ ДЛЯ КУРІННЯ. ВИЗНАЧЕННЯ СИНТЕТИЧНИХ КАНАБІНОЇДІВ ТА α -PVP

Мета статті – висвітлити можливість кількісної ідентифікації наркотичних засобів, психотропних речовин та їх аналогів у контексті дослідження складу рідких сумішей для куріння (вейпів), запропонувати певну методику. **Методологія.** Для реалізації поставленої мети використано комплекс загальнонаукових, спеціальних методів. Зокрема, застосовуючи теоретичні методи (аналіз, узагальнення, порівняння, моделювання), систематизовано теоретичні матеріали з проблем, що вирішуються; емпірично визначено стан практичної опрацьованості проблеми; організаційно-експериментальними засобами (діагностичний, констатувальний, формувальний, коригувальний експеримент) у поєднанні з якісним аналізом і математичним обробленням отриманих результатів підтверджено ефективність запропонованої методики. Достовірність результатів забезпечено використанням сучасних інструментальних фізико-хімічних, математичних, статистичних методів аналізу, а також програмним обробленням експериментальних даних. **Наукова новизна.**

Визначено склад рідких сумішей для куріння з використанням фізико-хімічних методів дослідження, вперше засвідчено можливість кількісної ідентифікації синтетичних канабіноїдів і α -PVP у складі вейпів. **Висновки.** Визначено склад рідких сумішей для куріння (вейпів) і засвідчено можливість кількісної ідентифікації в їх складі наркотичних засобів, психотропних речовин та їх аналогів із використанням різних інструментальних методів, які базуються на сучасних наукових дослідженнях, зокрема вмісту синтетичних канабіноїдів і α -PVP у рідких сумішах для куріння методом тонкошарової, газової хроматографії та із застосуванням мас-спектрометрії. На конкретних прикладах перевірено ефективність чинних методик дослідження синтетичних канабіноїдів і зроблено внесок у майбутнє формування методики з дослідження складу нарковмісних рідких сумішей для куріння і тих, що містять психотропні речовини, попит на які на світовому ринку та в Україні наразі зростає. Розроблено методику виділення синтетичних канабіноїдів і α -PVP з розчину сумішей для куріння. Запропоновано загальні підходи щодо вибору схеми дослідження синтетичних наркотичних засобів і психотропних речовин залежно від поставлених запитань, форми (рідина), виду та кількості наданих на дослідження об'єктів.

Ключові слова: синтетичні канабіноїди; α -PVP; рідкі суміші для куріння; вейпи; гліцерин; пропіленгліколь; хромато-мас-спектроскопія; газорідина хроматографія.

А. И. Тарасенко, кандидат технических наук,
судебный эксперт сектора исследования наркотических средств,
психотропных веществ, их аналогов и прекурсоров
отдела исследований материалов, веществ и изделий,
Луганский научно-исследовательский экспертно-
криминалистический центр МВД Украины,
г. Рубежное Луганской обл.
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9861-2256>
email: tarascom.ua@ukr.net
тел.: +38(099)404-63-02

ИССЛЕДОВАНИЕ СОСТАВА ЖИДКИХ СМЕСЕЙ ДЛЯ КУРЕНИЯ. ОПРЕДЕЛЕНИЕ СИНТЕТИЧЕСКИХ КАННАБИНОИДОВ И α -PVP

Цель статьи – осветить возможность количественной идентификации наркотических средств, психотропных веществ и их аналогов в контексте исследования состава смесей для курения (вейпов), предложить соответствующую методику. **Методология.** Для реализации поставленной цели использован комплекс общенаучных, специальных методов. В частности, применяя теоретические методы (анализ, обобщение, сравнение, моделирование), систематизированы теоретические материалы по решаемым проблемам; эмпирически определено состояние практической проработанности проблемы; организационно-экспериментальными средствами (диагностический, констатирующий, формирующий, корректирующий эксперимент) в сочетании с качественным анализом и математической обработкой полученных результатов подтверждена эффективность предложенной методики. Достоверность результатов обеспечена использованием современных инструментальных физико-химических, математических, статистических методов анализа, а также программной обработкой экспериментальных данных. **Научная новизна.** Определен состав смесей для курения с использованием физико-химических методов исследования, впервые раскрыты возможности количественной идентификации синтетических каннабиноидов и α -PVP в составе вейпов. **Выводы.** Определен состав смесей для курения (вейпов) и рассмотрена возможность количественной идентификации в их составе наркотических средств, психотропных веществ и их аналогов с использованием различных инструментальных методов, основанных на современных научных исследованиях, в частности содержания синтетических каннабиноидов и α -PVP в жидких смесях для курения методом тонкослойной, газовой хроматографии и с применением масс-спектрометрии. На конкретных примерах проверена эффективность действующих методик исследования синтетических каннабиноидов и внесен вклад в будущее формирования методики по исследованию состава наркосодержащих смесей для курения и содержащих психотропные вещества, спрос на которые на мировом рынке и в Украине пока растет. Разработана методика выделения синтетических каннабиноидов и α -PVP из раствора смесей для курения. Предложены общие подходы к выбору схемы исследования синтетических наркотических средств и психотропных веществ в зависимости от поставленных вопросов, формы (жидкость), вида и количества предоставленных на исследование объектов.

Ключевые слова: синтетические каннабиноиды; α -PVP; жидкие смеси для курения; вейпы; глицерин; пропіленгліколь; хромато-мас-спектроскопія; газожидкостная хроматографія.

І. В. Сташевська, судовий експерт
сектору товарознавчих та гемологічних досліджень
відділу товарознавчих, гемологічних, економічних,
будівельних, земельних досліджень та оціночної діяльності,
Луганський науково-дослідний експертно-
криміналістичний центр МВС України,
м. Рубіжне Луганської обл.

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4511-6755>

І. С. Петренко, головний судовий експерт
групи автотоварознавчих досліджень відділу товарознавчих,
гемологічних, економічних, будівельних, земельних
досліджень та оціночної діяльності,
Луганський науково-дослідний експертно-
криміналістичний центр МВС України,
м. Рубіжне Луганської обл.

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8770-6548>

ПРОВЕДЕННЯ ТОВАРОЗНАВЧИХ ЕКСПЕРТИЗ ІЗ ВИЗНАЧЕННЯ КОДІВ ТОВАРУ ЗГІДНО З УКТ ЗЕД ДЕРЖАВНИМИ АБО ГРОМАДСЬКИМИ ІНСТИТУЦІЯМИ

Мета статті полягає у системному аналізі правових засад проведення експертиз із визначення коду товарів згідно з УКТ ЗЕД державними або громадськими інституціями і розробленні відповідних пропозицій. **Методологія.** Методологічну основу дослідження становлять загальнонаукові і спеціальні методи науково-юридичного пізнання, серед них методи емпіричного дослідження, а саме порівняльний, системний, узагальнення; порівняльно-правовий і тлумачення правових норм, застосування яких зумовлено метою та завданням дослідження. **Наукова новизна.** Обґрунтовано необхідність започаткування єдиного підходу до розуміння правомірності залучення державних або громадських інституцій для визначення коду згідно з УКТ ЗЕД із боку центрального органу виконавчої влади України і узгодження правової позиції судів стосовно проведення експертиз із визначення кодів товарів згідно з УКТ ЗЕД, яка полягає у тому, що ця компетенція є виключно прерогативою митних органів. **Висновки.** Аргументовано, що належне законодавче регулювання експертної діяльності державних або громадських інституцій, у тому числі і державних судових експертних установ, з класифікації товарів згідно з УКТ ЗЕД дозволить створити необхідні умови для проведення кваліфікованої та об'єктивної експертизи, зокрема задовольнить експертні потреби митних і податкових органів під час виявлення правопорушень і виникнення спірних питань, а також забезпечить дотримання принципу змагальності сторін і формування надійної доказової бази у провадженнях про порушення митного та податкового законодавства. Запропоновано основні напрями вдосконалення нормативно-правового регулювання проведення експертиз із визначення кодів товарів згідно з УКТ ЗЕД. При цьому констатовано, що експертиза з класифікації товарів згідно з УКТ ЗЕД, незалежно від мети визначення коду, є лише засобом з'ясування характеристик, на яких ґрунтується визначення коду товарів, і за своїм завданням не може підміняти правозастосування (прийняття рішення про визначення коду товарів за УКТ ЗЕД); наголошено, що визначальні характеристики товару не мають правового характеру та потребують спеціальних знань, а тому можуть бути з'ясовані за допомогою відповідної експертизи – товарознавчої, транспортно-товарознавчої; окреслено коло суб'єктів, які можуть провадити експертну діяльність із класифікації товарів за кодом УКТ ЗЕД, а саме державні або громадські інституції, у тому числі державні судово-експертні установи; сформовано основні пріоритети подальшого наукового й законодавчого опрацювання, зокрема щодо окреслення функцій суб'єктів, які можуть здійснювати експертну діяльність із класифікації товарів за кодом УКТ ЗЕД, визначення основних завдань експертизи з класифікації товарів за кодом УКТ ЗЕД, розроблення та впровадження відповідної методики, єдиної для усіх суб'єктів експертної діяльності.

Ключові слова: експертиза; товарознавча, транспортно-товарознавча експертизи; державні та громадські інституції, що здійснюють судово-експертну діяльність; УКТ ЗЕД; визначення кодів товару згідно з УКТ ЗЕД; митне оформлення товарів; адміністрування ПДВ; митний та податковий державний контроль.

Вступ

В умовах формування та реалізації фіскальної політики, що ґрунтується на забезпеченні

рівності всіх платників податків перед законом і захисті економічних інтересів держави, серед пріоритетних питань – побудова ефективної системи

державного контролю, зокрема митного та податкового. А втім, чи не найдієвішим засобом контролю у будь-якій сфері є експертиза. Як свідчить практика, в Україні постала гостра необхідність у проведенні митних і податкових експертиз із застосуванням комплексних підходів та сучасного інструментарію.

Сьогодні всі товари, незалежно від країни походження, підлягають класифікації, тобто щодо товарів визначаються коди відповідно до класифікаційних групувань, зазначених в Українській класифікації товарів зовнішньоекономічної діяльності (далі – УКТ ЗЕД). При цьому, перевіряючи класифікацію товарів, митні органи або підтверджують код, який визначив суб'єкт господарювання з метою декларування, або змінюють його (як правило, на той, якому відповідає більша ставка мита, що збільшує розмір митних платежів). Аналогічна ситуація і під час адміністрування податку на додану вартість (далі – ПДВ). Якщо припустилися помилки в коді товару згідно з УКТ ЗЕД, звітність із ПДВ вважають такою, що складена з порушенням норм Податкового кодексу України (далі – ПК України) та не дає змоги ідентифікувати здійснену операцію, а тому не може бути підставою для віднесення сум ПДВ, зазначених у ній, до податкового кредиту. Оскільки обов'язок класифікації товарів за кодом згідно з УКТ ЗЕД покладається на декларанта – суб'єкта господарювання або уповноважену ним особу, то останні звертаються до державних або громадських інституцій, зокрема й до державних судових експертних установ, із метою отримати висновок експерта щодо класифікації товарів за кодом згідно з УКТ ЗЕД. Тому постає питання щодо правомірності проведення експертиз із визначення коду згідно з УКТ ЗЕД державними або громадськими інституціями.

Проблеми судової експертизи та експертної діяльності досліджували В. П. Бахін, В. Г. Гончаренко, А. В. Іщенко, Н. І. Клименко, М. Я. Сегай, Е. Б. Сімакова-Єфремян, В. В. Федчишина, В. Ю. Шепітько, М. Г. Щербаковський, інші вчені. Питання, пов'язані з правовим статусом експертів, а також деякі аспекти проведення експертизи щодо контрабанди та порушення митних правил вивчали Б. М. Габричидзе, В. В. Дишлова, Є. В. Додін, В. Г. Драганов, А. В. Дусик, Є. В. Жиряєва, Г. Л. Карпенко, А. Н. Козирін, А. О. Костенко, П. В. Пашко, В. В. Прокопенко, О. Є. Сушкова, О. П. Федотов, В. В. Ченцов, О. М. Шевчук, інші науковці і практики.

Наразі фахівці опрацьовують, зокрема, такі теми: особливості законодавчого регулювання зовнішньоекономічної діяльності (Rubtsova-Kamenska, 2019); ідентифікація та кодування окремих груп непродовольчих товарів у товарній

номенклатурі зовнішньоекономічної діяльності (Sapozhnyuk, & Demydchuk, 2019); складники процедури прийняття попередніх рішень про класифікацію товарів згідно з Українською класифікацією товарів зовнішньоекономічної діяльності (Makarenko, 2019); контрольовані операції у сфері зовнішньоекономічної діяльності: сучасний стан оподаткування та облікового забезпечення (Nazarova, & Vasyliev, 2019); окремі аспекти митного контролю в системі економічної безпеки держави (Pashko, & Kostenko, 2019); забезпечення митної безпеки в діяльності митних органів (Boreiko, & Paranytsia, 2020); особливості діяльності митних органів щодо протидії контрабанді (Chumak, 2020); особливості та проблеми здійснення митного контролю в контексті європейської інтеграції (Krasivskyi, & Tovt, 2021).

Але питання правомірності проведення експертиз із визначення коду згідно з УКТ ЗЕД державними або громадськими інституціями ґрунтовно не розглядалися, що й зумовлює актуальність обраної тематики і визначає спрямованість наших подальших розвідок.

Мета й завдання дослідження

Метою статті є системний аналіз правових засад проведення експертиз із визначення коду товарів згідно з УКТ ЗЕД державними або громадськими інституціями і розроблення відповідних пропозицій.

Для досягнення цієї мети потрібно вирішити такі завдання:

виокремити мету визначення коду згідно з УКТ ЗЕД;

здійснити аналіз сучасного стану законодавства щодо правомірності проведення експертиз із визначення коду згідно з УКТ ЗЕД державними або громадськими інституціями залежно від мети його визначення;

окреслити основні напрями удосконалення нормативно-правового регулювання проведення зазначених експертиз.

Виклад основного матеріалу

В умовах, коли тільки митні органи мають право приймати рішення щодо класифікації товару за кодом згідно з УКТ ЗЕД, а висновки будь-яких державних або громадських інституцій мають лише довідковий характер, якщо постають проблемою незгодженості, актуалізується питання однозначного визначення коду того чи іншого товару, аби усунути порушення податкового та митного законодавства й забезпечити ефективний державний контроль.

Так, до науково-дослідних експертно-криміналістичних центрів МВС України доволі часто

звертаються з приводу класифікації товарів за кодом згідно з УКТ ЗЕД.

Для об'єктивної відповіді на поставлені запитання з'ясовують цілі такої класифікації. При цьому зважають на те, що відповідно до митного та податкового законодавства України класифікація товарів за УКТ ЗЕД є обов'язковою:

у разі декларування, тобто митного оформлення (*Mytnyi kodeks Ukrainy*, 2012, st. 69);

заповнення податкової накладної, розрахунків коригування до податкових накладних і реєстрації їх у Єдиному реєстрі податкових накладних (*Podatkovyi kodeks Ukrainy*, 2010, st. 187, 201);

тимчасово (до 31 грудня 2022 р.) для цілей звільнення від оподаткування ПДВ операцій із ввезення на митну територію України та з постачання на митній території України транспортних засобів, оснащених виключно електричними двигунами (одним чи кількома) (*Podatkovyi kodeks Ukrainy*, 2010, rozd. XX, pidrozd. 2, p. 64);

з 19 квітня 2020 р. у разі зазначення у фіскальних чеках підакцизних товарів (*Pro vnesennia zmin do Zakonu Ukrainy*, 2019) тощо.

З огляду на зазначене метою класифікації товарів за кодом згідно з УКТ ЗЕД є митне та податкове (для цілей адміністрування ПДВ) оформлення товарів.

Для забезпечення контролю в митній та податковій сферах, слушно зазначають О. А. Шевчук і О. В. Шевчук, «необхідно сформувані ефективні механізми, які обслуговують процес контролю та базуються на митному, податковому, бюджетному і валютному законодавстві, а також сучасних технологіях, інструментах, формах, методах, ключових факторах, нововведеннях, організаційних умовах для найбільш повного та своєчасного надходження доходів у бюджет» (Shevchuk, O. A., & Shevchuk, O. V., 2020, s. 213). Одним з основних дієвих засобів контролю в митній та податковій сферах є експертиза.

Так, «митні органи здійснюють контроль правильності класифікації товарів, поданих до митного оформлення, згідно з УКТ ЗЕД», а «у разі виявлення під час митного оформлення товарів або після нього порушення правил класифікації товарів митний орган має право самостійно класифікувати такі товари» (*Mytnyi kodeks Ukrainy*, 2012, st. 69, ch. 2 і 4). Також при заповненні податкових накладних та розрахунків коригування до податкових накладних і реєстрації їх у Єдиному реєстрі податкових накладних платник зобов'язаний зазначати у відповідних графах код згідно з УКТ ЗЕД (*Podatkovyi kodeks Ukrainy*, 2010, st. 201). Тобто обов'язок класифікації товарів за кодом згідно з УКТ ЗЕД покладається на декларанта – суб'єкта господарювання або уповноважену ним особу не-

залежно від мети такої класифікації. Проте, як вже зазначалося, суб'єкти господарювання звертаються до державних або громадських інституцій, зокрема й до державних судових експертних установ, із метою отримати висновок експерта з питання класифікації товарів за кодом згідно з УКТ ЗЕД.

У фаховій літературі переважно розглядається правове регулювання судово-експертної діяльності. Більшість наукових праць спрямовані на вдосконалення криміналістичних видів експертиз, які використовуються як джерело доказування у кримінальних провадженнях. Водночас розвиток суспільних відносин і сучасні тенденції застосування спеціальних знань сприяли появі нових видів експертиз. Як слушно наголошує група фахівців, «нині експертна діяльність вийшла за межі традиційного розуміння судової експертизи, як свого часу судової експертизи вийшла за межі криміналістики і набула ознак суспільно значущої діяльності з надання публічних послуг» (Sushkova et al., 2019, s. 57).

Останнім часом дедалі більше уваги приділяється розвитку експертної діяльності в митній і податковій сферах. На нашу думку, головною метою проведення митної та податкової експертизи, насамперед експертизи з визначення коду згідно з УКТ ЗЕД, є отримання науково обґрунтованого, належно процесуально оформленого висновку експерта, який разом з іншими джерелами доказів оцінюватиме посадова особа Державної фіскальної служби України (далі – ДФС України) чи суд. Правильне визначення такого коду безпосередньо впливає на правильність митного оформлення товарів та адміністрування ПДВ з подальшою сплатою митних і податкових платежів. Як акцентує О. Є. Сушкова: «митні експертизи є важливим інструментом у реалізації митної та податкової політик, що забезпечує здійснення контролю за дотриманням законодавства з питань митної справи, а також захист економічних інтересів України» (Sushkova, 2019, s. 117). Також влучною є думка П. В. Пашка та А. О. Костенко стосовно того, що «митний контроль та інша діяльність, пов'язана зі здійсненням митної справи, відіграє важливу роль у формуванні стійкості економіки країни до негативного впливу внутрішніх і зовнішніх загроз, розвитку економічної системи держави» (Pashko, & Kostenko, 2019, s. 67). Варто наголосити й на ролі експертиз у податковій сфері, адже, слушно зазначає В. М. Павліченко, «податки впливають на функціонування усіх без винятку суб'єктів господарювання, виступаючи таким чином активним інструментом регулювання економіки» (Pavlichenko, 2015, s. 133).

Так, відповідно до митного законодавства України «експертиза призначається, якщо для

з'ясування питань, що виникають у справі про порушення митних правил, виникла потреба у спеціальних знаннях з окремих галузей науки, техніки, мистецтва, релігії тощо. Зазначена експертиза не є судовою експертизою» (*Mytnyi kodeks Ukrainy*, 2012, st. 515, ch. 1). При цьому передбачено, що «експертиза проводиться експертами спеціалізованого органу з питань експертизи та досліджень центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну митну політику, його відокремлених підрозділів та інших установ або окремими спеціалістами, які призначаються посадовою особою митного органу, у провадженні якої знаходиться справа про порушення митних правил. Особа, щодо якої порушено зазначену справу, має право на проведення за її рахунок незалежної експертизи» (*Mytnyi kodeks Ukrainy*, 2012, st. 515, ch. 2).

Водночас згідно з податковим законодавством України «експертиза проводиться у разі, коли для вирішення питань, що мають значення для здійснення податкового контролю, необхідні спеціальні знання у галузі науки, мистецтва, техніки, економіки та в інших галузях. Залучення експерта здійснюється на договірних засадах та за рахунок коштів сторони, що є ініціатором залучення експерта» (*Podatkovyi kodeks Ukrainy*, 2010, st. 84, ch. 1). При цьому слід констатувати, що в Митному кодексі України (далі – МК України) окреслено підстави проведення експертизи та зазначені суб'єкти, проте в ПК України вписано лише загальні принципи проведення експертизи під час здійснення податкового контролю контролюючими органами, зокрема підстави, але не визначено суб'єктів. Як бачимо, Митний і Податковий кодекси не містять прямої заборони для державних або громадських інституцій проводити експертизи, також і з визначення коду згідно з УКТ ЗЕД, а в МК України навіть передбачено можливість проводити експертизи іншим установам або окремим спеціалістам та проводити незалежну експертизу.

Отже, щодо правомірності проведення експертиз із визначення коду згідно з УКТ ЗЕД державними або громадськими інституціями залежно від мети його визначення «жодні інші (крім митних органів. – І. С., І. П.) державні або громадські інституції, у тому числі державні судові експертні установи, не мають права втручатись у процес прийняття цих рішень шляхом прийняття інших рішень з питань класифікації товарів згідно з УКТ ЗЕД для митних цілей, у тому числі у вигляді відповідних експертних висновків» (Zudinov, 2014).

Аналогічну думку висловлено в постанові Пленуму Вищого адміністративного суду України від 13 березня 2017 р. № 2 стосовно експертизи, яку було проведено Торгово-промисловою палатою України: «Вищий адміністративний суд України

сформував правову позицію про те, що предметом такої експертизи не може бути питання про те, за яким кодом УКТЗЕД слід класифікувати спірний товар» (*Pro Dovidku shchodo uzahalnennia praktyky*, 2017, p. 6.1, abz. 2). Також у постанові зазначено, що «прийняття рішень про визначення коду товарів згідно з УКТЗЕД не відноситься до повноважень торгово-промислових палат» (*Pro Dovidku shchodo uzahalnennia praktyky*, 2017, p. 6.1, abz. 4).

У справі № 2а-309/12/2070 Вищий адміністративний суд України розтлумачив, що «відповідно до ст. 11 Закону України «Про торгово-промислові палати в Україні» прийняття рішень про визначення коду товарів згідно з УКТЗЕД не відноситься до повноважень торгово-промислових палат. <...> Відповідно до спеціального митного законодавства, питання про визначення кодів УКТЗЕД відноситься виключно до компетенції митних органів» (*Ukhvala Vyshchoho administratyvnoho sudu Ukrainy*, 2014).

Тож, можна констатувати, що сформульовано правову позицію про те, що предметом експертизи, яку проводять інші державні або громадські інституції, у тому числі державні судові експертні установи, не може бути питання про те, за яким кодом УКТ ЗЕД слід класифікувати товар. Також зазначені установи не мають права втручатись у процес прийняття цих рішень шляхом прийняття інших рішень з питань класифікації товарів згідно з УКТ ЗЕД для митних цілей, у тому числі у вигляді відповідних експертних висновків. Виключність повноважень у визначенні коду товару згідно з УКТ ЗЕД для митних цілей належить ДФС України та передбачає її право й обов'язок застосовувати норми права, які регламентують визначення кодів товарів згідно з УКТ ЗЕД, і приймати при цьому імперативні рішення, обов'язкові для виконання (Zudinov, 2014). Проте, варто наголосити, що відповідно до митного законодавства України «висновки інших органів, установ та організацій щодо визначення кодів товарів згідно з УКТ ЗЕД при митному оформленні мають інформаційний або довідковий характер» (*Mytnyi kodeks Ukrainy*, 2012, st. 69, ch. 8).

Разом із тим трапляється, що суди не дотримуються окресленої позиції. Прикладом цього є Ухвала Житомирського апеляційного адміністративного суду у справі від 30 червня 2016 р. за № 806/4585/15, у якій зазначено, що «відповідно до п. 1 р. IV Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень, затверджених наказом Міністерства юстиції України від 08.10.1998 № 53/5, до основних завдань товарознавчої експертизи відноситься визначення характеристик об'єктів дослідження відповідно до

вимог Українського класифікатора товарів зовнішньої економічної діяльності, отже, визначаючи код товару згідно з УКТ ЗЕД, експерт діяв у межах своїх повноважень для надання обґрунтованого та об'єктивного письмового висновку на поставлені питання» (*Ukhvala Zhytomyrskoho apeliatsiynoho administratyvnoho sudu*, 2016). Також у справі № 820/9570/13-а декларант-позивач для підтвердження заявленого ним коду товару поспівався на експертний висновок Харківської торгово-промислової палати, яким для спірного товару було визначено код згідно з УКТ ЗЕД. Харківський окружний адміністративний суд, ґрунтуючись, зокрема, і на зазначеному експертному висновку, позов задовольнив і скасував рішення органу ДФС України про визначення коду товару (*Postanova Kharkivskoho okruzhnoho administratyvnoho sudu*, 2013). При цьому, слід наголосити, Вищий адміністративний суд України зазначене рішення суду першої інстанції залишив у силі.

Ґрунтуючись на наведеному вище, декларант – суб'єкт господарської діяльності, убачається, має право звернутися до державних або громадських інституцій, зокрема й до державних судових експертних установ, із метою отримати висновок експерта з питання класифікації товарів за кодом згідно з УКТ ЗЕД для митних цілей, але висновок матиме інформаційний або довідковий характер. Відповідно митні органи можуть не брати його до уваги.

Проте фахівці ДФС України дотримуються іншої позиції, коли це стосується визначення коду згідно з УКТ ЗЕД для цілей податкового оформлення з метою адміністрування ПДВ. Цю думку вони неодноразово викладали у своїх листах та індивідуальних податкових консультаціях. Так, ДФС України у листах «Про порядок застосування спеціального режиму оподаткування ПДВ» від 4 березня 2016 р. № 7892/7/99-99-19-03-02-17 і «Щодо складання податкових накладних з ПДВ» від 6 лютого 2017 р. № 590/10/16-31-12-01-34 зазначили, що «у разі необхідності визначення відповідності... продукції відповідному коду товарної класифікації згідно з УКТ ЗЕД... суб'єкт... оподаткування має можливість отримати висновок від Торгово-промислової палати України (її регіональних відділень) або науково-дослідного інституту судових експертиз» (*Pro poriadok zastosuvannia*, 2016; *Shchodo skladannia podatkovykh nakladnykh*, 2017). Проте необхідно зауважити, що висновок експерта щодо визначення коду згідно з УКТ ЗЕД для цілей податкового оформлення з метою адміністрування ПДВ також матиме лише інформаційний і довідковий характер.

Узагальнюючи наведене, можна стверджувати, що єдиного підходу до розуміння правомір-

ності залучення державних або громадських інституцій для визначення коду згідно з УКТ ЗЕД із боку центрального органу виконавчої влади України немає. Також попри те, що судами була сформована правова позиція стосовно проведення експертиз із визначення кодів згідно з УКТ ЗЕД, яка полягає в тому, що така компетенція є виключно прерогативою митних органів, на практиці трапляються й інші випадки.

Аналіз виявлених під час документальних перевірок порушень законодавства України в митній і податковій сферах дозволяє виокремити види правопорушень у зазначеній сфері, серед яких – порушення вимог класифікації товарів згідно з УКТ ЗЕД (Kostenko, 2018).

Для класифікації товарів за кодом згідно з УКТ ЗЕД, незалежно від цілей його визначення, насамперед встановлюють визначальні характеристики товару. Цей процес не має правового характеру, але потребує спеціальних знань, тому вони можуть бути з'ясовані за допомогою відповідної експертизи, наприклад товарознавчої, транспортно-товарознавчої.

Так, відповідно до Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень, затверджених наказом Міністерства юстиції України від 8 жовтня 1998 р. № 53/5, серед основних завдань товарознавчої експертизи – визначення характеристик об'єктів дослідження відповідно до вимог УКТ ЗЕД (*Naukovo-metodychni rekomendatsii*, 1998, rozd. IV, p. 1.2). Крім того, в Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень, затвердженій наказом Міністерства юстиції України від 8 жовтня 1998 р. № 53/5, згадується про МК України (*Instruktsiia pro pryznachennia ta provedennia sudovykh ekspertyz*, 1998, rozd. 1, p. 1.1). Ці положення, хоча і є декларативними, набувають ваги нормативного аргументу щодо визначення місця податкових і митних експертиз як самостійних напрямів судової експертної роботи, серед основних завдань якої – класифікація товарів за кодом згідно з УКТ ЗЕД.

До того ж Методикою товарознавчої експертизи та оцінки колісних транспортних засобів, затвердженою наказом Міністерства юстиції України та Фондом державного майна України від 24 листопада 2003 р. № 142/5/2092, передбачено її застосування також у разі «класифікації КТЗ (його складників) за Українською класифікацією товарів зовнішньоекономічної діяльності» (*Metodyka tovaroznavchoi ekspertyzy*, 2003, rozd. 1, p. 1.5, підп. г).

Проте в Інструкції з організації проведення та оформлення експертних проваджень у підрозділах Експертної служби Міністерства внутрішніх

справ України, затвердженій наказом МВС України від 17 липня 2017 р. № 591, не наведено видів судових експертиз і, звичайно, не визначено їх основних завдань. На нашу думку, основні завдання товарознавчої і транспортно-товарознавчої експертизи є однаковими для усіх суб'єктів експертної діяльності. Також з огляду на правову рівність учасників процедури митного та податкового контролю експертні установи, які призначені декларантом, не можуть мати інших прав і завдань, ніж експертні установи, призначені ДФС України. Це означає, що основним завданням експертизи (незалежно від того, якою установою вона проводиться) є з'ясування обставин, що мають значення для контролю за кодом товару.

Із наведеного випливає, що метою експертизи, яка проводиться експертною установою, призначеною ДФС України, є встановлення характеристик, визначальних для класифікації товарів згідно з УКТ ЗЕД незалежно від мети його встановлення. Проте, з погляду деяких науковців і практиків, визначення коду товару, яке здійснює ДФС України в разі неправильного його визначення декларантом – суб'єктом господарювання, є різновидом правозастосування, тобто не стільки і не тільки встановленням певних обставин, скільки застосуванням до цих обставин норми права (*Pro Dovidku shchodo uzahalnennia praktyky*, 2017).

Базуючись на зазначеному вище, можна констатувати, що експертиза з класифікації товарів згідно з УКТ ЗЕД, незалежно від мети встановлення коду, є лише засобом встановлення обставин провадження, тобто характеристик, на яких ґрунтується визначення коду товарів, але за своїм завданням вона не може підміняти правозастосування (прийняття рішення про визначення коду товарів за УКТ ЗЕД). Тому цілком виправданим є те, що висновки, які будуть надані іншими органами, установами та організаціями щодо визначення кодів товарів згідно з УКТ ЗЕД, при митному або податковому оформленні матимуть лише інформаційний або довідковий характер, оскільки до компетенції експертів-товарознавців науково-дослідних установ не належить ведення УКТ ЗЕД, вирішення питань правового характеру та надання оцінки правильності застосування митними та податковими органами норм законодавства України при визначенні коду товару згідно з УКТ ЗЕД.

Наукова новизна

Обґрунтовано необхідність започаткування єдиного підходу до розуміння правомірності залучення державних або громадських інституцій для визначення коду згідно з УКТ ЗЕД із боку центрального органу виконавчої влади України і уз-

годження правової позиції судів стосовно проведення експертиз із визначення кодів товарів згідно з УКТ ЗЕД, яка полягає в тому, що ця компетенція є виключно прерогативою митних органів.

Висновки

1. Виокремлено мету визначення коду товарів згідно з УКТ ЗЕД, яка полягає у митному та податковому (для цілей адміністрування ПДВ) оформленні товарів.

2. У результаті аналізу сучасного стану законодавства доведено, що єдиного підходу до залучення державних або громадських інституцій із метою визначення коду товарів згідно з УКТ ЗЕД з боку центрального органу виконавчої влади України бракує. Засвідчено, що суди на практиці не завжди дотримуються сформованої ними позиції щодо проведення експертиз із визначення кодів товарів згідно з УКТ ЗЕД, яка полягає в тому, що ця компетенція є виключно прерогативою митних органів.

3. Запропоновано основні напрями вдосконалення нормативно-правового регулювання проведення експертиз із визначення кодів товарів згідно з УКТ ЗЕД. При цьому:

констатовано, що експертиза з класифікації товарів згідно з УКТ ЗЕД, незалежно від мети визначення коду, є лише засобом з'ясування характеристик, на яких ґрунтується визначення коду товарів, і за своїм завданням не може підміняти правозастосування (прийняття рішення про визначення коду товарів за УКТ ЗЕД);

наголошено, що визначальні характеристики товару не мають правового характеру та потребують спеціальних знань, а тому можуть бути з'ясовані за допомогою відповідної експертизи – товарознавчої, транспортно-товарознавчої;

окреслено коло суб'єктів, які можуть провадити експертну діяльність із класифікації товарів за кодом УКТ ЗЕД, а саме державні або громадські інституції, у тому числі державні судово-експертні установи;

сформовано основні пріоритети подальшого наукового й законодавчого опрацювання, зокрема щодо окреслення функцій суб'єктів, які можуть здійснювати експертну діяльність із класифікації товарів за кодом УКТ ЗЕД, визначення основних завдань експертизи з класифікації товарів за кодом УКТ ЗЕД, розроблення та впровадження відповідної методики, єдиної для усіх суб'єктів експертної діяльності.

Належне законодавче регулювання експертної діяльності державних або громадських інституцій, у тому числі і державних судових експертних установ, з класифікації товарів згідно з УКТ ЗЕД дозволить створити необхідні умови для

проведення кваліфікованої та об'єктивної експертизи, зокрема задовольнить експертні потреби митних і податкових органів під час виявлення правопорушень і виникнення спірних питань, а

також забезпечить дотримання принципу змагальності сторін і формування надійної доказової бази у провадженнях про порушення митного та податкового законодавства.

References

- Boreiko, N. M., & Paranytsia, S. P. (2020). Zabezpechennia mytnoi bezpeky v diialnosti mytnykh orhaniv. *Modern Economics*, 21, 24–29 [in Ukrainian].
DOI: [https://doi.org/10.31521/modecon.V21\(2020\)-04](https://doi.org/10.31521/modecon.V21(2020)-04).
- Chumak, V. (2020). Osoblyvosti diialnosti mytnykh orhaniv shchodo protyidii kontrabandi. *Visnyk Luhanskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav imeni E. O. Didorenka*, 3 (91), 320–328 [in Ukrainian].
DOI: <https://doi.org/10.33766/2524-0323.91.320-328>.
- Instruktsiia pro pryznachennia ta provedennia sudovykh ekspertyz ta ekspertnykh doslidzhen: zatv. nakazom Ministerstva yustytzii Ukrainy № 53/5. (1998). Uziato z <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#top> [in Ukrainian].
- Instruktsiia z orhanizatsii provedennia ta oformlennia ekspertnykh provadzhen u pidrozdilakh Ekspertnoi sluzhby Ministerstva vnutrishnikh sprav Ukrainy: zatv. nakazom Ministerstva vnutrishnikh sprav Ukrainy № 591. (2017). Uziato z <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1024-17#Text> [in Ukrainian].
- Kostenko, A. O. (2018). Systema kryteriiv vidboru subiektiv hospodariuvannia dlia provedennia dokumentalnykh perevirok dotrymanna vymoh zakonodavstva Ukrainy z pytan derzhavnoi mytnoi spravy. *Mytna bezpeka*, 1 (2), 94–103 [in Ukrainian].
DOI: [https://doi.org/10.33244/2617-5959.1\(2\).2018.94-103](https://doi.org/10.33244/2617-5959.1(2).2018.94-103).
- Krasivskiy, O., & Tovt, V. (2021). Osoblyvosti ta problemy zdiisnennia mytnoho kontroliu v konteksti yevropeiskoi intehratsii. *Aspekty publichnoho upravlinnia*, 9 (1), 106–112 [in Ukrainian].
DOI: <https://doi.org/10.15421/152110>.
- Makarenko, A. V. (2019). Skladnyky protsedury pryiniattia poperednikh rishen pro klasyfikatsiiu tovariv zghidno z Ukrain-skoiu klasyfikatsiieu tovariv zovnishnoekonomichnoi diialnosti. *Pravova pozytsiia*, 1 (22), 124–130 [in Ukrainian].
DOI: <https://doi.org/10.32836/2521-6473-2019-1-124-130>.
- Metodyka tovaroznavchoi ekspertyzy ta otsinky kolisnykh transportnykh zasobiv: zatv. nakazom Ministerstva yustytzii Ukrainy ta Fondu derzhavnogo maina Ukrainy № 142/5/2092. (2003). Uziato z <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1074-03#Text> [in Ukrainian].
- Mytnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy № 4495-VI. (2012). Uziato z <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17/conv#n2269> [in Ukrainian].
- Naukovo-metodychni rekomendatsii z pytan pidhotovky ta pryznachennia sudovykh ekspertyz ta ekspertnykh doslidzhen: zatv. nakazom Ministerstva yustytzii Ukrainy № 53/5. (1998). Uziato z <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#top> [in Ukrainian].
- Nazarova, H. B., & Vasyliiev, M. V. (2019). Kontrolovani operatsii u sferi zovnishnoekonomichnoi diialnosti: suchasnyi stan opodatkovannia ta oblikovoho zabezpechennia. *Tsentralkoukrainskyi visnyk. Ekonomichni nauky*, 3 (36), 340–360 [in Ukrainian].
DOI: [https://doi.org/10.32515/2663-1636.2019.3\(36\).340-360](https://doi.org/10.32515/2663-1636.2019.3(36).340-360).
- Pashko, P. V., & Kostenko, A. O. (2019). Okremi aspekty mytnoho kontroliu v systemi ekonomichnoi bezpeky derzhavy. *Mytna bezpeka*, 3, 66–77 [in Ukrainian].
DOI: <https://doi.org/10.33244/2617-5959.3.2019.66-74>.
- Pavlichenko, M. V. (2015). Podatkova bezpeka yak skladova ekonomichnoi bezpeky ukrainskykh pidpriemstv v umovakh kryzy. *Visnyk ekonomiky transportu i promyslovosti*, 49, 131–135.
DOI: <https://doi.org/10.18664/338.47:338.45.v0i49.51130>.
- Podatkovi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy № 2755-VI. (2010) Uziato z <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17/conv#n1900> [in Ukrainian].
- Postanova Kharkivskoho okruzhnogo administratyvnoho sudu vid 18.11.2013 № 820/9570/13-a. (2013). Uziato z <https://ips.ligazakon.net/document/V083838> [in Ukrainian].
- Pro Dovidku shchodo uzahalnennia praktyky zastosuvannia administratyvnymy sudamy polozhen Mytnoho kodeksu Ukrainy v redaktsii vid 13 bereznia 2012 roku: postanova Plenumu Vyshchoho administratyvnoho sudu Ukrainy № 2. (2017). Uziato z http://www.vasu.gov.ua/plenum/post_plenum/postanova_plenumu_2_13-03-2017 [in Ukrainian].
- Pro poriadok zastosuvannia spetsialnoho rezhymu opodatkovannia PDV: lyst Derzhavnoi fiskalnoi sluzhby Ukrainy № 7892/7/99-99-19-03-02-17. (2016). Uziato z <http://sfs.gov.ua/podatki-ta-zbori/zagalnodervajni-podatki/podatok-na-dodanu-vartist/listi/arhiv/2016-rik/239836.html> [in Ukrainian].
- Pro vnesennia zmin do Zakonu Ukrainy «Pro zastosuvannia reiestratoriv rozrakhunkovykh operatsii u sferi torhivli, hromadskoho kharchuvannia ta posluh» ta inshykh zakoniv Ukrainy shchodo detinizatsii rozrakhunkiv u sferi torhivli ta posluh»: Zakon Ukrainy № 128-IX. (2019). Uziato z https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/128-20?find=1&text=%D0%A3%D0%9A%D0%A2+%D0%97%D0%95%D0%94#w2_1 [in Ukrainian].
- Rubtsova-Kamenska, H. A. (2019). Osoblyvosti zakonodavchoho rehuliuвання zovnishnoekonomichnoi diialnosti. *Almanakh prava*, 10, 337–340 [in Ukrainian].

DOI: <https://doi.org/10.33663/2524-017x-2019-10-337-340>.

Sapozhnyk, D. I., & Demydchuk, L. B. (2019). Identyfikatsiia ta koduvannia okremykh hrup neprodovolchych tovariv u tovarnii nomenklaturi zovnishnoekonomichnoi diialnosti. *Visnyk Lvivskoho torhovelno-ekonomichnoho universytetu. Tekhnichni nauky*, 22, 113–116 [in Ukrainian].

DOI: <https://doi.org/10.36477/2522-1221-2019-22-18>.

Shchodo skladannia podatkovykh nakladnykh z PDV: lyst Derzhavnoi fiskalnoi sluzhby Ukrainy № 590/10/16-31-12-01-34. (2017). Uziano z <http://poltava.sfs.gov.ua/baner/podatkovyi-konsultatsii/konsultatsii-dlya-yuridichnih-osib/71170.html> [in Ukrainian].

Shevchuk, O. A., & Shevchuk, O. V. (2020). Aktualizatsiia form mytnoho kontroliu. *Ekonomichnyi visnyk. Seriya: finansy, oblik, opodatkuvannia*, (4), 212–221 [in Ukrainian].

DOI: <https://doi.org/10.33244/2617-5932.4.2020.212-221>.

Sushkova, O. Ye. (2019). Shchodo okremykh napriamiv rozvytku systemy podatkovykh ta mytynykh ekspertyz v Ukraini. *Mytna bezpeka*, 3, 115–127 [in Ukrainian].

DOI: [10.33244/2617-5959.3.2019.115-127](https://doi.org/10.33244/2617-5959.3.2019.115-127).

Sushkova, O. Ye., Yemets, A. V., Punda, O. O., Yefimenko, L. L., Boreiko, N. M., Fesenko, O. A. ... Stenin, S. O. (2019). *Perspektyvy rozvytku systemy podatkovykh ta mytynykh ekspertyz v Ukraini: kontseptualnyi pidkhyd*. Irpin: FOP Melnyk A. A. 104 s. [in Ukrainian].

Ukhvala Vyshchoho administratyvnoho sudu Ukrainy vid 17.04.2014 u spravi № 2a-309/12/2070. (2014). Uziano z <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/38692937> [in Ukrainian].

Ukhvala Zhytomyrskoho apeliatsiinoho administratyvnoho sudu u spravi vid 30.06.2016 za № 806/4585/15. (2016). Uziano z <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/58680704> [in Ukrainian].

Zudinov, O. (2014). Osoblyvosti zastosuvannia ekspertnykh vysnovkiv yak dokaziv u spravakh pro oskarzhennia rishen shchodo klasyfikatsii tovariv. *Visnyk*, 13 (13). Uziano z <http://www.visnyk.com.ua/ua/pubs/id/6870> [in Ukrainian].

Список використаних джерел

Борейко, Н. М., & Параниця, С. П. (2020). Забезпечення митної безпеки в діяльності митних органів. *Modern Economics*, 21, 24–29.

DOI: [https://doi.org/10.31521/modecon.V21\(2020\)-04](https://doi.org/10.31521/modecon.V21(2020)-04).

Чумак, В. (2020). Особливості діяльності митних органів щодо протидії контрабанді. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*, 3 (91), 320–328.

DOI: <https://doi.org/10.33766/2524-0323.91.320-328>.

Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень: затв. наказом Міністерства юстиції України № 53/5. (1998). Узято з <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#top>.

Інструкція з організації проведення та оформлення експертних проваджень у підрозділах Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України: затв. наказом Міністерства внутрішніх справ України № 591. (2017). Узято з <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1024-17#Text>.

Костенко, А. О. (2018). Система критеріїв відбору суб'єктів господарювання для проведення документальних перевірок дотримання вимог законодавства України з питань державної митної справи. *Митна безпека*, 1 (2), 94–103.

DOI: [https://doi.org/10.33244/2617-5959.1\(2\).2018.94-103](https://doi.org/10.33244/2617-5959.1(2).2018.94-103).

Красівський, О., & Товт, В. (2021). Особливості та проблеми здійснення митного контролю в контексті європейської інтеграції. *Аспекти публічного управління*, 9 (1), 106–112.

DOI: <https://doi.org/10.15421/152110>.

Макаренко, А. В. (2019). Складники процедури прийняття попередніх рішень про класифікацію товарів згідно з Українською класифікацією товарів зовнішньоекономічної діяльності. *Правова позиція*, 1 (22), 124–130.

DOI: <https://doi.org/10.32836/2521-6473-2019-1-124-130>.

Методика товарознавчої експертизи та оцінки колісних транспортних засобів: затв. наказом Міністерства юстиції України та Фонду державного майна України № 142/5/2092. (2003). Узято з <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1074-03#Text>.

Митний кодекс України: Закон України № 4495-VI. (2012). Узято з <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17/con-#n2269>.

Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень: затв. наказом Міністерства юстиції України № 53/5. (1998). Узято з <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#top>.

Назарова, Г. Б., & Васильєв, М. В. (2019). Контрольовані операції у сфері зовнішньоекономічної діяльності: сучасний стан оподаткування та облікового забезпечення. *Центральнотраїнський вісник. Економічні науки*, 3 (36), 340–360.

DOI: [https://doi.org/10.32515/2663-1636.2019.3\(36\).340-360](https://doi.org/10.32515/2663-1636.2019.3(36).340-360).

Пашко, П. В., & Костенко, А. О. (2019). Окремі аспекти митного контролю в системі економічної безпеки держави. *Митна безпека*, 3, 66–77.

DOI: <https://doi.org/10.33244/2617-5959.3.2019.66-74>.

- Павліченко, М. В. (2015). Податкова безпека як складова економічної безпеки українських підприємств в умовах кризи. *Вісник економіки транспорту і промисловості*, 49, 131–135.
DOI: <https://doi.org/10.18664/338.47:338.45.v0i49.51130>.
- Податковий кодекс України: Закон України № 2755-VI. (2010) Узято з <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17/conv#n1900>.
- Постанова Харківського окружного адміністративного суду від 18.11.2013 № 820/9570/13-а. (2013). Узято з <https://ips.ligazakon.net/document/V083838>.
- Про Довідку щодо узагальнення практики застосування адміністративними судами положень Митного кодексу України в редакції від 13 березня 2012 року: постанова Пленуму Вищого адміністративного суду України № 2. (2017). Узято з http://www.vasu.gov.ua/plenum/post_plenum/postanova_plenumu_2_13-03-2017.
- Про порядок застосування спеціального режиму оподаткування ПДВ: лист Державної фіскальної служби України № 7892/7/99-99-19-03-02-17. (2016). Узято з <http://sfs.gov.ua/podatki-ta-zbori/zagalnoderjavni-podatki/podatok-na-dodanu-vartist/listi/arhiv/2016-rik/239836.html>.
- Про внесення змін до Закону України «Про застосування реєстраторів розрахункових операцій у сфері торгівлі, громадського харчування та послуг» та інших законів України щодо детінізації розрахунків у сфері торгівлі та послуг»: Закон України № 128-IX. (2019). Узято з https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/128-20?find=1&text=%D0%A3%D0%9A%D0%A2+%D0%97%D0%95%D0%94#w2_1.
- Рубцова-Каменська, Г. А. (2019). Особливості законодавчого регулювання зовнішньоекономічної діяльності. *Альманах права*, 10, 337–340.
DOI: <https://doi.org/10.33663/2524-017x-2019-10-337-340>.
- Сапожник, Д. І., & Демидчук, Л. Б. (2019). Ідентифікація та кодування окремих груп непродовольчих товарів у товарній номенклатурі зовнішньоекономічної діяльності. *Вісник Львівського торговельно-економічного університету. Технічні науки*, 22, 113–116.
DOI: <https://doi.org/10.36477/2522-1221-2019-22-18>.
- Щодо складання податкових накладних з ПДВ: лист Державної фіскальної служби України № 590/10/16-31-12-01-34. (2017). Узято з <http://poltava.sfs.gov.ua/baner/podatkovi-konsultatsii/konsultatsii-dlya-yuridichnih-osib/71170.html>.
- Шевчук, О. А., & Шевчук, О. В. (2020). Актуалізація форм митного контролю. *Економічний вісник. Серія: фінанси, облік, оподаткування*, (4), 212–221.
DOI: <https://doi.org/10.33244/2617-5932.4.2020.212-221>.
- Сушкова, О. Є. (2019). Щодо окремих напрямів розвитку системи податкових та митних експертиз в Україні. *Митна безпека*, 3, 115–127.
DOI: [10.33244/2617-5959.3.2019.115-127](https://doi.org/10.33244/2617-5959.3.2019.115-127).
- Сушкова, О. Є., Ємець, А. В., Пунда, О. О., Єфіменко, Л. Л., Борейко, Н. М., Фесенко, О. А. ... Стенін, С. О. (2019). *Перспективи розвитку системи податкових та митних експертиз в Україні: концептуальний підхід*. Ірпінь: ФОП Мельник А. А. 104 с.
- Ухвала Вищого адміністративного суду України від 17.04.2014 у справі № 2а-309/12/2070. (2014). Узято з <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/38692937>.
- Ухвала Житомирського апеляційного адміністративного суду у справі від 30.06.2016 за № 806/4585/15. (2016). Узято з <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/58680704>.
- Зудінов, О. (2014). Особливості застосування експертних висновків як доказів у справах про оскарження рішень щодо класифікації товарів. *Вісник*, 13 (13). Узято з <http://www.visnuk.com.ua/ua/pubs/id/6870>.

Стаття надійшла до редакції 07.07.2021

I. Stashevska, Forensic Expert

*Sector of Commodity and Gemological Research
Department of Commodity, Gemological, Economic,
Construction, Land Research and Evaluation Activities,
Lugansk Scientific Research Forensic Centre
of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine,
Rubizhne, Luhansk Region, Ukraine*
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4511-6755>

I. Petrenko, Chief Forensic Expert

*of the Automotive Research Group Research Department
of Commodity, Gemological, Economic, Construction,
Land Research and Evaluation Activities,
Lugansk Scientific Research Forensic Centre
of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine,
Rubizhne, Luhansk Region, Ukraine*
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8770-6548>

CONDUCTING MERCHANDISING EXPERTISE FOR IDENTIFICATION OF THE UCG FEA CODE BY STATE OR PUBLIC INSTITUTIONS

The purpose of the article is a systematic analysis of the legal basis for conducting expertise to identify the goods UCG FEA code by state or public institutions and the development of relevant suggestions. **Methodology.** The methodological basis of the research is made up of general scientific and special methods of scientific-and-legal cognition, including methods of empirical research, namely, comparative, systemic, generalization; comparative-legal and interpretation of legal norms, the application of which is conditioned by the purpose and task of the research. **Scientific novelty.** Hereby justified the necessity of establishment of a unified approach to understanding the legality of involvement of state or public institutions to determine the UCG FEA code by the central executive body of Ukraine and agreeing on the legal position of the courts on conducting expertise to identify the UCG FEA codes, which is that this competence is the exclusive prerogative of the customs authorities. **Conclusions.** The reasons were given that the proper legislative regulation of the expert activities of state or public institutions, including state judicial expert institutions, on the classification of goods in accordance with the UCG FEA will allow to create the necessary conditions for a qualified and objective expertise, in particular, it will satisfy the needs of customs and tax authorities experts during revealing of offenses and arising of controversial issues, as well as ensure the observance of the principle of adversarialness of the parties and the formation of a reliable evidence base in the processes on violation of customs and tax legislation. The main directions of improving the legal regulation of conducting expertise to identify the goods UCG FEA codes are proposed. At the same time, it was stated that the expertise of the classification of goods in accordance with the UCG FEA, regardless of the purpose of the code identification, is only a mean of clarifying the characteristics that are decisive for determining the code of goods, and, its task is not to replace law enforcement (making a decision on identification of the goods UCG FEA code); it is noted that the defining characteristics of the goods are not of legal nature and require special knowledge, and therefore can be clarified with the help of the appropriate expertise – merchandising, transport-and-merchandising research; a circle of subjects was outlined that can carry out expert activities on the classification of the goods UCG FEA code, namely, state or public institutions, including state forensic institutions; the main priorities for further scientific and legislative processing were formed, in particular, regarding the definition of the functions of subjects that can carry out expert activities on the classification of the goods UCG FEA code, the determination of the main tasks of the expertise of the classification of the goods UCG FEA code, the development and implementation of an appropriate methodology that is uniform for all subjects of expert activity.

Keywords: expertise; merchandising, transport-and-merchandising expertise; state and public institutions carrying out forensic activities; UCG FEA; identifying the goods UCG FEA codes; customs clearance of goods; administration of VAT; customs and tax state control.

И. В. Сташевская, судебный эксперт сектора
товароведческих и геммологических исследований
отдела товароведческих, геммологических,
экономических, строительных, земельных исследований
и оценочной деятельности,
Луганский научно-исследовательский
экспертно-криминалистический центр МВД Украины,
г. Рубежное Луганской обл.

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4511-6755>

И. С. Петренко, главный судебный эксперт
группы автотовароведческих исследований
отдела товароведческих, геммологических,
экономических, строительных, земельных исследований
и оценочной деятельности,
Луганский научно-исследовательский
экспертно-криминалистический центр МВД Украины,
г. Рубежное Луганской обл.

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8770-6548>

ПРОВЕДЕНИЕ ТОВАРОВЕДЧЕСКИХ ЭКСПЕРТИЗ ПО ОПРЕДЕЛЕНИЮ КОДА УКТ ВЭД ГОСУДАРСТВЕННЫМИ ИЛИ ОБЩЕСТВЕННЫМИ ИНСТИТУЦИЯМИ

Цель статьи заключается в системном анализе правовых основ проведения экспертиз по определению кода товаров согласно УКТ ВЭД государственными или общественными институтами и разработке соответствующих предложений. **Методология.** Методологическую основу исследования составляют общенаучные и специальные методы научно-юридического познания, в том числе методы эмпирического исследования, а именно: сравнительный, системный, обобщение; сравнительно-правовой и толкования правовых норм, применение которых обусловлено целью и задачей исследования. **Научная новизна.** Обоснована необходимость единого подхода к пониманию правомерности привлечения государственных или общественных институтов для определения кода УКТ ВЭД со стороны центрального органа исполнительной власти Украины и согласования правовой позиции судов касательно проведения экспертиз по определению кодов товаров согласно УКТ ВЭД, которая заключается в том, что эта компетенция является исключительно прерогативой таможенных органов. **Выводы.** Аргументировано, что надлежащее законодательное регулирование экспертной деятельности государственных или общественных учреждений, в том числе и государственных судебных экспертных учреждений, по классификации товаров в соответствии с УКТ ВЭД позволит создать необходимые условия для проведения квалифицированной и объективной экспертизы, в частности удовлетворит экспертные потребности таможенных и налоговых органов при обнаружении правонарушений и возникновении спорных вопросов, а также обеспечит соблюдение принципа состязательности сторон и формирования надежной доказательной базы в процессах о нарушении таможенного и налогового законодательства. Предложены основные направления совершенствования нормативно-правового регулирования проведения экспертиз по определению кодов товаров согласно УКТ ВЭД. При этом констатировано, что экспертиза по классификации товаров в соответствии с УКТ ВЭД, независимо от цели определения кода, является лишь средством установления характеристик, на которых основывается определение кода товаров, и по своей задаче не может подменять осуществления правовых норм (принятия решения относительно определения кода товаров по УКТ ВЭД); отмечено, что определяющие характеристики товара не имеют правового характера и требуют специальных знаний, а поэтому могут быть установлены с помощью соответствующей экспертизы – товароведческой, транспортно-товароведческой; очерчен круг субъектов, которые могут осуществлять экспертную деятельность по классификации товаров по коду УКТ ВЭД, а именно государственные или общественные институты, в том числе государственные судебно-экспертные учреждения; сформированы основные приоритеты дальнейшей научной и законодательной проработки, в частности относительно определения функций субъектов, которые могут осуществлять экспертную деятельность по классификации товаров по коду УКТ ВЭД, определения основных задач экспертизы по классификации товаров по коду УКТ ВЭД, подготовки и внедрения соответствующей методики, единой для всех субъектов экспертной деятельности.

Ключевые слова: экспертиза; товароведческая, транспортно-товароведческая экспертизы; государственные и общественные институты, осуществляющие судебно-экспертную деятельность; УКТ ВЭД; определение кодов товара согласно УКТ ВЭД; таможенное оформление товаров; администрирование НДС; таможенный и налоговый государственный контроль.

НАУКОВЕ ЖИТТЯ SCIENTIFIC LIFE

ВИДАТНІ ДІЯЧІ ТА ВИЗНАЧНІ ПОДІЇ В ГАЛУЗІ КРИМІНАЛІСТИКИ EMINENT PERSONALITIES AND SIGNIFICANT EVENTS IN THE FORENSIC SCIENCE

УДК 343.98

DOI: 10.37025/1992-4437/2021-36-2-115

В. В. Юсупов, доктор юридичних наук, професор,
провідний науковий співробітник
науково-дослідної лабораторії з проблем
криміналістичного забезпечення та судової експертології
навчально-наукового інституту № 2,
Національна академія внутрішніх справ, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5216-4144>

ПРОФЕСОР АНДРІЙ ВОЛОДИМИРОВИЧ ІЩЕНКО: СПОГАДИ ПРО ВЧИТЕЛЯ (до 70-річчя від дня народження)

Висвітлено життєвий шлях і творчу діяльність доктора юридичних наук, професора, заслуженого юриста України, полковника міліції у відставці Андрія Володимировича Іщенко (24.08.1951 – 26.04.2019), званого і шанованого в наукових колах українського вченого, засновника наукової школи, дослідника історії та сучасного розвитку науки криміналістики, талановитого педагога, управлінця, криміналіста.

Ключові слова: А. В. Іщенко; криміналістика; судова експертиза; історія криміналістики; криміналістичне забезпечення; учений-криміналіст; криміналістична наукова школа.

Відомому криміналісту професору Андрію Володимировичу Іщенку 24 серпня 2021 р. могло б виповнитися 70 років. На жаль, передчасна смерть перервала плідний творчий, яскравий і насичений життєвий шлях досвідченого викладача, допитливого дослідника, засновника криміналістичної наукової школи А. В. Іщенко. Пам'ять про добру людину і кваліфікованого фахівця зберігається його рідними, учнями, послідовниками. Тож, пригадаймо, як гартувалась

особистість відомого вітчизняного ученого-криміналіста.

Доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, академік Міжнародної слов'янської Академії наук, член Міжнародної громадської організації «Конгрес

криміналістів» Іщенко Андрій Володимирович народився 24 серпня 1951 р. в Україні, у селі Білогір'я Оріхівського району Запорізької області в селянській родині. Як і всі сільські діти, працював у місцевому колгоспі. Після закінчення Білогір'ївської восьмирічної школи навчався в Запорізькому авіаційному технікумі (1966–1967), Малотокмачанській загальноосвітній школі-інтернаті Оріхівського району Запорізької області (1967–1969). Військовий обов'язок виконував у Групі радянських військ у Німеччині (1969–1971) у Мейнінгені, Веймарі, Ордруфі, Ерфурті. У січні 1972 р. влаштувався на роботу в міліцію.

З відзнакою закінчивши Київську вищу школу МВС СРСР (нині – Національна академія внутрішніх справ, НАВС), працював у цьому закладі вищої освіти з 1979 р.: ад'юнкт, викладач кафедри криміналістики (з 1982 р.). Викладач, старший викладач кафедри спеціальних дисциплін Київських вищих курсів МВС СРСР (1985–1990). Заступник начальника факультету підвищення кваліфікації Київської вищої школи МВС СРСР (з 1991 р.);

© В. В. Юсупов, 2021

начальник уперше створеної в Україні і в Європі кафедри криміналістичної експертизи Української академії внутрішніх справ (з 1992 р.). Навчання в докторантурі (1994–1996), після закінчення якої працював професором кафедри криміналістики (з 1996 р.), ученим секретарем Національної академії внутрішніх справ України (з 1998 р.), заступником начальника Інституту підготовки кадрів оперативних служб міліції з навчальної та наукової роботи (з 2004 р.), професором кафедри криміналістики (з 2004 р.). У грудні 2009 р. призначений першим заступником начальника Державного науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України. Після виходу на пенсію (квітень 2010 р.) працював професором кафедри криміналістики і судової медицини Національної академії внутрішніх справ.

Кандидатську дисертацію «Криміналістическая рекомендация как средство обеспечения следственной практики достижениями науки и техники» за спеціальністю 12.00.09 – кримінальний процес і криміналістика; судова експертиза А. В. Іщенко захистив 1984 р., докторську дисертацію «Методологічні та організаційні проблеми розвитку криміналістичних наукових досліджень» за тією самою спеціальністю – 1997 р. Учене звання доцента по кафедрі криміналістичної експертизи присвоєно 1993 р., професора по кафедрі криміна-

лістики – 1998 р. Андрій Володимирович із 2000 р. – член престижної громадської наукової організації, академік Міжнародної слов'янської Академії наук, із 2012 р. – член Міжнародної громадської організації «Конгрес криміналістів» (International Non-Governmental Organization «Criminalists Congress»).

Професор Іщенко був членом спеціалізованих вчених рад із захисту кандидатських і докторських дисертацій Національної академії внутрішніх справ, а також спеціалізованих учених рад із захисту дисертацій у Дніпропетровському державному університеті внутрішніх справ, Класичному приватному університеті, Львівському національному університеті імені Івана Франка, Національній академії Служби безпеки України, Національному університеті оборони України імені Івана Черняховського, Львівському державному університеті внутрішніх справ, Харківському національному університеті внутрішніх справ. Очолював спеціалізовану вчену раду із захисту докторських дисертацій Національної академії внутрішніх справ.

Науковий авторитет доктора юридичних наук А. В. Іщенко дістав визнання і за кордоном. Професор працював у спеціалізованих учених радах із захисту дисертацій у Бакинському (Азербайджанська Республіка) і Тбіліському (Грузія) університетах. Як науковий консультант відділу зв'язків

з органами правосуддя брав участь у роботі Науково-консультативної ради Верховного Суду України, Секретаріату Верховної Ради України, Міжвідомчого науково-дослідного центру проблем боротьби з організованою злочинністю Ради національної безпеки і оборони України.

Успішно працював у складі редакційних колегій журналу «Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ», інших фахових видань, як-от «Економіка. Фінанси. Право», «Спецслужби і світ», «Спеціальна техніка та озброєння», «Криміналістичний вісник», «Наука і правоохорона», «Криміналістика і судова експертиза», «Юридична наука» тощо.

Андрій Володимирович брав участь у розробленні різноманітних міждержавних, державних і галузевих програм удосконалення законодавства, підготовки кадрів для правоохоронних органів, підвищення ефективності боротьби з правопорушеннями, поліпшення впровадження науково-технічних досягнень у слідчу та експертну практику.

Систематично виступав рецензентом, залучався як офіційний опонент до захисту 13 докторських і 124 кандидатських дисертацій.

Професор Іщенко також здійснював наукове консультування і керівництво роботою над дисертаціями на здобуття ступеня доктора та кандидата наук. Андрій Володимирович підготував п'ять докторів і понад 30 кандидатів юридичних наук в Україні та одного в Грузії. Під його керівництвом створена наукова школа, що представлена такими напрямами пошуку.

Перший – криміналістичне забезпечення практики протидії злочинності: «Інформаційне забезпечення використання науково-технічних досягнень у розслідуванні злочинів» (І. О. Ієрусалимов, 1998); «Криміналістичне забезпечення методики розслідування злочинів» (В. В. Матвієнко, 2000); «Процессуальные и криминалистические вопросы использования научно-технических средств и специальных знаний на досудебном следствии (на материалах Грузии и Украины)» (Ш. А. Піцхелаурі, 2002, захист дисертації у Тбіліському державному університеті); «Слідчі помилки та шляхи їх подолання» (А. Б. Марченко, 2005); «Науково-технічне забезпечення розкриття і розслідування злочинів, пов'язаних з вибухами» (М. В. Кобець, 2006); «Криміналістичне забезпечення обігу розрахункових документів у банківській системі з метою попередження вчинення злочинів» (І. І. Попович, 2007); «Криміналістичне забезпечення слідчої діяльності органів внутрішніх справ» (І. І. Дановська, 2011); «Розслідування незаконного використання торговельних марок» (І. Ю. Поліщук, 2019).

Цим напрямом охоплюються такі наукові течії:

експертно-криміналістичне забезпечення практики протидії злочинності: «Сучасні можливості використання дослідження маркувальних знаків на вузлах і деталях автомобілів» (І. П. Красюк, 2002); «Використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів, пов'язаних з ухиленням від сплати податків, зборів та інших платежів» (Р. П. Марчук, 2004); «Теорія і практика використання біологічних слідів людини у розкритті і розслідуванні злочинів» (Н. М. Дяченко, 2003); «Сучасний стан і перспективи розвитку криміналістичного дослідження вогнепальної зброї» (Я. В. Новак, 2007); «Використання спеціальних бухгалтерських знань при розслідуванні злочинів у сфері сільськогосподарського виробництва» (Г. П. Дондик, 2011); «Дослідження малоінформативних підписів методом структурно-геометричних характеристик» (Д. В. Мельник, 2012); «Відібрання зразків біологічного походження під час досудового розсліду-

вання» (С. О. Коропецька, 2017); «Криміналістичне дослідження plomb» (А. О. Левицький, 2018);

оперативно-розшукове забезпечення практики протидії злочинності: «Теоретичні і організаційні основи протидії незаконному обігу наркотичних засобів оперативними підрозділами міліції» (Д. Й. Никифорчук, 2009, докторська дисертація); «Правовідносини в оперативно-розшуковій діяльності» (І. І. Приполов, 2007); «Довірчі відносини у роботі оперативних підрозділів органів внутрішніх справ» (Я. І. Слободян, 2007); «Техніко-криміналістичне забезпечення діяльності підрозділів Державної служби по боротьбі з економічною злочинністю МВС України у протидії злочинам в сфері економіки» (А. В. Софілканич, 2014) та ін.

Питання криміналістичного забезпечення набули розвитку в докторських дисертаціях учнів А. В. Іщенка, серед них: «Теоретичні засади отримання вербальної інформації у кримінальному процесі України» (Л. Д. Удалова, 2007); «Теорія і практика криміналістичної інформатики» (В. Г. Хахановський, 2011); «Інструментальна діагностика достовірності вербальної інформації та використання її результатів у кримінальному провадженні» (О. І. Мотлях, 2014); «Криміналістична профілактика злочинів проти об'єктів охорони» (Т. М. Бульба).

Другий напрям наукових пошуків наукової школи професора Іщенка полягає у формуванні криміналістичних рекомендацій розслідування окремих видів злочинів. Цим питанням присвячено кандидатські дисертації: «Основи розкриття і розслідування злочинів, пов'язаних з виготовленням та збутом підроблених грошей» (Т. П. Бірюков, 2003); «Основи методики розслідування легалізації (відмивання) грошових коштів, отриманих незаконним способом, з використанням кредитно-банківської системи» (В. П. Головін, 2005); «Початковий етап розслідування розбійних нападів, вчинених з метою заволодіння особистим майном громадян» (А. В. Щербакова, 2006); «Криміналістична характеристика шахрайства щодо особистої власності та її використання на

початковому етапі розслідування» (С. В. Головін, 2008); «Основи методики розслідування контрабанди культурних цінностей» (Я. В. Фурман, 2009); «Використання спеціальних знань при розслідуванні дорожньо-транспортних пригод» (В. І. Дячук, 2010); «Криміналістична характеристика та особливості розслідування крадіжок вантажів, вчинених неповнолітніми з рухомого складу залізничного транспорту» (П. А. Кудлай, 2010); «Розслідування розбійних нападів, вчинених на водіїв автотранспортних засобів» (О. Д. Терещук, 2011); «Розслідування комп'ютерних злочинів, вчинених з використанням мережі «Інтернет» (К. В. Тітуніна, 2011); «Основні положення методики розслідування тілесних ушкоджень» (В. В. Логінов, 2012); «Початковий етап розслідування вбивства матір'ю своєї новонародженої дитини» (А. О. Антощук, 2014); «Основи методики розслідування зґвалтування» (А. Ю. Лісова, 2014).

Особливе місце серед досліджень професора Іщенка належить розробленню історико-теоретичних проблем криміналістики (третя наукова течія). Послідовники наукової школи й далі розвивають фундаментальні ідеї, закладені Вчителем у його докторській дисертації «Методологічні та організаційні проблеми розвитку криміналістичних наукових досліджень». Зокрема, окремі проблеми цього аспекту висвітлено В. В. Юсуповим у докторському дослідженні «Криміналістика в Україні у ХХ – на початку ХХІ ст. (історико-теоретичне дослідження)» (2018) і в кандидатських дисертаціях: «Функції і задачі криміналістики (теоретико-прикладний аспект)» (С. В. Павлов, 2003); «Інтеграція знань як фактор розвитку науки криміналістики» (Р. В. Гурак, 2005); «Принципи розкриття злочинів» (Я. В. Кузьмічов, 2008); «Метод криміналістичного аналізу злочину та злочинної діяльності» (Е. І. Оржинська, 2015); «Криміналістичні наукові центри та школи в Україні» (Д. А. Ляшенко, 2020).

Об'ємний перелік публікацій, успішна підготовка науково-педагогічних кадрів, робота в спеціалізованих радах із захисту дисертацій, редакційних колегіях різних наукових видань, активна участь у рецензуванні наукових і навчально-методичних праць, опонування дисертацій, виступи на різноманітних наукових форумах, новаторська педагогічна діяльність, особисті людські якості давали підстави курсантам, слухачам, студентам, магістрам, аспірантам, докторантам, колегам і керівникам скласти думку про Андрія Володимировича Іщенка як про відомого дослідника і результативного вченого, професійного педагога, гідну і шановану людину.

В освітньому процесі професор Іщенко зосереджував увагу й на удосконаленні педагогічної

діяльності в НАВС. Багато праць він присвятив саме дидактиці освітнього процесу. Андрій Володимирович проводив заняття зі слухачами на курсах підвищення кваліфікації, готував лекції та інші навчально-методичні матеріали з навчальних дисциплін «Криміналістика», «Особливості розслідування окремих видів злочинів» тощо. Він мав беззаперечний авторитет серед здобувачів вищої освіти, а також колег-криміналістів. Як в академії, так і за її межами ставилися до професора з великою повагою.

За енциклопедичні знання, фундаментальні дослідження з історії криміналістики друзі називали Андрія Володимировича Нестором Літописцем криміналістики.

Автор і співавтор 250 наукових і навчально-методичних праць загальним обсягом понад 300 друкованих аркушів, серед них 9 монографій, 3 підручники, 40 навчальних посібників, статті, які опубліковані в Україні, Азербайджанській Республіці, Республіці Білорусь, Республіці Молдова, Республіці Польща, Російській Федерації. Це, зокрема, монографії, у яких розкриваються загальнотеоретичні положення становлення і розвитку криміналістики: «Проблеми розвитку наукових досліджень у галузі судової експертизи» (1995); «Методологічні проблеми криміналістики» (1997); «Проблеми криміналістичного забезпечення розслідування злочинів» (у співавторстві з І. П. Красюком і В. В. Матвієнком, 2002); «Методологічні проблеми криміналістичних наукових досліджень» (2003); «Проблеми призначення криміналістики в сучасних умовах (теоретико-прикладний аспект)» (у співавторстві з С. В. Павловим, 2004); «Слідчі помилки: сутність, методи дослідження та шляхи запобігання» (у співавторстві з А. Б. Марченком, 2010); «Криміналістична характеристика шахрайства відносно власності особи та її використання на початковому етапі розслідування» (у співавторстві із С. В. Головкиним, 2013). Отримали схвалення працівників правоохоронних органів використувані в повсякденній діяльності такі практичні посібники, як: «Криміналістичне забезпечення розшуку безвісно відсутніх осіб» (у співавторстві з А. С. Шевченком, 2005); «Засоби і методи виявлення вибухових речовин та пристроїв у боротьбі з тероризмом» (у співавторстві з М. В. Кобцем, 2005); «Пістолети та револьвери, призначені для відстрілу патронів, споряджених металевими снарядами «несмертельної дії», та набої до них» (у співавторстві з О. В. Грищенком, І. В. Ігнатєвим, В. В. Назаровим, 2005); «Теорія і практика криміналістичного забезпечення процесу доказування в розслідуванні злочинів» (у співавторстві з І. О. Ієрусалимовим, Ж. В. Удовенко, 2007); «Засоби та способи протидії терористичним актам, учине-

ним із застосуванням вибухових пристроїв» (у співавторстві з В. І. Пащенко, М. В. Кобцем, 2010); «Засоби виявлення знарядь та предметів злочину» (у співавторстві з М. В. Кобцем, А. В. Кофановим, 2011); «Поняття й система методів техніко-криміналістичного дослідження документів» (у співавторстві з М. Ю. Будзієвським, І. П. Красюком, 2011); «Техніко-криміналістичне дослідження документів водія» (у співавторстві з М. Ю. Будзієвським, І. П. Красюком, 2011). А також: підручник «Криміналістика» (2015); мультимедійний підручник «Криміналістика» (2016); «Летопись криминалистики: даты, факты, имена» (2016); «Літопис криміналістики» (у співавторстві з Д. А. Ляшенко, 2021) та ін.

Андрія Володимировича систематично залучали до рецензування різних наукових видань та навчально-методичних робіт. Тільки за останні роки професор вивчив майже сорок праць, з яких висловив корисні конструктивні поради. Це, насамперед, монографії: «Порушення та розслідування кримінальної справи щодо депутата місцевої ради» (Л. Д. Удалова, Г. М. Доросінська, 2011); «Психологія особи як суб'єкта правоохоронної діяльності» (О. І. Кудерміна, 2012); «Організаційно-правові засади модернізації інформаційної інфраструктури органів прокуратури України: оптико-волоконні мережі в системі правоохоронних телекомунікацій» (О. В. Синеокий, О. В. Узунова, П. П. Узунов, 2012); «Теоретичні засади формування технологічного підходу у криміналістиці» (В. В. Тіщенко, А. А. Барцицька, 2013). Його цінні пропозиції були з вдячністю прийняті авторами численних навчальних і практичних посібників.

Професор Іщенко був також організатором та учасником кількох десятків вітчизняних і міжнародних симпозіумів та конференцій із проблем підготовки юристів, боротьби зі злочинністю, захисту прав і свобод громадян від протиправних посягань, удосконалення діяльності правоохоронних органів, підвищення ефективності слідчої та експертної практики на основі впровадження новітніх досягнень науки і техніки.

З огляду на вагомий особистий внесок у зміцнення законності та правопорядку, розвиток юридичної науки, удосконалення правозастосовної практики, високий професіоналізм, ініціативу і наполегливість, творче і сумлінне ставлення до виконання службових обов'язків у 2003 р. А. В. Іщенку Указом Президента України присвоєно почесне звання «Заслужений юрист України».

За досягнуті успіхи в роботі Андрій Володимирович неодноразово заохочувався Міністром внутрішніх справ України та ректором Національної академії внутрішніх справ. Серед нагород медалі «За бездоганну службу» I, II та III ступенів, «60 років Збройних сил СРСР», «50 років Перемоги у Великій Вітчизняній війні 1941–1945 рр.», «Медаль Жукова», «Захиснику Вітчизни», а також понад п'ятнадцять пам'ятних медалей і нагрудних знаків МВС України, подяки від Кабінету Міністрів України, Міністерства освіти і науки України, Київського міського голови. А. В. Іщен-

ко удостоєний звання «Заслужений вчений Національної академії внутрішніх справ», отримав диплом почесного професора Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ та інші відзнаки.

Відомості про видатного науковця А. В. Іщенка, його творчий і життєвий шлях знайшли відображення в енциклопедичних та інших виданнях. Серед них: Советские криминалисты: библиографический справочник. Н. Новгород, 1991; Юридична енциклопедія : у 6 т. Київ : Укр. енцикл., 1998. Т. 2 : Д – Й. 1999; Хто є хто в економіці, культурі, науці Києва. Київ : Одеськ Плюс: Видавничий цент Болгов, 2000. Т. 2 : 2000–2001; Доктори наук і професори Національної академії внутрішніх справ України. Київ, 2001; Освіта та наука МВС України: шлях в 10 років. Дніпропетровськ : ДЮУ МВС України, 2001; Визначні юристи сьогодення. Київ : Ін Юре, 2001; Науковий вісник Дніпропетровського юридичного інституту МВС України.

2001. № 3; Національна академія внутрішніх справ України: люди, події, факти (1921–2001). Київ, 2002; Кафедрі криміналістики КНУВС – 45 років (1964–2009). Київ, 2009; Від курсанта до генерала: Шляхами бойових звітяг і звершень. 1921–2011. Київ : Український видавничий консорціум, 2011; Енциклопедія криміналістики в лицах. Харків : Апостиль, 2014; Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ: шлях у 50 років (1966–2016). Дніпропетровськ, 2016; Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. Харків : Право, 2016. Т. 20 : Криміналістика, судова експертиза, юридична психологія, 2018.

Доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України Андрій Володимирович Іщенко був вдумливою людиною, допитливим дослідником, здатним аналізувати і зіставляти різні явища, із солідним запасом знань, якими щедро ділився зі своїми учнями та колегами. Його глибокі знання, наполегливість, працьовитість і відданість улюбленій справі знайшли своє відображення у роботах учнів та послідовників ученого-криміналіста.

26 квітня 2019 р. перестало битися серце видатного вітчизняного криміналіста.

А втім, розвиваючи і далі славні традиції криміналістичної наукової школи професора А. В. Іщенка, його учні, послідовники й однодумці, передусім науково-педагогічні працівники кафедри криміналістики та судової медицини Національної академії внутрішніх справ, інших закладів вищої освіти, фахівці наукових і науково-дослідних установ, правоохоронних органів, своїми здобутками примножують доробок криміналістичної спільноти, цим самим зберігаючи пам'ять про Вчителя.

References

- Cherniavskiy, S. S., Chornous, Yu. M., & Samodin, A. V. (2019). Pamiati Vchytelia (doktora yurydychnykh nauk, profesora, zasluzhеноho yurysta Ukrainy Ishchenka Andriia Volodymyrovycha). *Yurydychnyi chasopys Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav*, 1 (17), S. 99–100 [in Ukrainian].
- Ishchenko, A. V. (2016). *Letopis kriminalistiki: daty, fakty, imena*. Київ: UkrDGRI. 384 s. [in Russian].
- Ishchenko, A. V., & Liashenko, D. A. (2021). *Litopys kryminalistyky*. Kyiv: Natsionalna akad. vnutr. sprav. 640 s. [in Ukrainian].
- Yusupov, V. V., & Antoshchuk, A. O. (2019). Kryminalistychna naukova shkola profesora A. V. Ishchenka. *Kryminalistychnyi visnyk*, 1 (31), 96–104 [in Ukrainian].
DOI: 10.37025/1992-4437/2019-31-1-96.

Список використаних джерел

- Чернявський, С. С., Черноус, Ю. М., & Самодін, А. В. (2019). Пам'яті Вчителя (доктора юридичних наук, професора, заслуженого юриста України Іщенко Андрія Володимировича). *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*, 1 (17), С. 99–100.
- Іщенко, А. В. (2016). *Летопись криминалистики: даты, факты, имена*. Київ: УкрДГРИ. 384 с.
- Іщенко, А. В., & Ляшенко, Д. А. (2021). *Літопис криміналістики*. Київ: Національна акад. внутр. справ. 640 с.
- Юсупов, В. В., & Антошук, А. О. (2019). Криміналістична наукова школа професора А. В. Іщенка. *Криміналістичний вісник*, 1 (31), 96–104.
DOI: 10.37025/1992-4437/2019-31-1-96.

Стаття надійшла до редакції 13.09.2021

V. Yusupov, *FDS*c (Law), Professor,
Leading Researcher
of the Forensic Support and Examination Department,
Educational Scientific Institute № 2,
National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5216-4144>

**PROFESSOR ANDRIY ISHCENKO:
MEMOIRS OF A TEACHER
(to the 70th anniversary of his birth)**

Considered the way of life and creative activity of the DSc (Law), Professor, Honored Lawyer of Ukraine, Colonel of the Police Resigned Andrey Vladimirovich Ishchenko (August 24, 1951 – April 26, 2019) – a well-known Ukrainian scientist-criminalist, founder of a scientific school, researcher the history and the modern world of criminology, a talented teacher, manager, criminalist.

Keywords: A. Ishchenko; forensics; forensic examination; history of forensics; forensic software; forensic scientist; forensic science school.

В. В. Юсупов, доктор юридических наук, профессор,
ведущий научный сотрудник
научно-исследовательской лаборатории по проблемам
криминалистического обеспечения и судебной экспертологии
учебно-научного института № 2,
Национальная академия внутренних дел, г. Киев
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5216-4144>

**ПРОФЕССОР АНДРЕЙ ВЛАДИМИРОВИЧ ИЩЕНКО:
ВОСПОМИНАНИЯ ОБ УЧИТЕЛЕ
(к 70-летию со дня рождения)**

Освещены жизненный путь и творческая деятельность доктора юридических наук, профессора, заслуженного юриста Украины, полковника милиции в отставке Андрея Владимировича Ищенко (24.08.1951 – 26.04.2019) – известного и уважаемого в научных кругах украинского ученого, основателя научной школы, исследователя истории и современного развития науки криминалистики, талантливого педагога, управленца, криминалиста.

Ключевые слова: А. В. Ищенко; криминалистика; судебная экспертиза; история криминалистики; криминалистическое обеспечение; ученый-криминалист; криминалистическая научная школа.

В. Н. Чисников, доктор юридических наук, доцент,
главный научный сотрудник
отдела научно-информационной
и редакционно-издательской деятельности,
Государственный научно-исследовательский институт
МВД Украины, г. Киев
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2020-7298>

ЕЛИСЕЕВ АЛЕКСАНДР АКИМОВИЧ – ОДИН ИЗ ПЕРВЫХ РУКОВОДИТЕЛЕЙ НАУЧНО-ТЕХНИЧЕСКОЙ ЧАСТИ ОТДЕЛА УГОЛОВНОГО РОЗЫСКА ГЛАВНОГО УПРАВЛЕНИЯ МИЛИЦИИ И РОЗЫСКА УССР

На основе малоизвестных украинских милицейских изданий 20-х годов XX в., а также опубликованных работ по истории криминалистики рассматривается жизненный путь и творческая деятельность Александра Акимовича Елисеева (1887–1968) – одного из пионеров советской криминалистики, внесшего значительный вклад в развитие криминалистической науки и судебной экспертизы в Украине. Обращается внимание преимущественно на деятельность А. А. Елисеева в период его пребывания руководителем научно-технической части (подотдела) отдела уголовного розыска Главного управления милиции и розыска УССР (1923–1926). Разработанные им в эти годы различные ведомственные руководства, инструкции, методические указания, а также опубликованные статьи сыграли важную роль в распространении криминалистических знаний среди практических работников Украины.

Ключевые слова: Елисеев А. А., научно-техническая часть (подотдел) Укрцентрозоиска; регистрационно-дактилоскопическое бюро; Харьковский кабинет научно-судебной экспертизы НКЮ УССР; проблемы почерковедения; судебно-графическая экспертиза; история криминалистики.

В криминалистической литературе имя А. А. Елисеева хорошо известно. С его краткой биографией можно ознакомиться во многих юридических и криминалистических изданиях. Среди них следует выделить работу В. С. Печникова, в которой, в отличие от дру-

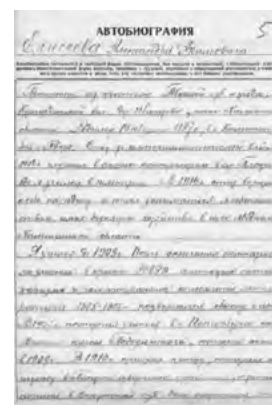
гих исследований, биография Александра Акимовича излагается более расширенно.

Автор данной публикации (Pischnikov, 2011, s. 83–84) ставит своей целью, используя, главным образом, материалы периодики НКВД УССР 20-х гг. прошлого столетия, осветить деятельность А. А. Елисеева на посту начальника научно-технической части (подотдела) Укрцентрозоиска (1923–1926), вкратце характеризуя его работы в этот период времени.

Александр Акимович Елисеев родился 10 августа 1887 г. в Твери (Россия), в крестьянской семье. Вскоре семья переехала в Полоцк (Польша), где отец Александра служил контролером. Среднее образование юноша получил в полоцкой

гимназии (1896–1905). Будучи гимназистом, принимал участие в кружке российской социал-демократической рабочей партии (РСДРП), распространял нелегальную литературу, агитировал против царского самодержавия. В 1905–1907 гг. подвергался обыску и аресту. Скрываясь от полиции, перебрался в Петербург, где поступил на Высшие курсы Побединского, и два года изучал экономику. По окончании учебы (1909) получил квалификацию экономиста-бухгалтера.

В течение 1910–1918 гг. А. А. Елисеев трудился помощником секретаря Полоцкого окружного суда, кладовщиком на Варшавской таможне, а после переезда в Тверь снова занял должность секретаря окружного суда. В годы гражданской войны Александр Акимович заведовал финансовым отделом Тверского губернского отдела юстиции, а также руководил губернским отделом профсоюза советских работников торговли. В 1920–1921 гг. ему пришлось служить в рядах Красной армии, в политотделе Юго-Западного

фронта. После демобилизации бывший политурук Елисеев непродолжительное время работал старшим инспектором Украинского таможенного округа в г. Харькове. В начале 1923 г. оставил занимаемую должность и лишился партийного билета члена ВКП(б) «из-за склоки, имевшей место в Украинском таможенном округе» (Piechnikov, 2011, s. 83–84).

Однако вышеуказанные обстоятельства не помешали А. А. Елисееву в том же году устроиться на работу в Главное управление милиции и розыска УССР, которое остро нуждалось в специалистах, и занять должность начальника научно-технического подотдела Укрцентрозола.

Говоря о пребывании Александра Акимовича на этом посту, необходимо уточнить некоторые детали. Во-первых, практически во всех его биографиях, с подачи профессора Р. С. Белкина, указывается, что А. А. Елисеев – «первый начальник научно-технического отделения Главного управления милиции и розыска Украины» (курсив наш. – В. Ч.) (Belkin (Avt.-sost.), 1993, s. 26).

Между тем данное утверждение уважаемого профессора не соответствует действительности. Как ранее было установлено автором настоящей статьи, первым руководителем указанного подразделения был профессор Александр Дмитриевич Киселев (1867–1926), занявший эту должность 15 июня 1921 г. (Chysnikov, 2011, s. 198).

Во-вторых, украинские биографы криминалиста, ссылаясь на книгу Р. С. Белкина и А. И. Винберга, утверждают, что с 1924 г. Александр Акимович уже работал заведующим секцией идентификации Харьковского кабинета научно-судебной экспертизы, т. е. в предыдущей должности он состоял не более года (Bilenchuk, & Starushkevych, 1990, s. 416). Заметим, что в цитированной книге указывается, что А. А. Елисеев в 1924 г. «начинает сотрудничать с Харьковским кабинетом научно-судебной экспертизы» (курсив наш. – В. Ч.) (Belkin, & Vinberg, 1982, s. 39).

Автор книги «Є така служба...» В. С. Печников в подтверждение этого факта разместил фото, датированное 1924 г., на котором А. А. Елисеев запечатлен среди сотрудников Харьковского кабинета научно-судебной экспертизы (Piechnikov, 2011, s. 84).

Нам представляется, что Александр Акимович должность начальника научно-технического подотдела Укрцентрозола занимал на протяжении трех лет, работая по совместительству в Харьковском кабинете научно-судебной экспертизы. Об этом свидетельствует подпись «Начальник научно-технической части угрозыска УССР» под его статьей «Преступность и борьба с ней в УССР», опубликованной в журнале «На посту» (Ленинград) (Eliseev, 1926a, s. 560).

Зліва направо: П. М. Вроблевський, М. С. Бокаріус, О. Я. Елисеєв, П. К. Вируб, 1924 р.

А теперь более подробно рассмотрим труды А. А. Елисеева в период пребывания его на вышеуказанной должности. Первая известная его научная статья появилась в декабре 1923 г. в журнале милиции и розыска республики «Щит революционного порядка» в рубрике «Уголовный розыск» под названием «Преступность и организация борьбы с ней».

В начале статьи автор, ссылаясь на показатели уголовной статистики, констатировал, что «ныне мы стоим перед фактом значительного увеличения преступности», которая «растет с каждым годом и в сравнении с довоенной выросла почти в 8 раз». При этом он, в качестве примера, приводил такой факт: в 1922 г. только в учреждениях уголовного розыска УССР, в девяти губерниях Украины, по недостаточно полным сведениям было зарегистрировано 145 859 преступлений.

Рост преступности в стране, по словам А. А. Елисеева, объясняется рядом социально-экономических причин, среди которых: освобождение из тюрем Временным правительством неисправимого уголовного элемента, а также «голод, холод, экономическая разруха и безработица, которая толкнула менее устойчивых лиц на всякого рода преступные комбинации».

Говоря о преступности в условиях новой экономической политики, автор отмечал, что она «изменяет свои формы и проявления», а преступник «стал применять различные способы, достигнутые наукой (физикой, химией и т. п.) и усовершенствованные орудия преступления, в интересах «своего» злодейского дела». Применяя эти разнообразные способы, он, прежде всего, стремится не оставить за собой следов и улики, таким образом, избежать наказания за совершенное преступление.

Поэтому, по утверждению А. А. Елисеева, сотрудникам уголовного розыска и наружной милиции, ведущим борьбу с уголовной преступностью, необходимо «противопоставить, кроме применяемых выслеживаний, научные методы борьбы».

Переходя к освещению методов работы, используемых в розыском деле, Александр Акимович подчеркивал, что «ныне раскрытие преступлений перестает быть каким-то ремеслом, сводящим к одному выбиванию от обвиняемого сознания. Оно становится уже искусством, для которого требуются научные данные. Применяемая в розыске секретно-агентурная работа должна быть предварительно умело и тщательно проверена».

Для успешной борьбы с преступностью, по А. А. Елисееву, уголовный розыск должен: во-первых, применяя усовершенствованные средства, вести самую точную регистрацию преступников по способу дактилоскопии, фотографирования и словесного портрета; во-вторых, вести систематический учет притонов и сборищ преступников, проживающих в данном месте лиц, условно осужденных, промышляющих сводничеством, сутенерством, осужденных за преступления и т. д.; в-третьих, вести секретно-агентурную работу для предупреждения и раскрытия преступлений; в-четвертых, опознавать присылаемых преступников и, в-пятых, быть специалистом по раскрытию уже совершенных преступлений, применяя собак-ищек.

По твердому убеждению автора, наиболее существенной формой борьбы с преступностью является регистрация преступников, к методам которой относятся: дактилоскопия, фотография и словесный портрет и как подсобный вспомогательный способ – издание справочников о судимости.

Из всех вышеуказанных способов, А. А. Елисеев выделял дактилоскопию, которая «является наиболее точной и простой». При этом он отмечал: «Единственное, что требуется для этого, – кадры специально подготовленных, хорошо развитых и грамотных работников, т. к. иначе положительные результаты достигнуты не будут».

Далее для успешного выполнения работы по борьбе с преступностью Александр Акимович предлагал при каждом уголовный розыске, а там, где его нет, – при милиции организовать Регистрационно-дактилоскопические бюро. Их главные задачи должны состоять в том, чтобы:

по имени и фамилии преступника найти его фотографию и описание наружности;

по доставленным отпечаткам пальцев или фотографии преступника установить его личность;

по описанию наружности преступника лицом, видевшим его, определить личность преступника;

по обнаруженным на месте происшествия следам от прикосновения к чему-либо определить его личность;

дать полные сведения о преступном прошлом преступника.

В заключении статьи Александр Акимович делал взвод: в нынешних условиях сокращения аппаратов уголовного розыска необходимо подходить «очень осторожно». Не увлекаясь сокращением кадров, нужно «укреплять его ряды как квалифицированными работниками, так и необходимыми средствами, и нужным техническим оборудованием для применения научных методов работы... Розыск, построенный на научных методах работы – является могучим средством борьбы с преступностью» (Eliseev, 1923, s. 12–13).

Наступающий 1924 г. был для А. А. Елисеева особенно продуктивным в плане разработки и издания ведомственных нормативных актов и совместного сотрудничества с консультантом уголовного розыска республики профессором Н. С. Бокариусом.

В начале года Управление милиции и уголовного розыска УССР выпустило «Справочный подручный альбом для работников уголовного розыска и милиции при составлении словесного портрета», разработанного Н. С. Бокариусом (Bokarius (Sost.), 1924). В предисловии к альбому начальник научно-технического подотдела Укрцентроуголовного розыска А. А. Елисеев писал: «Издание настоящего альбомчика по «словесному портрету» вызвано настоятельной необходимостью дать по возможности практическое, наглядное пособие, не только при описании личности регистрируемого преступника в Регистрационно-Дактилоскопическом Бюро, но и подручный справочник для работников Уголовного розыска и Милиции при розыске преступника...»

Применение описания наружности человека в наших Уголовно-розыскных органах может оказать незаменимые услуги по розыску лиц, в особенности окружных городах, где Регистрационные Бюро при Уголовных Розысках пока не

езде имеют фотографическую регистрацию» (Piechnikov, 2011, s. 86).

В августе того же года Управление милиции и уголовного розыска республики издало «Руководство регистрационно-дактилоскопическим бюро милиции и уголовного розыска УССР» (104 с.), авторами которого были начальник научно-технического подотдела Укрцентрозоиска А. А. Елисеев и консультант уголовного розыска республики профессор Н. С. Бокариус.

Руководство включало: Инструкцию регистрационно-дактилоскопическим бюро при учреждениях уголовного розыска (сост. А. А. Елисеев); Правила по дактилоскопированию и фотографированию регистрируемых преступников (сост. А. А. Елисеев и Н. С. Бокариус); Приложение: образцы журналов и книг учета, дактилоскопического «листка», протоколов опознания, справок по результатам проверки, формы отчетности и т. д., а также приказы и циркуляры НКВД и НКЮ по вопросам координации и разделения функций.

Издание имело большое практическое значение, охватывая наиболее существенные и главные моменты регистрации, отождествления, розыска и классификации преступного элемента.

Например, Правила по дактилоскопированию и фотографированию регистрируемых преступников состояли из 9 разделов: I. Дактилоскопия как метод регистрации; II. О приемах дактилоскопирования... VIII. Фотография в Уголовном розыске (Сигналитическая фотография). Фотографирование преступников для регистрационных карточек; IX. Таблица распределения преступников по виду преступлений.

В Юбилейном Бюллетене НКВД УССР (1925) рецензент Е. Майоров отмечал: «Одним из главных достоинств «Руководства» является та характерная его особенность, что оно сумело в малом объеме сконцентрировать и сосредоточить большое и разнообразное количество различных связанных между собою сведений и материалов по регистрации, отождествлению, розыску и классификации преступников, отчего можно с уверенностью сказать, что отдел милиции и розыска УССР, составив и

издал «Руководство», сделал ценный вклад в криминальную литературу» (Maiorov, 1925, s. 74).

В этом же номере журнала была помещена статья А. А. Елисеева «Регистрация преступников и ее значение в уголовном розыске». Автор, характеризуя состояние организации регистрации преступного элемента в органах уголовного розыска УССР, отмечал, что в Центральном дактилоскопическом бюро имеется 21 800 регистрационных карточек, благодаря которым только в 1924 г. «удалось по отпечаткам пальцев установить правильную фамилию у 383 лиц, проходивших под разными фамилиями и зарегистрированных в разных местах республики, о которых своевременно дано знать местам».

При этом Александр Акимович подчеркивал, что существующая ныне в республике регистрация преступников сводится главным образом к дактилоскопированию и фотографированию, которые дают возможность только установить личность преступника и «почти не дают сведений о его нравственности, условиях быта, об особенностях его преступной деятельности и вообще обрисовки личности, между тем, как эти сведения для изучения преступности имеют важное значение».

В связи с этим автор статьи сообщал читателям, что руководство милиции и розыска республики через научно-техническое отделение поставило своей очередной задачей «разработку и проведение в жизнь по всем регистрационным бюро постановления дополнительной регистрации по способам: 1) словесного портрета; 2) по роду преступлений и методам совершения преступлений; 3) по татуировкам и уродливости (т. е. по физическим недостаткам и приметам); 4) по кличкам и прозвищам преступников, принятых в преступном мире».

Вкратце охарактеризовав указанные способы регистрации, А. А. Елисеев заключал: «Приведенные способы подсобной регистрации, в общей совокупности, дают возможность изучить моральную и физическую сторону преступника, которые нам крайне необходимы, не говоря о том, что они будут служить большим подспорьем в деле розыска лиц» (Eliseev, 1925, s. 54–57).

В 1926 г. в Харькове Государственное издательство Украины выпустило книгу «Красный страж» – сборник статей, материалов и рассказов о жизни и деятельности милиции и розыска УССР под редакцией и с предисловием наркома юстиции республики Н. А. Скрыпника.

126

В предисловии нарком, в частности, отмечал, что цель настоящей книги – «дать краткий, охватывающий вопросы жизни и работы милиции, очерк ее задач, ее положения в общей системе наших государственных органов... дать не панегирик милиции, а возможно полный очерк ее задач и ее истории, ее достижений и успехов, ее поражений и потерь» (Skrypnik, 1926, s. III, УП).

Книга состояла из трех разделов: I. О милиции; II. Путь милиции; III. Рассказы из жизни милиции. Во втором разделе после статьи начальника милиции и розыска УССР И. Якимовича была помещена статья А. Елисеева (должность не указана) «Регистрация как метод розыска». Она размещалась на шести страницах и была иллюстрирована тремя фотоснимками: дактилоскопирование преступника; дактилоскопирование трупа после вскрытия; фотографирование преступника.

По своему содержанию работа представляла переделанный вариант статьи А. А. Елисеева, опубликованной в Юбилейном Бюллетене НКВД УССР (1925). Заканчивал ее автор оптимистически: «Научные методы сыска все больше и больше входят в практику розыскного аппарата республики, и это дает основание полагать, что чем дальше, тем больше и лучше органы розыска будут выполнять возложенные на них задачи» (Eliseev, 1926b, s. 46–51).

В этом же году в журнале «Адміністративний Вісник» (№ 4/5) появилась рецензия А. А. Елисеева на книгу немецкого криминалиста доктора Ганса Шнейкerta «Введение в уголовную технику», изданную на русском языке в Москве.

Александр Акимович, в частности, писал, что «перевод этой книги на русский язык восполняет пробел в нашей литературе по вопросам разного вида регистрации преступного элемента, который всячески стремится избежать опознания его работниками милиции и уголовного розыска как путем изменения наружности, так и перемены своей фамилии».

Далее рецензент, характеризуя содержание книги, отмечал, что она состоит из трех частей (учение об описании примет; о службе опознания и ее вспомогательных средствах; способы сохранения следов и вещественных доказательств совершения преступлений), а также Приложения, в котором «даются весьма полезные сведения о психологическом испытании лиц в способностях к уголовно-розыскной службе».

По мнению А. А. Елисеева, «книга принесет несомненную пользу работникам уголовного ро-

зыска и милиции, которые при внимательном прочтении могут ознакомиться с существующими научными способами регистрации преступников, а также собиранием и систематизацией материалов, способствующих раскрытию преступлений» (Eliseev, 1926c, s. 49).

Одной из последних работ Александра Акимовича в период пребывания его в должности начальника научно-технического подотдела Укрцентроулыска была статья «Преступность и борьба с ней в УССР», опубликованная в журнале «На посту» (Ленинград) 1926 (№ 14), который был полностью посвящен вопросам организации и работы админорганов, милиции и угрозыска УССР.

Характеризуя положительную динамику борьбы с преступностью в Украине, А. А. Елисеев в то же время отмечал, что «преступный элемент за последнее время, в свою очередь, пользуется достижениями науки и техники, и потому необходимо обратить внимание общественных сил на борьбу с разрастающейся преступностью, для чего органы, ведущие борьбу с ней, должны быть снабжены необходимыми средствами и техническим оборудованием для широкого применения научных методов работы. Потраченные на это средства с избытками возместятся и воспрепятствуют росту преступности» (Eliseev, 1926a, s. 557–560).

Работая в Харьковском кабинете научно-технической экспертизы НКЮ УССР, Александр Акимович возглавлял секцию идентификации. Под его руководством разрабатывались, в частности, проблемы почерковедения, а также вопросы практического научно-криминалистического обеспечения раскрытия и расследования преступлений. В этот период были опубликованы его работы: «Преступление и экспертиза почерка», «Закрепление следов гипсом», «Збирання і закріплення різних слідів при розслідуванні злочинів» (все 1928 г.).

В 1929 г. А. А. Елисеев перешел на преподавательскую работу, где в течение пяти лет читал курс криминалистики, заведя «уголовно-розыскным обучением» в 3-й Новочеркасской школе старшего начальствующего состава административно-милицейских работников. После сокращения курса криминалистики возвратился в Харьковский научно-исследовательский институт судебных экспертиз, где снова возглавил отдел идентификации, являясь старшим научным сотрудником. С 1 февраля 1941 г. по совместительству исполнял

должность помощника директора института, а с началом войны эвакуирован в глубь страны, где работал прокурором следственного отдела в Чкаловской и Пензенской областях.

В 1944 г., после освобождения Украины от немецко-фашистских захватчиков, Александр Акимович снова возвратился в Харьковский научно-исследовательский институт судебных экспертиз им. Н. С. Бокариуса, заняв прежнюю свою

должность заведующего отделом идентификации. Параллельно преподавал криминалистику в Харьковском юридическом институте и Харьковской юридической школе. После ухода на пенсию (1964) не порывал связей с ХНИИСЭ. Умер 7 декабря 1968 г.

Как утверждают биографы А. А. Елисеева, его перу принадлежит около 40 научных работ, среди которых научно-методические руководства,

инструкции, рекомендации, научные статьи по актуальным вопросам криминалистики и судебной экспертизы. Среди основных его публикаций довоенного и послевоенного периода следует назвать: «Осмотр мест преступлений» (1936); «Пыль и грязь как доказательства» (1937);

«Методическое письмо о судебно-графической экспертизе» (1947); «Криминалистическая экспертиза подписей» (1948); «Установление личности по искаженному почерку» (1959); «Фрагменты історії розвитку радянської криміналістики в УРСР» (1964) и др.

В заключение отметим, что некоторые работы А. А. Елисеева были включены автором данной статьи в третий том книги «Міністерство внутрішніх справ України: події, керівники, документи та матеріали (1917–2017)» (Verbenskyi et al., 2015, s. 196–199, 302–306, 374–382, 399–401, 532–533).

References

- Belkin, R. S., & Vinberg, A. I. (1982). *Istoriia sovetskoi kriminalistiki. Etap vozniknoveniia i stanovleniia nauki (1917–1930-e gody)*: ucheb. posobie. M.: NI i RIO. 70 s. [in Russian].
- Belkin, R. S. (Avt.-sost.). (1993). *Kriminalistika. Kratkaiia enciklopediia*. M.: Nauch. izd. BRE. 111 s. [in Russian].
- Bilenchuk, P. D., & Starushkevych, A. V. (1998). Yelysieiev Oleksandr Yakymovych. V Shemshuchenko, Yu. S. (Red.). *Yurydychna entsyklopediia*. (T. 2: D – Y, s. 416). Kyiv: Ukr. entsykl [in Ukrainian].
- Bokarius, N. (Sost.). (1924). *Spravochnyi podruchnyi albom dlia robotnikov ugovornogo rozyska i militcii pri sostavlenni slovesnogo portreta*. Kharkov: Upravlenie militcii i ugovornogo rozyska respubliky. 87 s. [in Russian].
- Chysnikov, V. M. (2011). Vchenyi-kryminalist profesor O. D. Kisilov: nevidomi storinky biohrafii. *Kryminalistychnyi visnyk*, 1 (15), 195–207 [in Ukrainian].
- Eliseev, A. (1923). Prestupnost i organizatciia borby s nei. *Shchit revoliucionnogo poriadka*, 5–6, 12–13 [in Russian].
- Eliseev, A. (1925). Registratciia prestupnikov i ee znachenie v ugovornom rozyske. *Iubileinyi Biulleten Narodnogo Komissariata Vnutrennikh Del USSR*, 2 (17), 54–57 [in Russian].
- Eliseev, A. (1926a). Prestupnost i borba s nei v USSR. *Na postu*, 14, 557–560 Leningrad. [in Russian].
- Eliseev, A. (1926b). Registratciia kak metod rozyska. *Krasnyi strazh*. Kharkov: Gos. izd-vo Ukrainy. 227 s. [in Russian].
- Eliseev, A. (1926c). Retcenzii na knigu: Shneikert Gans. Doktor prava. Vvedenie v ugovornuiu tekhniku. Rukovodstvo dlia shkol i kursov po podgotovke robotnikov militcii i ugovornogo rozyska. Per. s nem. M.: Gosudarstvennoe Tekhnicheskoe izdatelstvo. 184 s. *Administrativnii Visnik*, 4/5, 49 [in Russian].
- Maiorov, E. (1925). Rukovodstvo registratcionno-daktiloskopicheskimi biuro militcii i ugovornogo rozyska USSR. *Iubileinyi Biulleten Narodnogo Komissariata Vnutrennikh Del USSR*, 2 (17), 74 [in Russian].
- Piechnikov, V. S. (2011). *Ye taka sluzhba...* (I. P. Kراسiuk, Red.). Kyiv: Elit Print. T. 1. Ch. 1. 585 s. [in Ukrainian].
- Skrypnik, N. (1926). Predislovie. *Krasnyi strazh*. Kharkov: Gos. izd-vo Ukrainy. 277 s. [in Russian].
- Verbenskyi, M. H., Yarmysh, O. N., Protsenko, T. O., Kryvolapchuk, V. O., Chysnikov, V. M., Pluhatar, T. A., Dovbnia, V. A., & Kozhukhar, O. V. (2015). V A. B. Avakov (Red.), *Ministerstvo vnutrishnikh sprav Ukrainy: podii, kerivnyky, dokumenty ta materialy (1917–2017)* (T. 3, 940 s.). Kharkiv: Machulin [in Ukrainian].

Список использованных источников

- Белкин, Р. С., & Винберг, А. И. (1982). *История советской криминалистики. Этап возникновения и становления науки (1917–1930-е годы)*: учеб. пособие. М.: НИ и РИО. 70 с.
- Белкин, Р. С. (Авт.-сост.). (1993). *Криминалистика. Краткая энциклопедия*. М.: Науч. изд. БРЭ. 111 с.
- Біленчук, П. Д., & Старушкевич, А. В. (1999). Єлисеєв Олександр Якимович. В Шемшученко, Ю. С. (Ред.). *Юридична енциклопедія*. (Т. 2: Д – Й, с. 416). Київ: Укр. енцикл.
- Бокариус, Н. (Сост.). (1924). *Справочный подручный альбом для работников уголовного розыска и милиции при составлении словесного портрета*. Харьков: Управление милиции и уголовного розыска республики. 87 с.

- Чисніков, В. М. (2011). Вчений-криміналіст професор О. Д. Кісільов: невідомі сторінки біографії. *Криміналістичний вісник*, 1 (15), 195–207.
- Елисеєв, А. (1923). Преступность и организация борьбы с ней. *Щит революционного порядка*, 5–6, 12–13.
- Елисеєв, А. (1925). Регистрация преступников и ее значение в уголовном розыске. *Юбилейный Бюллетень Народного Комиссариата Внутренних Дел УССР*, 2 (17), 54–57.
- Елисеєв, А. (1926а). Преступность и борьба с ней в УССР. *На посту*, 14, 557–560. Ленинград.
- Елисеєв, А. (1926б). Регистрация как метод розыска. *Красный страж*. Харьков: Гос. изд-во Украины. 227 с.
- Елисеєв, А. (1926с). Рецензия на книгу: Шнейкерт Ганс. Доктор права. Введение в уголовную технику. Руководство для школ и курсов по подготовке работников милиции и уголовного розыска. Пер. с нем. М.: Государственное Техническое издательство. 184 с. *Адміністративний Вісник*, 4/5, 49.
- Майоров, Е. (1925). Руководство регистрационно-дактилоскопическим бюро милиции и уголовного розыска УССР. *Юбилейный Бюллетень Народного Комиссариата Внутренних Дел УССР*, 2 (17), 74.
- Печніков, В. С. (2011). *Є така служба...* (І. П. Красюк, Ред.). Київ: Еліт Прінт. Т. 1. Ч. 1. 585 с.
- Скрыпник, Н. (1926). Предисловие. *Красный страж*. Харьков: Гос. изд-во Украины. 277 с.
- Вербенський, М. Г., Ярмиш, О. Н., Проценко, Т. О., Криволапчук, В. О., Чисніков, В. М., Плугатар, Т. А., Довбня, В. А., & Кожухар, О. В. (2015). В А. Б. Аваков (Ред.), *Міністерство внутрішніх справ України: події, керівники, документи та матеріали (1917–2017)* (Т. 3, 940 с.). Харків: Мачулін.

Стаття надійшла до редакції 15.07.2021

V. Chisnikov, DSc (Law), Associate Professor,
Chief Researcher
Department of Scientific Information and Editorial
and Publishing Activities,
State Research Institute,
MIA of Ukraine, Kiev, Ukraine,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2020-7298>

ELISEEV ALEXANDER AKIMOVICH – ONE OF THE FIRST HEADS OF THE SCIENTIFIC AND TECHNICAL PART OF THE DEPARTMENT OF THE CRIMINAL INVESTIGATION DEPARTMENT OF THE MAIN DIRECTORATE OF POLICE AND INVESTIGATION OF THE UKRAINIAN SSR

The way of life and creative activity of Alexander Akimovich Eliseev (1887–1968), who was one of the pioneers of Soviet forensic science and made a significant contribution to the development of forensic science and forensic examination in Ukraine, is being considered based on little-known Ukrainian militia publications of the 20s of the twentieth century, as well as published works on the history of forensic science. The attention is mainly paid to A. A. Eliseev's activities as the head of the scientific-technical unit (sub-department) of the Criminal Investigation Department of the Main Department of Militia and Tracing of the Ukrainian SSR (1923–1926). Various departmental manuals, instructions, methodological guidelines developed by him during those years, as well as published articles have played an important role in forensic knowledge diffusion among practical employees of Ukraine.

Keywords: Eliseev A. A.; scientific and technical part (subdivision) of the Criminal Investigation Department; registration and fingerprint bureau; Kharkov Office of Scientific and Forensic Expertise of the People's Commissariat of Justice of the Ukrainian SSR; problems of handwriting studies; forensic graphic examination; history of forensic science.

В. М. Чисніков, доктор юридичних наук, доцент,
головний науковий співробітник
відділу науково-інформаційної
та редакційно-видавничої діяльності,
Державний науково-дослідний інститут
МВС України, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2020-7298>

ЕЛИСЕЄВ ОЛЕКСАНДР ЯКИМОВИЧ – ОДИН ІЗ ПЕРШИХ КЕРІВНИКІВ НАУКОВО-ТЕХНІЧНОЇ ЧАСТИНИ ВІДДІЛУ КРИМІНАЛЬНОГО РОЗШУКУ ГОЛОВНОГО УПРАВЛІННЯ МІЛІЦІЇ ТА РОЗШУКУ УСРР

На основі маловідомих українських міліцейських видань 20-х рр. ХХ ст., а також опублікованих праць з історії криміналістики розглянуто життєвий шлях і творчу діяльність Олександра Якимовича Єлисеєва (1887–1968) – одного з піонерів радянської криміналістики, який зробив значний внесок у розвиток криміналістичної науки та судової експертизи в Україні. Звернуто увагу переважно на діяльність О. Я. Єлисеєва в період перебування його керівником науково-технічної частини (підвідділу) відділу карного розшуку Головного управління міліції і розшуку УСРР (1923–1926). Розроблені ним в ці роки різні відомчі керівництва, інструкції, методичні вказівки, а також опубліковані статті зіграли важливу роль у поширенні криміналістичних знань серед практичних працівників України.

Ключові слова: Єлисеєв О. Я.; науково-технічна частина (підвідділ) Укрцентророзшуку; реєстраційно-дактилоскопічне бюро; Харківський кабінет науково-судової експертизи НКЮ УСРР; проблеми почеркознавства; судово-графічна експертиза; історія криміналістики.

ДО УВАГИ АВТОРІВ

1. ВИМОГИ ДО ЗМІСТУ ТА ОФОРМЛЕННЯ СТАТЕЙ

1.1. Відповідність наукової статті тематиці збірника.

1.2. Науковий стиль викладу матеріалу та його високий науковий рівень.

1.3. Наукова стаття має містити такі структурні елементи:

а) **класифікаційний індекс УДК** (цифрове позначення, що відповідає певним рубрикам певної системи бібліотечної бібліографічної класифікації) – у верхньому лівому куті сторінки (Times New Roman, кегль 14, накреслення напівжирне, вирівнювання по лівому берегу);

б) **відомості про автора (авторів)**: прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, учене звання, ORCID, посада, місце роботи чи навчання (українською, англійською, російською мовами); контакти (телефон, електронна пошта) (Times New Roman, кегль 14, інтервал 1,5). Транслітерацію прізвища, ім'я, по батькові здійснюють залежно від мови оригіналу джерела: для української застосовують офіційну транслітерацію, затверджену постановою Кабінету Міністрів України від 27.01.2010 № 55; для російської – наказом ФМС Росії від 03.02.2010 № 26. При цьому слід послуговуватися інтернет-ресурсом: <http://translit.kh.ua/?lat&passport>, обравши стандарт «паспортний КМУ 2010». Для російськомовних текстів аналогічно: <https://translit.net/ru/?account=zagranpassport>;

в) **назва статті**:

малими літерами (крім першої букви першого слова та імен власних) трьома мовами: українською, англійською, російською (Times New Roman, кегль 14, напівжирне накреслення, інтервал 1,5, вирівнювання по центру);

відповідає змісту, відповідає змісту релевантно;

містить не більше ніж 12 слів;

г) **розширена анотація**:

українською та російською мовами – обсягом 1800–2500 знаків;

англійською мовою – обсягом не менше ніж 2000 знаків;

одним абзацом трьома мовами (українською, англійською, російською);

структурована за логікою опису матеріалу статті, що складається з таких елементів: мета (виокремлення недосліджених (не повною мірою досліджених) аспектів порушеної проблематики або тих, що в сучасних умовах потребують додаткової уваги вчених); методологія (методологічний інструментарій, застосований під час дослідження); висновки (здобуті результати, насамперед що становлять наукову новизну, рекомендації, перспективи подальших наукових розвідок тощо);

не має містити посилань і скорочень;

шрифт Times New Roman, кегль 11, інтервал одинарний;

д) **ключові слова** (6–8 окремих слів та (або) у складі словосполучень через крапку з комою) українською, англійською, російською мовами (Times New Roman, кегль 11, інтервал одинарний);

е) **текст статті**, структурований такими елементами (вирізняють напівжирним накресленням і розміщують по центру):

вступ – актуальність обраної тематики; постановка проблеми в загальному вигляді, її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями (Times New Roman, кегль 14, інтервал 1,5);

завершується характеристикою мети роботи – «виявити...», «охарактеризувати...», «з'ясувати...» тощо;

аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання обраної проблематики і на які спирається автор, виокремлення невирішених раніше питань загальної проблематики, яким присвячено статтю (Times New Roman, кегль 14, інтервал 1,5);

формулювання мети; постановка завдання дослідження (Times New Roman, кегль 14, інтервал 1,5); *викладення основного матеріалу дослідження* з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів (Times New Roman, кегль 14, інтервал 1,5);

висновки дослідження, логічно викладені згідно з поставленою метою, перспективи подальших розвідок у цьому напрямі, у тому числі наукова новизна отриманих результатів як вагоме зрушення порівняно з досягнутими раніше результатами, зокрема наявність нової наукової інформації, узагальнення успішного досвіду, вирішення нових теоретичних завдань, розкриття методів використання теорії в конкретних умовах діяльності, наукове обґрунтування нових методів розрахунку, вимірювання, технічних рішень тощо (Times New Roman, кегль 14, інтервал 1,5);

ж) *references* – транслітерований список використаних джерел (латинськими літерами), оформлений відповідно до АРА-стилю (Times New Roman, кегль 12, інтервал 1,5) (потрібно користуватися інтернет-ресурсами: <https://translit.net/ru/?account=zagranpassport> – для російськомовних джерел і <http://translit.kh.ua/?lat&passport> – для україномовних, обравши стандарт «паспортний КМУ 2010»);

з) *список використаних джерел* (бібліографічний опис джерел, використаних під час підготовки статті, мовою оригіналу), що складається відповідно до вимог стандарту, яким послуговуються, оформлюючи наукові роботи, керуючись також АРА-стилем. Порядок розміщення описів без нумерації подається відповідно до *references* (за алфавітом) (Times New Roman, кегль 12, інтервал 1,5). Для оригінальних статей кількість джерел – не менше 15, для оглядових – понад 30, при цьому більшість із них має бути опублікована упродовж останніх п'яти років; не менше трьох – статті з іноземних журналів або монографії (закордонні видання, унесені до Web of Science Core Collection та/або Scopus), опубліковані упродовж останніх двох-трьох років; 80 % джерел мають містити міжнародний цифровий код DOI (при цьому послуговуються сайтом <https://www.crossref.org/>); ретровидання та самопосилання мають становити не більше ніж по 10 %.

2. ВИМОГИ ДО ОБСЯГУ

Загальний обсяг наукової статті – 12–25 сторінок (формат А4 (1700–1800 знаків на сторінці), кегль 14, інтервал 1,5) у друкованому та електронному варіантах, мова українська, англійська або російська.

3. ВИМОГИ ДО ПОДАННЯ

3.1. Статті мають характеризуватися високим науковим і навчально-методичним рівнем підготовки, містити глибокий авторський аналіз проблем сучасного розвитку криміналістики, законодавства, законотворчості, напрямів боротьби зі злочинністю тощо.

3.2. Матеріали подаються в надрукованому вигляді (один примірник) із підписом (підписами) автора (авторів) і надсилаються на адресу електронної пошти dndekc@mvs.gov.ua у MS Word (вид шрифту, висоту літер (кегль), інтервал між рядками тексту зазначено у вимогах до структурних елементів статті; відступи: ліворуч – 3 см, праворуч – 1 см, зверху і знизу – по 2 см).

3.3. Текст не має містити переносів і макросів. Ілюстрації, діаграми та графіки дублюються окремими файлами, а саме:

ілюстрації (чорно-білі або кольорові) подають в електронному вигляді форматом Adobe PhotoShop (PSD) або TIFF (у виняткових випадках JPEG) із належною якістю. Роздільна здатність не менш як 300 пікселів / дюйм, розмір зображення не менш як 9×12 (1060×1410 пікселів). Ілюстрації нумеруються в порядку їх обговорення в тексті. Не допускається перефотографування або сканування ілюстрацій із друкованих джерел;

фотографії (чорно-білі або кольорові) подають на фотопапері мінімальним розміром 9×12 см або в електронному вигляді з дотриманням вимог, зазначених вище;

діаграми та графіки мають бути зроблені за допомогою векторних редакторів Adobe Illustrator, Corel Draw або MS Excel;

таблиці виконуються у форматі MS Word, кожна з порядковим номером і тематичним заголовком;

блок-схеми – за допомогою редактора MS Graph, що вбудований у MS Word, або за допомогою інших програм;

хімічні, математичні та фізичні формули набираються за текстом із використанням редактора формул MS Equation 3.0;

ілюстрації, фотографії, діаграми, графіки, блок-схеми, таблиці і формули не слід брати в окрему рамку або розміщувати поверх тексту, текст повинен бути зверху та знизу без обтікання.

Слова в тексті підкреслювати небажано. Лапки для українських і російських текстів мають бути кутові («...»).

3.4. До статті додають авторську довідку.

3.5. Приймаються наукові статті, які раніше ніде не друкувалися та на які є рецензія або витяг із протоколу засідання кафедри із рекомендацією статті до друку (витяг із протоколу засідання секції Наукової ради Експертної служби МВС); статті авторів – кандидатів наук (докторів філософії) і докторів наук (або за їх співавторства) рецензій не потребують.

Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за достовірність викладеного матеріалу, добір і точність наведених фактів, цитат, власних імен і прізвищ, інших відомостей, точність і правильність викладення резюме (анотації) англійською мовою, а також за те, що надані матеріали не

містять відомостей, які не підлягають оприлюдненню. Виявлений редакцією факт плагіату є безумовною підставою для відхилення статті.

Редакція вносить без попереднього узгодження з автором (авторами) запропоновані редактором зміни та скорочення, що не впливають на зміст матеріалу, а також уточнення в назвах міністерств, установ, відомств тощо.

Аналіз і критична оцінка наукових статей, висловлення зауважень і надання пропозицій щодо їх доопрацювання та поліпшення здійснюються шляхом складання довідки відповідального секретаря збірника «Криміналістичний вісник».

Передрук оприлюднених у збірнику «Криміналістичний вісник» статей потребує обов'язкового посилення на нього.

Збірник «Криміналістичний вісник» виходить двічі на рік.

Статті до першого випуску приймаються до 1 січня, до другого – до 31 серпня. Надіслані пізніше зазначеного терміну статті публікуються в наступному випуску.

Редколегія

TO THE ATTENTION OF AUTHORS

1. REQUIREMENTS FOR ARTICLES CONTENT AND DESIGN

1.1. Correspondence of a scientific article to the topic of the journal.

1.2. Scientific style of presentation of the material and its high scientific level.

1.3. The scientific article should contain the following structural elements:

a) **UDC classification index** (numerical designation corresponding to certain headings of a certain system of library bibliographic classification) – in the upper left corner of the page (Times New Roman, size 14, bold, left-aligned);

b) **information about the author** (authors): surname, name, scientific degree, academic title, ORCID, position, place of work or study (in Ukrainian, English, Russian); contacts (phone, e-mail) (Times New Roman, size 14, interval 1.5). Transliteration of surname, name is carried out depending on the language of the original source: for Ukrainian official transliteration is used, approved by the resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated 27.01.2010 № 55; for Russian – by the order of the FMS of Russia from 03.02.2010 № 26. Thus it is necessary to use the Internet resource: <http://translit.kh.ua/?lat&passport>, having chosen the standard «passport (Cabinet of Ministers of Ukraine 2010)». For Russian-language texts similarly: <https://translit.net/ru/?account=zagranpasport>;

c) **title of the article:**

lowercase letters (except the first letter of the first word and proper names) in three languages: Ukrainian, English, Russian (Times New Roman, size 14, bold, spacing 1.5, centered);

corresponds to the content, corresponds to the content relevantly;

contains no more than 12 words;

d) **extended annotation:**

in Ukrainian and Russian – 1800–2500 characters;

in English – not less than 2000 characters;

one paragraph in three languages (Ukrainian, English, Russian);

structured according to the logic of the description of the material of the article, consisting of the following elements: aim (separation of unexplored (not fully researched) aspects of the issue or those that in modern conditions require additional attention of scientists); methodology (methodological tools used during the study); conclusions (results obtained, primarily constituting scientific novelty, recommendations, prospects for further scientific research, etc.);

should not contain references and abbreviations;

Times New Roman font, size 11, single space;

e) **keywords** (6–8 individual words and (or) in the composition of phrases through a semicolon) in Ukrainian, English, Russian (Times New Roman, size 11, single interval);

f) **the text of the article**, structured by the following elements (highlighted in bold and placed in the center):

introduction – relevance of the chosen topic; problem statement in general, its connection with important scientific or practical tasks (Times New Roman, size 14, interval 1.5);

ends with a description of the purpose of the work – «discover...», «characterize...», «find out ..», etc.;

analysis of recent research and publications, in which the solution of the chosen problem is initiated and on which the author relies, highlighting previously unresolved issues of general issues, which is the subject of the article (Times New Roman, size 14, interval 1.5);

aim formulation; setting the research task (Times New Roman, size 14, interval 1.5);

presentation of the main material of the study with a full justification of the obtained scientific results (Times New Roman, size 14, interval 1.5);

conclusions of the study, logically set out in accordance with the goal, prospects for further research in this direction, including the scientific novelty of the results as a significant shift compared to previous results, including the availability of new scientific information, generalization of successful experience, solving new theoretical problems, disclosing methods use of theory in specific conditions of activity, scientific substantiation of new methods of calculation, measurement, technical solutions, etc. (Times New Roman, size 14, interval 1.5);

g) **references** – a transliterated list of used sources (in Latin letters), designed in accordance with the ARA-style (Times New Roman, size 12, interval 1.5) (you need to use Internet resources: <https://translit.net/ru/?account=zagranpasport> - for Russian-language sources and <http://translit.kh.ua/?lat&passport> – for Ukrainian-speakers, choosing the standard «passport CMU 2010»);

h) **list of used sources** (bibliographic description of sources used during the preparation of the article, in the original language), compiled in accordance with the requirements of the standard, which are used in the design of scientific papers, also guided by the ARA style. The order of descriptions without numbering is given in accordance with references (in alphabetical order) (Times New Roman, size 12, interval 1.5). For original articles, the number of sources is at least 15, for review articles – more than 30, and most of them must be published within the last five years; at least three – articles from foreign journals or monographs (foreign publications included in the Web of Science Core Collection and / or Scopus), published during the last two or three years; 80 % of sources must contain the international digital code DOI (using the site <https://www.crossref.org/>); retro-editions and self-references should not exceed 10 %.

2. VOLUME REQUIREMENTS

The total volume of the scientific article is 12–25 pages (A4 format (1700–1800 characters per page), size 14, spacing 1.5) in printed and electronic versions, Ukrainian, English or Russian.

3. REQUIREMENTS FOR SUBMISSION

3.1. Articles should be characterized by a high scientific and educational level of training, contain an in-depth author's analysis of the problems of modern development of criminology, legislation, lawmaking, areas of crime control and more.

3.2. Materials are submitted in printed form (one copy) with the signature (signatures) of the author (authors) and sent to the e-mail address **dndekc@mvs.gov.ua** in MS Word (font type, font height, size between lines of text is indicated in requirements for the structural elements of the article, indents: left – 3 cm, right – 1 cm, top and bottom – 2 cm).

3.3. The text should not contain hyphens and macros. Illustrations, charts and graphs are duplicated in separate files, namely:

illustrations (black and white or color) are submitted electronically in Adobe PhotoShop (PSD) or TIFF (in exceptional cases JPEG) format with appropriate quality. Resolution not less than 300 pixels / inch, image size not less than 9 × 12 (1060 × 1410 pixels). Illustrations are numbered in the order they are discussed in the text. It is not allowed to re-photograph or scan illustrations from printed sources;

photographs (black and white or color) are submitted on photo paper with a minimum size of 9 × 12 cm or in electronic form in compliance with the requirements specified above;

charts and graphs should be made using vector editors Adobe Illustrator, Corel Draw or MS Excel;

tables are executed in MS Word format, each with a serial number and thematic title;

block diagrams – using the MS Graph editor built into MS Word, or using other programs;

chemical, mathematical and physical formulas are typed from the text using the formula editor MS Equation 3.0;

illustrations, photographs, diagrams, graphs, flowcharts, tables and formulas should not be taken in a separate frame or placed on top of the text, the text should be at the top and bottom without wrapping.

It is undesirable to emphasize words in the text. Quotation marks for Ukrainian and Russian texts should be angular («...»).

3.4. The author's note is attached to the article.

3.5. Scientific articles that have not been published anywhere before and for which there is a review or extract from the minutes of the meeting of the department with a recommendation of the article for publication (extract from the minutes of the meeting of the Scientific Council of the Expert Service of the Ministry of Internal Affairs); Articles by authors – candidates of sciences (doctors of philosophy) and doctors of sciences (or with their co-authorship) do not require reviews.

The authors of the published materials are fully responsible for the accuracy of the material, selection and accuracy of facts, quotations, proper names, other information, accuracy and correctness of the summary (annotation) in English, and for the fact that the materials do not contain information, which are not subject to disclosure. The fact of plagiarism revealed by the editors is an unconditional reason for rejecting the article.

The editors make without prior agreement with the author (authors) the changes and abbreviations proposed by the editor, which do not affect the content of the material, as well as clarifications in the names of ministries, institutions, departments, etc.

Analysis and critical evaluation of scientific articles, comments and suggestions for their refinement and improvement are carried out by drawing up a certificate of the executive secretary of the collection «Kryminalistychnyi Visnyk».

The reprint of the articles published in the collection «Криміналістичний Вісник» requires a mandatory reference to it.

The collection for «Криміналістичний Вісник» is published twice a year.

Articles for the first issue are accepted until January 1, for the second – until August 31. Articles submitted later than the specified deadline are published in the next issue.

Editorial Board

Наукове видання

ДЕРЖАВНИЙ НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ
ЕКСПЕРТНО-КРИМІНАЛІСТИЧНИЙ ЦЕНТР
МВС УКРАЇНИ

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

КРИМІНАЛІСТИЧНИЙ ВІСНИК

Науково-практичний збірник

Виходить двічі на рік
Заснований у 2003 р.

№ 2 (36), 2021

Свідоцтво про державну реєстрацію,
видане Державною реєстраційною службою України,
від 02.09.2011, серія КВ № 18252 – 7052 ПР

Надруковано з оригінал-макета, виготовленого
ТОВ «Науково-виробниче підприємство «Інтерсервіс»

Свідоцтво про державну реєстрацію юридичної особи
від 06.08.2007, серія АОО № 712542

Редактор О. В. Хахановська
Комп'ютерна верстка С. М. Яворський

Підп. до друку 09.12.2021. Формат 84x60/8.
Папір офсетний № 1. Гарнітура Times. Друк. офсетний.
Ум. друк. арк. 17,45. Обл.-вид. арк. 15,51.
Наклад 120 пр. Зам. № 1902/21

Віддруковано: ТОВ «Науково-виробниче підприємство «Інтерсервіс»
вул. Бориспільська, 9, м. Київ, 02099, Україна

Адреса редакції: вул. Велика Окружна, 4, м. Київ, 03170, Україна
тел.: (044) 374-34-28, факс: (044) 405-74-69
<https://visnyk.dndekc.mvs.gov.ua/index.php/visnyk>
dndekc@mvs.gov.ua <http://dndekc.mvs.gov.ua>

Scientific Publication
STATE SCIENTIFIC RESEARCH FORENSIC CENTER
OF THE MIA OF UKRAINE
NATIOANAL ACADEMY OF INTERNAL AFFAIRS

FORENSIC HERALD

Scientific and practical collected volume

Issued biannually
Established in 2003

№ 2 (36), 2021

Certificate of state registration,
issued by the State Registration Service of Ukraine,
Series KB № 18252 – 7052 ПП, dated September 02nd, 2011

Printed from the original layout, produced
by LLC «Scientific-production company «Interservice»

Certificate of state registration of a legal entity
Series AOO № 712542, dated August 06, 2007

Editor O. Khakhanovska
Desktop publishing S. Yavorskyi

Signed to print 09.12.2021. Format 84x60/8.
Offset paper № 1. Typeface Times. Offset printing.
Printer's sheets 17,45. Published sheets 15,51.
Circulation 120 copies. Order № 1902/21

Printed by LLC «Scientific-production company «Interservice»
9 Boryspilska street, Kyiv, 02099, Ukraine

Editorial office address: 4 Velyka Okruzhna street, Kyiv, 03170, Ukraine
phone: (044) 374-34-28, fax: (044) 405-74-69
<https://visnyk.dndekc.mvs.gov.ua/index.php/visnuk>
dndekc@mvs.gov.ua [http:// dndekc.mvs.gov.ua](http://dndekc.mvs.gov.ua)